

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ



МАУП

В. В. УТВЕНКО

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ

Навчальний посібник

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2018

Рецензенти: *Н. В. Грабовенко*, канд. пед. наук, доц.
Л. В. Чупрій, канд. філос. наук, доц.
О. С. Кузьмук, канд. іст. наук

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 2 від 24.02.16)

Утвенко В. В.

Система соціального забезпечення та соціальної підтримки: навч. посіб. / В. В. Утвенко. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. — 248 с. — Бібліогр.: с. 239–247.

ISBN 978-617-02-0247-5

Навчальний посібник містить вступ, тематичний план, зміст дисципліни “Система соціального забезпечення та соціальної підтримки”, основний текст, питання для самоконтролю, теми рефератів, висновки, термінологічний словник, а також список літератури.

Для студентів вищих навчальних закладів

© В. В. Утвенко, 2018
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2018
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2018

ISBN 978-617-02-0247-5

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Тематичний план дисципліни “Система соціального забезпечення та соціальної підтримки”	7
Змістовий модуль I. Основні поняття соціального забезпечення та соціальної підтримки.....	8
<i>Тема 1.</i> Соціальне забезпечення — пріоритетний напрямок соціальної політики держави	8
<i>Тема 2.</i> Державні соціальні стандарти та соціальні гарантії в системі соціального забезпечення.....	25
<i>Тема 3.</i> Правовідносини з соціального забезпечення.....	36
<i>Тема 4.</i> Трудовий (страховий) стаж і вислуга років	51
<i>Тема 5.</i> Соціальні ризики як підстава виникнення у особи права на соціальне забезпечення	60
<i>Тема 6.</i> Система державних органів та їх функції зі здійснення соціального забезпечення	76
Змістовий модуль II. Пенсійне забезпечення	89
<i>Тема 7.</i> Пенсійне забезпечення в Україні.....	89
<i>Тема 8.</i> Пенсії за вислугу років.....	102
<i>Тема 9.</i> Пенсійне забезпечення у системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.....	119
<i>Тема 10.</i> Недержавне пенсійне забезпечення.....	134
Змістовий модуль III. Державна соціальна підтримка.....	148
<i>Тема 11.</i> Система страхових допомог за законодавством України	148
<i>Тема 12.</i> Державні допомоги.....	164

<i>Тема 13. Соціальні пільги як вид соціального</i> <i>забезпечення</i>	181
<i>Тема 14. Соціальне обслуговування.....</i>	194
<i>Тема 15. Соціальний захист окремих категорій</i> <i>непрацездатних громадян.....</i>	212
Висновки.....	229
Термінологічний словник.....	230
Список літератури	245

ВСТУП

Суспільно-політичні та соціально-економічні перетворення в Україні потребують вирішення широкого кола питань, пов'язаних з розбудовою демократичної держави з ринковою економікою, розвинутою системою соціальних стандартів і гарантій для кожного її громадянина незалежно від місця проживання.

Система соціального забезпечення та соціальної підтримки є важливою складовою реалізації державної соціальної політики. Передусім це стосується політики щодо малозабезпечених та працевдатних і забезпечує соціальну стабільність у суспільстві.

Складовими соціального забезпечення є пенсійне забезпечення, забезпечення грошовою допомогою, соціальне обслуговування. Пільги і компенсації є головними для трьох компонентів. Соціальне забезпечення тісно взаємодіє та переплітається із самозабезпеченням громадян на випадок настання складних життєвих обставин. До соціального забезпечення належать усі матеріальні блага, які людина отримує безоплатно чи на пільгових умовах від суспільства у разі втрати джерел до існування або несення додаткових витрат.

Всебічне вивчення студентами дисципліни “Система соціального забезпечення та соціальної підтримки” **має на меті:**

- сприяти засвоєнню фундаментальних знань щодо відносин соціального забезпечення, формуванню вмінь і навичок застосування набутих знань на практиці;
- підвищити методологічну культуру, сприяти інтенсифікації творчих зусиль студентства, розвитку їх пізнавальної діяльності, актуалізації знань;
- формувати у студента науковий світогляд, креативність (спроможність творчо реалізувати своє фахове та культурницьке покликання), правосвідомість, моральні та інші якості фахівця.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти мають **знати:**

- коло суспільних відносин, що становлять предмет соціального забезпечення та соціальної підтримки;
- чинне законодавство про соціальне забезпечення та соціальну підтримку населення;
- концептуальні засади системи соціального забезпечення та соціальної підтримки;
- основні можливі як безпосередні, так і потенційні проблеми та питання системи соціального забезпечення та соціальної підтримки;
- головні механізми реалізації соціального забезпечення та соціальної підтримки в Україні;
- основні функції та пріоритети державної соціальної політики, передусім у сфері соціального забезпечення та соціальної підтримки;

уміти:

- орієнтуватися в системі джерел соціального законодавства України та міжнародно-правового регулювання соціального забезпечення та соціальної підтримки;
- аналізувати, узагальнювати та правильно застосовувати норми права соціального забезпечення та соціальної підтримки України у практичній діяльності, роз'яснювати їх зміст;
- застосовувати на практиці норми правових актів з соціального забезпечення та соціальної підтримки;
- підбирати літературу з теми заняття, складати конспекти й тези доповідей;
- здійснювати пошук необхідної фактографічної та офіційної документації, збирати, систематизовувати та узагальнювати її;
- застосовувати методи дослідження суспільних процесів;
- прогнозувати тенденції розвитку системи соціального забезпечення та соціальної підтримки і знаходити правильні управлінські рішення;
- формувати власні погляди на події, процеси та явища у системі соціального забезпечення та соціальної підтримки.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
**“СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
 ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ”**

№ пор.	Назва змістового модуля і теми
1	Змістовий модуль I. Основні поняття соціального забезпечення та соціальної підтримки Соціальне забезпечення — пріоритетний напрям соціальної політики держави
2	Державні соціальні стандарти та соціальні гарантії в системі соціального забезпечення
3	Правовідносини з соціального забезпечення
4	Трудовий (страховий) стаж і вислуга років
5	Соціальні ризики як підстава виникнення в особи права на соціальне забезпечення
6	Система державних органів та їхні функції зі здійснення соціального забезпечення
7	Змістовий модуль II. Пенсійне забезпечення Пенсійне забезпечення в Україні
8	Пенсії за вислугу років
9	Пенсійне забезпечення у системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування
10	Недержавне пенсійне забезпечення
11	Змістовий модуль III. Державна соціальна підтримка Система страхових допомог за законодавством України
12	Державні допомоги
13	Соціальні пільги як вид соціального забезпечення
14	Соціальне обслуговування
15	Соціальний захист певних категорій непрацездатних громадян
Разом годин: 108	

Змістовий модуль I
**ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ**

**Тема 1. СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ –
ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ СОЦІАЛЬНОЇ
ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ**

- 1.1. Поняття соціального забезпечення, соціального захисту, соціальної підтримки, соціальної політики держави.*
- 1.2. Основні напрями діяльності держави у сфері соціального забезпечення.*
- 1.3. Функції соціального забезпечення.*
- 1.4. Історія виникнення та розвитку соціального забезпечення України.*
- 1.5. Етапи формування та розвитку державної системи соціального забезпечення України.*
- 1.6. Основні форми та види соціального забезпечення в Україні.*

1.1. Поняття соціального забезпечення, соціального захисту, соціальної підтримки, соціальної політики держави

Соціальне забезпечення (соціальний захист) — система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві та ін.). Як соціально-економічна категорія соціальне забезпечення є відносинами щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків.

На відміну від соціального забезпечення, **соціальна підтримка (соціальне піклування)** — це система заходів з ма-

теріального забезпечення за рахунок державного та місцевого бюджетів та інших джерел фінансування громадян, які не набули з різних причин юридичного права на пенсії та інші види допомог, але потребують соціальної допомоги і не можуть самостійно вийти зі скрутного становища. Соціальна підтримка у вигляді матеріальної допомоги, соціального обслуговування та різноманітних пільг надається найменш захищеним категоріям населення в індивідуальному порядку після перевірки наявності у них засобів для існування. Вид, форма і розмір соціальної підтримки залежать від особливостей кожного окремого випадку. Мета державної політики у сфері соціальної підтримки населення на сьогодні — пом'якшення негативних наслідків бідності, зниження соціальної нерівності і запобігання соціального утриманства; підвищення ефективності соціальних допомог і надання інших форм допомоги малозабезпеченим сім'ям на основі принципу адресності; розширення ринку і підвищення якості соціальних послуг, що надаються, з метою забезпечення свободи вибору громадян, які користуються безкоштовними або субсидійованими соціальними послугами; розширення свободи вибору громадян, які користуються безкоштовними або субсидійованими соціальними послугами.

Соціальна політика — комплекс заходів державного та недержавного характеру, спрямованих на виявлення, задоволення й узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад. **Метою соціальної політики** є створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття творчого потенціалу людини, її сутнісних сил, досягнення в суспільстві соціальної злагоди і стабільності.

Об'єктом соціальної політики є суспільні, зокрема соціальні, відносини, процеси життєдіяльності соціуму, що безпосередньо чи опосередковано впливають на формування соціальної безпеки людини, задоволення нею власних соці-

альних потреб та інтересів, освоєння і творення соціальних цінностей.

Головним завданням соціальної політики є забезпечення чіткого функціонування всієї системи соціально-політичних інститутів — суб'єктів такої політики; координація функціонування різних елементів системи; формування оптимального співвідношення між різними формами, методами, засобами з метою одержання очікуваних результатів.

Соціальна політика держави — це діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту членів суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності у країні; система правових, організаційних, регулятивно-контрольних заходів держави з метою узгодження цілей соціального характеру із цілями економічного зростання.

1.2. Основні напрями діяльності держави у сфері соціального забезпечення

Соціальне забезпечення (соціальний захист) населення є одним з найголовніших пріоритетів державної соціальної політики і посідає вагомую роль у розвитку суспільства. Тому на поточний момент основними напрямками діяльності держави у сфері соціального забезпечення мають стати:

- гарантія мінімуму заробітної платні та регулювання доходів населення загалом;
- погашення заборгованості із заробітної платні та соціальних виплат;
- забезпечення прожиткового мінімуму;
- боротьба з бідністю, надання адресної допомоги;
- забезпечення зайнятості населення і надання допомоги на випадок безробіття;

- індексація фіксованих доходів і захист грошових заощаджень населення (вклади у банках, державні облігації, страхові поліси);
- забезпечення соціального захисту учасників АТО та переселенців із зони бойових дій;
- створення умов для реалізації здатностей до праці: а) вільний вибір професії, сфери і місця праці; б) одержання бажаного рівня загальної і спеціальної освіти; в) матеріальна підтримка і перекваліфікація тимчасово непрацюючих осіб;
- забезпечення охорони здоров'я населення незалежно від рівня доходів;
- створення екологічно та соціально безпечних умов життя;
- запобігання соціальній деградації тощо.

На стратегічному рівні основними напрямками державної соціальної політики, спрямованої на соціальне забезпечення та підтримку населення, мають стати:

- наповнення реформ соціальним змістом;
- розвиток демократії, забезпечення прав і свобод, формування громадянського суспільства;
- активізація соціальної ролі держави, відпрацювання механізму взаємодії держави і суспільства в соціальній сфері;
- забезпечення гідних і безпечних умов життя та праці, зростання добробуту громадян;
- створення кожній людині можливостей реалізувати її здібності, одержувати дохід відповідно до результатів праці, компетентності, таланту;
- стимулювання мотивації до трудової та підприємницької діяльності, становлення середнього класу;
- створення необхідних правових умов для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, у тому числі й на розвиток соціальної сфери;
- підвищення ролі органів місцевого самоврядування в соціальному захисті населення;

- створення умов для заохочення продуктивної трудової діяльності, зростання соціально-економічної активності населення, відтворення і всебічна реалізація трудового потенціалу на основі формування внутрішніх глибинних життєздатних джерел розвитку мотивації трудової діяльності кожної людини, спроможної до праці;
- створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня кожної людини, її сім'ї, обмеження соціального розшарування населення за рівнем доходів, стимулювання формування стабільного платоспроможного попиту населення на основі соціального самозахисту, самоствердження кожним трудівником свого добробуту, мікросхеми свого соціального захисту відповідно до свого трудового внеску і заходи соціально-економічної активності;
- вироблення та створення гнучкої, динамічної системи оплати праці на основі її глибокої структурної реформи, формування її нової моделі, збільшення її частки у структурі суспільного доходу як головного джерела підвищення добробуту громадян, що ґрунтується на високій ціні робочої сили;
- вироблення та впровадження у практику нової концепції розвитку соціального страхування за всіма його видами — пенсійного, медичного, через хворобу, з безробіття — на засадах справедливого розподілу фінансового тягаря між роботодавцями, працівниками і державою;
- реформування системи пенсійного забезпечення на основі як обов'язкового, так і добровільного страхування, зокрема, державної системи з обов'язковим пенсійним страхуванням і недержавної, що функціонує на засадах добровільного страхування;
- забезпечення відтворення населення, оптимізація ситуації на ринку праці;
- формування ефективної системи соціального захисту населення;
- реформування пенсійної системи;

- розвиток соціальної інфраструктури, створення умов для виховання, освіти, духовного розвитку дітей, молоді;
- зміцнення сім'ї, підвищення її ролі у суспільстві.

1.3. Функції соціального забезпечення

Функції соціального забезпечення — це зумовлені його природою і цільовим призначенням напрями впливу на суспільство. Вплив на суспільство здійснюється соціальним забезпеченням як цілісною системою. Водночас кожна з основних сфер суспільства піддається дії відповідної функції, оскільки суспільство поділяється на п'ять основних сфер: економічну; соціальну; політичну; духовно-ідеологічну та сімейно-побутову. Необхідно розрізняти економічну, соціальну, політичну, духовно-ідеологічну, демографічну функції соціального забезпечення.

Економічна функція соціального забезпечення полягає в його позитивному впливі на економіку, на інтереси і потреби людей як учасників процесу виробництва. Вона має складну внутрішню структуру і складається з ряду взаємопов'язаних підфункцій: розподільчої, забезпечувальної та виробничої.

За допомогою розподільчої підфункції відбувається доведення до споживачів специфічних матеріальних благ і послуг особливим економічним способом.

Сутність забезпечувальної підфункції полягає в підтримці достатнього рівня матеріального добробуту осіб, для яких кошти соціального забезпечення (пенсії, соціальні допомоги та ін.) є джерелом існування; у попередженні зубожіння народу.

Виробнича підфункція включає стимулювання громадян до праці, а також підвищення продуктивності праці, відтворення робочої сили шляхом створення сприятливих умов для формування здатності до праці у неповнолітніх та звільнення трудових ресурсів від літніх і непрацездатних працівників.

Соціальна функція відображає взаємозв'язок соціального забезпечення та соціальної підсистеми суспільства. Соціальне

забезпечення спрямоване на попередження, пом'якшення або усунення наслідків настання різних життєвих ситуацій. Залежно від конкретної ситуації в соціальній функції можна виділити захисну, реабілітаційну та компенсаційну підфункції.

Захисна підфункція полягає у захисті громадян від негативних наслідків настання життєвих ситуацій (хвороба, інвалідність, старість тощо), а також від наслідків переходу до ринкової економіки (безробіття тощо).

Реабілітаційна підфункція полягає у відновленні фізичних та інших здібностей непрацездатних, пристосуванні їх до праці.

Компенсаційна підфункція — це відшкодування втраченого заробітку або доходу, а також підвищених витрат у разі втрати заробітку або доходу, зниження рівня матеріального забезпечення у зв'язку з виходом на пенсію по старості, інвалідності, при втраті годувальника, у разі народження дитини, при підвищенні роздрібних цін на предмети споживання, безробіття та ін.

Політична функція охоплює зв'язок між соціальним забезпеченням і політикою, передусім соціальною політикою. Соціальне забезпечення є засобом, за допомогою якого реалізуються цілі соціальної політики. Його інститути та установи сприяють практичному здійсненню соціально-політичних заходів, запланованих державою.

Духовно-ідеологічна функція соціального забезпечення зумовлена зв'язком між соціальним забезпеченням і духовно-ідеологічною сферою суспільства. Соціальне забезпечення взаємодіє як із соціальною сферою загалом, так і з її компонентами — різними формами та рівнями суспільної свідомості, насамперед з ідеологією, мораллю, соціальною психологією. Тому в складі цієї функції можна умовно виокремити ідеологічну, моральну і соціально-психологічну підфункції.

Ідеологічна підфункція складає відносини між соціальним забезпеченням та ідеологією. Ідеологія відображає погляди класів і прошарків суспільства на різні боки життя, в тому числі і на соціальне забезпечення, активно впливає на його харак-

тер і сутність. У свою чергу, ефективне соціальне забезпечення позитивно впливає на свідомість людей, зміцнює довіру до держави.

Моральна підфункція охоплює зв'язок між соціальним забезпеченням і етичними поглядами, що існують у даному суспільстві. Істотне значення тут мають етичні погляди суспільства на ставлення до малозабезпечених, дітей, людей похилого віку, інвалідів.

Соціально-психологічна підфункція заснована на взаємозв'язку соціального забезпечення і соціальної психології. Для людини особливе значення має впевненість у завтрашньому дні. Соціальне забезпечення сприяє реалізації впевненості людей у майбутньому, їх соціальної захищеності, тим самим надаючи позитивний вплив на розвиток соціальної психології.

Демографічна функція передбачає вплив соціального забезпечення на демографічні процеси, що відбуваються в суспільстві, і охоплює матеріальне стимулювання створення, розвитку і зміцнення сім'ї, підвищення народжуваності тощо.

1.4. Історія виникнення та розвитку соціального забезпечення

Витоки соціального забезпечення та соціальної підтримки пов'язані з виникненням перших держав на Стародавньому Сході (Стародавній Єгипет, Вавилон, Індія, Китай) та в добу Античності (Давня Греція та Рим). Приміром, у "Законах" вавилонського царя Хаммурапі (1792–1750 рр. до н. е.) деякі статті були присвячені соціальному захисту воїнів та членів їх сімей. Більше того, держава брала на себе відповідальність за викуп воїнів, які потрапили у полон. Певну соціальну підтримку з боку держави мали державні службовці Давньої Греції та Риму, а також римські легіонери, які після завершення служби у війську наділялися землею. Заможні верстви населення Риму з метою отримання голосів виборців організовували для неза-

можних громадян “хліб та видовища”. Крім цього, територіальні громади сіл та міст багатьох стародавніх держав матеріально підтримували соціально незахищені верстви населення.

В епоху Середньовіччя соціальним забезпеченням німецьких, хворих і старих займалися члени сім'ї, а також корпорація, до якої належав індивід (церква, цех, селянська громада, чернечий орден тощо). З бурхливим розвитком промисловості у другій половині XIX ст. соціальне забезпечення переходить поступово до рук держави, яка заходами соціального законодавства втручається в економічні відносини й вимагає соціальної охорони робітників і службовців на випадок хвороби, інвалідності, на старість тощо.

Засновником системи державного соціального забезпечення вважається німецький канцлер Отто фон Бісмарк. Намагаючись відволікти робітників від соціалістичних ідей, він уперше запровадив закони про медичне страхування, страхування на випадок інвалідності, страхування на випадок нещасного випадку та пенсію на старість. Метою цих нововведень було не лише привернути політичні симпатії робітників до німецького уряду, а й збільшити продуктивність їхньої праці.

У законі про пенсійне забезпечення Бісмарк встановив пенсійний вік на рівні 70-ти років, тоді як середня тривалість життя робітника в Німеччині на той час становила приблизно 45 років.

Елементи соціального забезпечення поступово почали запроваджувати й інші європейські держави, особливо після Російської революції 1917 р. Європейські уряди впроваджували соціальне законодавство, прагнучи заспокоїти пролетаріат і уникнути революційних катаклізмів. На уряди чинили тиск також профспілки.

Соціал-демократи, які прийшли до влади у Швеції упродовж 1932–1976 рр. безперервно керували країною. Вони відмовилися від концепції класової боротьби, розробивши натомість концепцію “народного дому”. Швеція стала однією з перших країн у світі, які запровадили безкоштовну освіту на

всіх рівнях, включаючи університетську. Також громадянам було гарантовано безкоштовне медичне обслуговування.

У 40-х роках ХХ ст. було розгорнуто масштабне житлове будівництво, яке змінило “обличчя” Швеції: лише за 1965–1974 рр. було побудовано понад мільйон дешевих сучасних помешкань.

Останнім часом шведська модель соціального забезпечення перебуває під загрозою через демографічну кризу: питома вага пенсіонерів зростає, тоді як кількість економічно активного населення зменшується. Однак високий рівень фіскальної дисципліни шведів рятує ситуацію: ніхто не ухиляється від сплати високих податків.

У 1942 р. британський економіст лорд Вільям Беверідж представив у парламенті “Доповідь про соціальне страхування та інші послуги”. Він запропонував зобов’язати всіх громадян працездатного віку щотижнево сплачувати внесок у систему національного страхування, яка видаватиме фінансову допомогу в разі хвороби, втрати роботи, виходу на пенсію, втрати годувальника.

Крім того, лорд Беверідж запропонував створити Національну службу охорони здоров’я (англ.: National Health Service, NHS) — державний орган, який забезпечує всім громадянам безкоштовні медичні послуги. NHS користується такою популярністю серед британців, що колишній канцлер казначейства Найджел Лоусон назвав її “національною релігією”. Навіть Маргарет Тетчер, проводячи приватизацію багатьох галузей економіки, не наважилася здійснювати значні зміни в галузі охорони здоров’я. Вся діяльність NHS фінансується повністю з податків.

Ще однією пропозицією Беверіджа була видача грошей молодим батькам за народження дитини. Завдяки цьому післявоєнна демографічна криза в Британії швидко була подолана, натомість почався нетривалий демографічний вибух.

Подібні реформи у сфері соціального захисту населення упродовж ХХ ст. були проведені у Франції, Італії, США та багатьох інших країнах світу.

1.5. Етапи формування та розвитку державної системи соціального забезпечення України

Перші відомості про державне соціальне забезпечення в Україні пов'язані з виникненням та розвитком Давньоруської держави у другій половині IX — першій половині XIII ст. Одними з перших законодавчих актів, які запроваджували соціальну допомогу полоненим, були договори з греками, укладені у 911 і 945 рр. київськими князями Олегом та Ігорем “Про порятунок полонених”. Ними визначалися взаємні зобов'язання щодо викупу русичів і греків, у якій би країні вони не перебували, та повернення їх на батьківщину.

З поширенням християнства на Русі зростає роль церкви у соціальному захисті населення, яка фактично відігравала роль одного з державних інститутів. Саме церква була благодійницькою організацією, за посередництвом якої надавалася допомога нужденним з боку глави держави — князя. Прагнучи розвивати благодійництво, надати йому ознак організованості, князь Володимир у 996 р. видає Статут (закон), яким доручив церковним структурам та духовенству здійснювати опікування і нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для одиноких. Допомога малозабезпеченим надавалася здебільшого у вигляді життєво важливих продуктів. Також князь Володимир заснував училища для навчання бідних людей, богодільні, будинки для паломників, запровадив годування бідних, сиріт, удів, бездомних під час проведення народних свят.

Його наступник, князь Ярослав Мудрий (1018–1054) продовжив політику свого батька. У 1030 р. він відкрив у Новгороді навчальний заклад підвищеного типу, в якому навчалася майже 300 дітей. До значних здобутків Ярослава Мудрого у становленні системи соціального захисту того періоду можна сміливо віднести складання першого письмового збірника законодавнього руського права “Руська Правда”, яку значно розширили його наступники.

За правління Володимира Мономаха (1113–1125) продовжується створення на базі церков і монастирів благодійних закладів для немічних та сиріт, а також посилюється організаційна діяльність різних установ та організацій щодо вдосконалення форм підтримки соціально вразливих верств населення.

У Литовсько-Польську добу (1340–1648) соціальним захистом населення займалися передусім територіальні громади сіл та міст, які піклувалися про своїх членів, які потребували матеріальної допомоги, а також православна церква. Починаючи з другої половини XVI ст., зростає роль українського козацтва, православних братств та окремих меценатів (яскравою сторінкою в історії України є меценатська та благодійна діяльність українського православного магната Костянтина Острозького).

У добу Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII ст.) сільські та козацькі громади, органи міського самоврядування (магістрати та ратуші), а також православна церква приділяли значну увагу соціальному забезпеченню незахищених верств населення. Водночас зростає роль представників козацької старшини у благодійницькій та меценатській діяльності. Активну державну соціальну політику проводили й українські гетьмани, особливо І. Мазепа та П. Орлик. Зокрема гетьман І. Мазепа (1687–1709) видав низку універсалів, спрямованих на захист сільського та міського населення від надмірних утисків з боку світських і духовних землевласників, а також гетьманських урядовців, які змушували населення сплачувати податки та виконувати державні повинності понад норму. Яскравим прикладом цього є універсал І. Мазепи 1701 р., в якому він обмежив панщину двома днями на тиждень.

Соціальний захист населення України займав чільне місце в Конституції Пилипа Орлика 1710 р. Активно втручалася в соціальні процеси Гетьманщини, Слобідської та Правобережної України й Запорозька Січ, яка часто підтримувала антифеодальні виступи українських селян, особливо на Правобережній Україні (Гайдамацький рух 30–60-х років XVIII ст., Коліївщина 1768 р.).

У результаті наступу на українську автономію з боку Російської імперії упродовж XVIII ст. соціальне забезпечення населення України було зведене нанівець і до другої половини XIX ст. функціонувало лише на рівні територіальних громад. Буржуазні реформи, проведені в Російській імперії у 60–70-х роках XIX ст. (Земська, Міська), переклали справу соціального захисту населення на плечі органів місцевого самоврядування (земств та міських дум), а уряд Російської імперії практично усунувся від цієї проблеми.

Перші закони для захисту промислових робітників були застосовані на українських землях під Австрією у 1854 р., але тільки в гірничій промисловості (її на українських землях майже не було); у 1902 р. подібний захист було введено для залізничників. Окремі закони передбачали заходи для захисту жінок і дітей. Для цього були створені так звані промислові інспекторати (1883). Перші закони для організації посередництва у влаштуванні на працю були ухвалені в 1907 р.; у 1867 р. була вперше створена “організація для представництва професійних інтересів робітників і службовців” (профспілки). Законом від 1887 р. було запроваджено обов’язкове страхування робітників від нещасних випадків на роботі (внески сплачували роботодавці); з 1888 р. — на випадок хвороби, а з 1906 р. обов’язкове страхування службовців (пенсійне та інвалідне). Сільське населення й сільські робітники, до складу яких належала основна частина українців, ніяким страхуванням не користувалися.

Російська імперія у справі соціального забезпечення була відсталою країною. Лише у 1912 р. було створено фабричні каси для хворих для обов’язкового страхування на випадок хвороби. В Україні ці каси були створені лише на Донбасі та в деяких великих містах.

У міжвоєнний період (20–30-ті роки XX ст.) на території Східної Галичини, яка була окупована поляками, продовжувала діяти австрійська система соціального захисту населення. Законом від 1924 р. було поширено австрійське страхування

від нещасних випадків й на ті українські землі під Польщею, що до 1914 р. входили до складу Російської Імперії (Західна Волинь, Холмщина та Підляшшя). У 1927 р. було видано закон про пенсійне та інвалідне страхування службовців (також на випадок безробіття); у 1933 р. уніфіковано закон про соціальне страхування як робітників, так і службовців.

На українських землях, що перебували у складі Румунії, було чинне румунське соціальне законодавство з 1912 р. Лише у 1933 р. було видано уніфікаційний закон про соціальне забезпечення.

Найпрогресивнішим було соціальне законодавство в Чехословаччині. На Закарпатті до 1924 р. був чинний угорський закон 1907 р. про обов'язкове страхування робітників від хвороби, інвалідності й на старість. У 1924 р. було запроваджено уніфікований закон для всієї Чехословаччини, який пізніше кілька разів змінювали та доповнювали. У 1929 р. було запроваджено закон про пенсійне забезпечення для службовців.

У СРСР із самого початку було відкинуто концепцію співпраці застрахованих, а на її місце запроваджено так зване державне соціальне забезпечення. Фонд забезпечення створювався з відрахувань із прибутків підприємств і організацій в установленому законом розмірі та з дотацій з державного бюджету. Державне соціальне забезпечення складалося з соціального забезпечення у вузькому розумінні та з соціального страхування робітників і службовців. З фонду соціального забезпечення виплачувалися допомоги для тимчасово непрацездатних робітників і службовців, вагітним жінкам, а також пенсії. Існували пенсії по старості, по інвалідності та в разі втрати годувальника. Крім цього, існували ще й пенсії за вислугу років; їх отримували учителі, лікарі, ветеринари, агрономи, військові, працівники культури та інші державні службовці, які відслужили передбачену законом кількість років.

Пенсійне забезпечення було декларативно запроваджене в СРСР одразу ж після Революції, насправді цей процес тривав близько 20 років: лише з 1937 р. всі робітники і служ-

бовці були охоплені пенсійним забезпеченням. Найнижчий розмір пенсії становив 30 крб, найвищий — 120. Існували ще так звані персональні пенсії, що встановлювалися для осіб, які мали особливі заслуги перед державою. Це було своєрідним привілеєм і тому не належало до соціального забезпечення. Найвищий розмір персональної пенсії становив 200 крб на місяць.

Соціального забезпечення колгоспників до 1964 р. не існувало. Передбачені колгоспними статутами допомогіві каси колгоспів, зазвичай не діяли. Лише законом 1964 р. було запроваджено державну систему матеріального забезпечення колгоспників: створено так званий централізований союзний фонд соціального забезпечення колгоспників з відрахувань з прибутків колгоспів, з якого виплачувалися пенсії на старість, інвалідність тощо. Ці пенсії були значно нижчими, ніж пенсії робітників і службовців.

Система соціального забезпечення та соціальної підтримки, що була створена в СРСР, значною мірою була успадкована сучасною Україною, становлення якої ознаменувало останній етап формування та розвитку державної системи соціального забезпечення.

1.6. Основні форми та види соціального забезпечення в Україні

Соціальне забезпечення виступає в кількох організаційно-правових формах і видах, що пов'язано зі специфікою забезпечення окремих категорій громадян. Усі вони визначені Конституцією України та чинним законодавством.

В Україні існують такі **форми соціального забезпечення**:

- 1) обов'язкове державне пенсійне страхування;
- 2) обов'язкове державне соціальне страхування працівників підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності;

- 3) соціальне забезпечення за рахунок прямих асигнувань з Державного бюджету України;
- 4) забезпечення за рахунок коштів соціальних фондів підприємств, творчих об'єднань, благодійних організацій і приватних добровільних внесків громадян;
- 5) утримання непрацездатних громадян у державних, комунальних та інших установах соціального призначення;
- 6) адресна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, непрацездатним громадянам за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів;
- 7) недержавне пенсійне забезпечення громадян згідно з угодами працівників з роботодавцями, недержавними фондами, приватними пенсійними системами.

Кожна з цих форм соціального забезпечення має свою специфіку: певний контингент забезпечуваних; джерела фінансування, з яких здійснюється забезпечення; види забезпечення (обслуговування); органи, що здійснюють його. Приміром, обов'язкове державне пенсійне страхування здійснюється державою, Пенсійним фондом України, системою матеріального забезпечення непрацездатних громадян пенсіями, допомогами, іншими видами забезпечення й обслуговування, передбачених законодавством.

За рахунок коштів Пенсійного фонду виплачуються пенсії за віком, за інвалідністю, в разі втрати годувальника, соціальні пенсії.

Визначну роль у соціальному забезпеченні окремих категорій громадян відіграють благодійні фонди, діяльність яких регламентується чинним законодавством.

Утримання непрацездатних громадян в установах соціального захисту є самостійною формою соціального забезпечення за рахунок прямих асигнувань з державного бюджету.

Адресна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, непрацездатним громадянам здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів.

Недержавна пенсія відрізняється від державної тим, що її розмір можна встановити за власним бажанням. Він залежить від того, скільки грошей людина внесла до недержавного пенсійного фонду, при цьому вкладники коштів у недержавні пенсійні фонди не позбавляються державних пенсій.

До **видів соціального забезпечення** належать соціальні виплати, пільги, послуги, надані непрацездатним громадянам безкоштовно чи на пільгових умовах за рахунок спеціальних джерел фінансування.

Соціальні виплати надаються у вигляді пенсій (допомоги) у натуральному вигляді (одержання харчування, технічних засобів пересування, протезування, працевлаштування громадян, що частково втратили працездатність, розміщення непрацездатних у будинках для старих та інвалідів тощо).

Пенсії потрібно відрізнити від допомог із соціального забезпечення. Якщо для пенсій характерна регулярність виплат, то допомоги є одноразовими або періодичними, обмеженими в часі платежі.

На відміну від пенсій, допомоги мають на меті тимчасове забезпечення непрацездатного громадянина чи сім'ї, надання матеріальної допомоги у визначених законодавством випадках.

Наступним видом соціального забезпечення є соціальні послуги, пільги побутового характеру. До соціальних послуг належать: оплата житлово-комунальних послуг та проїзду в транспорті, санаторно-курортне, медичне обслуговування та лікування, професійна реабілітація інвалідів, допомога сім'ям з дітьми та ін.

Питання для самоконтролю

1. Що таке соціальне забезпечення?
2. Що таке соціальний захист?
3. Як ви розумієте поняття “соціальна політика держави”?
4. Проаналізуйте основні напрями діяльності держави у сфері соціального забезпечення.

5. Які ви знаєте функції соціального забезпечення?
6. Назвіть основні форми соціального забезпечення.
7. Вирізнити головні види соціального забезпечення.

Теми рефератів

1. Етапи формування та розвитку державної системи соціального забезпечення в Україні.
2. Концепція реформи соціального забезпечення в Україні.
3. Соціальне забезпечення — пріоритетний напрям соціальної політики держави.
4. Еволюція системи соціального забезпечення та соціальної підтримки в Україні.
5. Соціальне забезпечення в Україні в XIX — на початку XX ст.
6. Основні напрями соціального забезпечення та соціальної підтримки в Україні.

*Література [34–38; 40–42; 44–47; 51;
54; 60; 69–71; 73; 76; 79–83; 86; 91]*

Тема 2. ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ТА СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- 2.1. *Поняття, мета встановлення та принципи формування державних соціальних стандартів, державних соціальних гарантій, соціальних норм та нормативів.*
- 2.2. *Основні державні соціальні гарантії, порядок їх визначення та затвердження.*
- 2.3. *Система та класифікація соціальних нормативів.*
- 2.4. *Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт: поняття, значення у сфері соціального забезпечення.*
- 2.5. *Проблеми фінансового забезпечення державних соціальних гарантій на рівні державних соціальних стандартів.*

2.1. Поняття, мета встановлення та принципи формування державних соціальних стандартів, державних соціальних гарантій, соціальних норм та нормативів

Державні соціальні стандарти та соціальні гарантії в Україні визначаються низкою нормативно-правових актів, присвячених соціальному захисту населення. Серед них чільне місце посідає профільний Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”, прийнятий Верховною Радою України 5 жовтня 2000 р.

Державні соціальні стандарти — це встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Державні соціальні гарантії — встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Соціальні норми і нормативи — показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються **з метою:**

- розкриття механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, визначених Конституцією України;
- визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації;
- визначення та обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, соціальних фондів на соці-

альний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери.

На основі соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій: мінімальних розмірів заробітної платні та пенсії за віком, інших видів соціальних виплат і допомоги.

Державні соціальні стандарти обов'язково враховуються при розробці програм економічного і соціального розвитку.

Формування державних соціальних стандартів і нормативів здійснюється за такими **принципами**:

- забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного;
- законодавчого встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів;
- диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу до визначення нормативів;
- наукової обґрунтованості норм споживання та забезпечення;
- соціального партнерства;
- гласності та громадського контролю при їх визначенні та застосуванні;
- урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального захисту та трудових відносин.

2.2. Основні державні соціальні гарантії, порядок їх визначення та затвердження

Основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень.

До числа основних державних соціальних гарантій належать:

- мінімальний розмір заробітної платні;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

- розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Законами України з метою надання соціальної підтримки населенню України загалом та окремим категоріям громадян також встановлюються державні гарантії щодо:

- рівня життя населення, що постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС;
- стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів;
- індексації доходів населення з метою підтримки достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх грошових доходів в умовах зростання цін;
- надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування та надання у сфері освіти, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, торгівлі та громадського харчування;
- забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах та послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки.

Виключно законами України визначаються:

- мінімальний розмір заробітної платні;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- величина порога індексації грошових доходів громадян;
- пільги щодо оплати житлово-комунальних, транспортних послуг і послуг зв'язку та критерії їх надання.

Надання державних соціальних гарантії здійснюється за рахунок бюджетів усіх рівнів, коштів підприємств, установ і організацій та соціальних фондів на засадах адресності та цільового використання.

Державні соціальні гарантії та державні соціальні стандарти і нормативи є основою для розрахунку видатків на соціальні цілі та формування на їх основі бюджетів усіх рівнів та соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розробки загальнодержавних і місцевих програм економічного і соціального розвитку.

Розрахунки і обґрунтування до показників видатків на соціальні цілі у проектах Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів здійснюються на підставі державних соціальних стандартів, визначених відповідно до цього Закону. Розробка та виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів здійснюються на основі пріоритетності фінансування видатків для забезпечення надання державних соціальних гарантій.

Залучення підприємствами, установами, організаціями соціально-культурного, житлово-комунального, побутового обслуговування, закладами охорони здоров'я та освіти коштів з додаткових джерел фінансування, не заборонених законом, не є підставою для зменшення бюджетного фінансування відповідно до нормативів.

2.3. Система та класифікація соціальних нормативів

За характером задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяють на:

- нормативи споживання — розміри споживання в натуральному вираженні за певний проміжок часу (за рік, за місяць, за день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг;
- нормативи забезпечення — визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг;

- нормативи доходу — розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обраховується на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення.

За рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяють на:

- нормативи раціонального споживання — рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб;
- нормативи мінімального споживання — соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг з огляду на соціальні або фізіологічні потреби;
- статистичні нормативи — нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп.

Державні соціальні стандарти і нормативи формуються, встановлюються та затверджуються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України за участю та погодженням з іншими сторонами соціального партнерства, якщо інше не передбачено Конституцією України та законами України. Базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум.

Державні соціальні нормативи встановлюються у таких **сферах**:

- у сфері доходів населення;
- соціальних послуг;
- житлово-комунального обслуговування населення;
- транспортного обслуговування та зв'язку;
- у сфері охорони здоров'я;
- забезпечення навчальними закладами;
- у сфері обслуговування закладами культури;
- обслуговування закладами фізичної культури та спорту;
- побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування тощо.

2.4. Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт: поняття, значення у сфері соціального забезпечення

Прожитковий мінімум — вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Прожитковий мінімум є базовим державним соціальним стандартом, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти.

Обсяг прожиткового мінімуму містить два елементи — фізіологічний та соціальний. Фізіологічний мінімум — це вартісне вираження матеріальних цінностей, необхідних для існування людини. У світовій практиці він становить 85–87 % загального прожиткового мінімуму, а решта припадає на соціальну частину — певний набір духовних цінностей мінімально прийнятого рівня життя.

В Україні прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу. Крім того, прожитковий мінімум визначається диференційовано залежно від вікового критерію або ж залежно від соціальної та демографічної групи особи: для дітей віком до 6 років; для дітей віком від 6 до 18 років; для працездатних осіб; для осіб, які втратили працездатність.

Такий поділ зумовлений особливостями людського організму залежно від віку та фізичних можливостей.

Прожитковий мінімум на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення, за поданням Кабінету Міністрів України щорічно затверджується Верховною Радою України до початку

розгляду Державного бюджету України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу споживчих цін разом з уточненням показників Державного бюджету України та публікується в офіційних виданнях.

Прожитковий мінімум встановлюється Кабінетом Міністрів України після проведення науково-громадської експертизи сформованих наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг.

Набір продуктів харчування формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я з використанням нормативів фізіологічної потреби організму людини у продуктах харчування з огляду на їх хімічний склад та енергетичну цінність, з урахуванням рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Набір непродовольчих товарів формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері економіки з використанням нормативів забезпечення засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього середовища, а також засобами влаштування побуту.

Набір послуг формується спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади у сферах надання відповідних послуг.

В Україні на сьогодні прожитковий мінімум на одну особу становить 1176 грн, а на одну працездатну особу — 1218 грн. З 1 вересня 2015 р. його розмір зріс відповідно до 1330 грн та 1378 грн.

Світова практика розробила кілька варіантів визначення прожиткового мінімуму в державі.

Статистичний метод передбачає встановлення прожиткового мінімуму на рівні доходів, які мають 10–20 % найменш можливих громадян певної держави. Цей метод можна застосовувати у державах з досить високим рівнем доходів громадян.

Суб'єктивний або соціологічний підхід ґрунтується на проведенні соціологічних опитувань населення про необхідний мінімальний дохід. Такий метод є радше консультативним,

оскільки його результати можуть бути не підкріплені реальними економічними можливостями держави, проте він виражає справжні потреби людей.

Ресурсний метод виходить із можливості економіки забезпечувати прожитковий мінімум, він застосовується у високо-розвинених країнах.

Комбінований метод поєднує у собі кілька методів, зокрема вартість харчування визначається за нормами, житлово-комунальні послуги — за фактом, а непродовольчі товари — за їх відсотковою часткою в загальних витратах.

Проте на практиці застосовується нормативний метод, який полягає у встановленні вартісної величини прожиткового мінімуму через мінімальний споживчий кошик. Кожна держава має свої особливості формування мінімального споживчого кошика.

2.5. Проблеми фінансового забезпечення державних соціальних гарантій на рівні державних соціальних стандартів

Надання державних соціальних гарантій здійснюється за рахунок бюджетів усіх рівнів, коштів підприємств, установ і організацій та соціальних фондів на засадах адресності та цільового використання.

Державні соціальні гарантії та державні соціальні стандарти і нормативи є основою для розрахунку видатків на соціальні цілі та формування на їх основі бюджетів усіх рівнів та соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розробки загальнодержавних і місцевих програм економічного і соціального розвитку.

Розрахунки і обґрунтування до показників видатків на соціальні цілі у проектах Державного бюджету України та місцевих бюджетів здійснюються на підставі державних соціальних стандартів, визначених відповідно до цього Закону.

Розробка і виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів здійснюються на основі пріоритетності фінансування видатків для забезпечення надання державних соціальних гарантій.

З метою забезпечення надання державних соціальних гарантій обраховуються такі види нормативів витрат (фінансування):

- нормативи фінансування поточних витрат на одного мешканця, а для окремих видів соціальних послуг — на одну особу, яка підлягає цьому виду обслуговування;
- нормативи фінансування поточних витрат на утримання мережі закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування;
- нормативи державних капітальних вкладень на будівництво закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування.

Нормативи фінансування встановлюються під час прийняття Закону України про Державний бюджет України на поточний рік, а також під час формування бюджетів соціальних фондів.

Розмежування повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері формування та застосування нормативів фінансового забезпечення надання державних соціальних гарантій визначається відповідно до Конституції України та законів України.

Координацію діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо застосування державних соціальних стандартів і нормативів та нормативів фінансового забезпечення надання державних соціальних гарантій здійснюють спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади, що відповідають за реалізацію державної політики у сфері фінансів та соціального захисту.

Держава здійснює фінансову підтримку місцевого самоврядування з метою забезпечення надання державних соціальних гарантій на основі нормативів витрат (фінансування).

Цільова державна підтримка здійснюється з метою вирівнювання можливостей окремих територіальних громад щодо забезпечення надання державних соціальних гарантій.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “державні соціальні стандарти”.
2. Які блага включає достатній життєвий рівень?
3. Який нормативно-правовий акт регулює питання державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій?
4. Що таке державні соціальні гарантії?
5. Які ви знаєте основні державні соціальні гарантії?
6. Що ви розумієте під соціальними нормами і нормативами?
7. З якою метою встановлюють державні соціальні стандарти і нормативи?
8. За якими принципами формуються державні соціальні стандарти і нормативи?
9. У якому порядку формуються, встановлюються та затверджуються державні соціальні стандарти і нормативи?
10. Дайте визначення поняття “прожитковий мінімум”.

Теми рефератів

1. Проблеми фінансового забезпечення державних соціальних гарантій на рівні державних соціальних стандартів.
2. Порядок формування, встановлення та затвердження державних соціальних стандартів і нормативів.
3. Значення рівня забезпечення прожиткового мінімуму для здійснення соціального забезпечення громадян в Україні.
4. Нормативний метод обчислення прожиткового мінімуму в Україні.
5. Порядок розрахунку прожиткового мінімуму в зарубіжних країнах.
6. Визначення прожиткового мінімуму в державах ЄС.

Література [3; 33–37; 40–42; 44–47; 60; 70]

Тема 3. ПРАВОВІДНОСИНИ З СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- 3.1. Поняття, загальна характеристика та види правовідносин із соціального забезпечення.*
- 3.2. Підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин із соціального забезпечення.*
- 3.3. Адміністративно-правове регулювання соціального забезпечення та соціальної підтримки в Україні.*
- 3.4. Основні види нормативно-правових актів з соціального забезпечення та соціальної підтримки. Конституція та закони України.*
- 3.5. Підзаконні нормативно-правові акти у сфері соціального забезпечення та соціальної підтримки.*
- 3.6. Нормативно-правові акти, прийняті органами місцевого самоврядування з соціального забезпечення та соціальної підтримки громадян.*

3.1. Поняття, загальна характеристика та види правовідносин із соціального забезпечення

Правовідносини із соціального забезпечення — це врегульовані нормами права фактичні відносини щодо надання грошових виплат, послуг, пільг, які виникають між відповідними органами і фізичними особами, які мають на них право, при настанні ситуації соціального ризику.

Залежно від того, результатом реалізації якої норми є правовідносини, їх можна поділити на **правовідносини з приводу окремих видів забезпечення (матеріальні)**, **процедурні правовідносини** з установлення фактів та констатації обставин, що мають юридичне значення, та **процесуальні правовідносини** у випадках розгляду спорів між сторонами правовідносин, якщо закон не відніс їх до звичайних спорів, які розглядаються цивільним процесом. Основу системи правовідносин з со-

ціального забезпечення складають матеріальні правовідносини, оскільки саме в них задовольняються об'єктивні потреби особи в матеріальних засобах та соціальних послугах. Відмінною рисою соціально-забезпечувальних правовідносин є те, що особа (або сім'я) у разі дотримання встановлених законом умов наділена суб'єктивним правом на отримання пенсії, допомоги, компенсації, послуги або пільги, а державний орган зобов'язаний їх надати. При цьому обов'язок державного органу визначається вимогою уповноваженої особи.

Традиційною залишається класифікація матеріальних правовідносин за видами забезпечення: пенсійні, з приводу надання допомог та компенсаційних виплат, з соціального обслуговування. Але така класифікація є загальною і потребує конкретизації. Зокрема, залежно від специфіки юридичних фактів пенсійні правовідносини можна об'єднати в такі групи: виплата пенсій за віком; у зв'язку з інвалідністю; в разі втрати годувальника із солідарної системи пенсійного забезпечення; у зв'язку з наданням одноразової виплати або довічної пенсії із накопичувального фонду загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Правовідносини з приводу виплати допомог та компенсацій є досить різні, але їх також можна класифікувати за видами, наприклад, до правовідносин у зв'язку з наданням допомог належать: у разі тимчасової непрацездатності; при народженні дитини; допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років тощо.

Різноманітними є правовідносини і з соціального обслуговування: соціальне обслуговування вдома; утримання в установах соціального захисту; професійне навчання та працевлаштування інвалідів; забезпечення інвалідів транспортними засобами та ін. Матеріальні правовідносини розрізняються за юридичними фактами, термінами дії, суб'єктами, об'єктами, змістом.

Юридичні факти — це об'єктивні обставини, якими пов'язані виникнення, зміна або припинення правовідносин. Як правило, більшість правовідносин із соціального забезпечення ви-

никають із юридичних складів (ряд фактів). За терміном дії правовідносини з соціального забезпечення поділяють на три групи: правовідносини, що припиняються з одноразовим виконанням обов'язків (одноразові виплати, протезування, надання транспортного засобу); правовідносини з абсолютно встановленим терміном існування у часі (пенсійні правовідносини у випадку втрати годувальника — до досягнення дитиною повноліття; правовідносини з приводу надання допомоги по догляду за дитиною віком до трьох років); правовідносини з відносно невизначеним терміном існування у часі (пенсійні правовідносини за віком, з інвалідності, правовідносини з виплат допомоги у разі тимчасової непрацездатності).

Разом із матеріальними правовідносинами виникають **процедурні правовідносини** зі встановлення юридичних фактів (наприклад, тривалості страхового стажу, групи та причини інвалідності) та винесення рішень про призначення або про відмову у наданні конкретних видів соціального забезпечення.

Процедурні правовідносини є правозастосовчими, пов'язаними з реалізацією матеріальних правовідносин. Вони пов'язані із установленням юридичного складу, який створює дані правовідносини. Юридичні правовідносини бувають кількох видів: одні з них слугують для призначення тієї чи іншої соціальної виплати, а інші мають більш широке значення, встановлюючи лише деякі юридично значущі обставини.

Залежно від виду соціального забезпечення, на реалізацію якого спрямовані процедурні правовідносини, розрізняють процедурні правовідносини: у пенсійному забезпеченні; у зв'язку з призначенням грошових допомог; які виникають у зв'язку з наданням соціальних послуг і пільг.

Стосовно форми соціального забезпечення розрізняють процедурні правовідносини у сфері: загальнообов'язкового соціального страхування; державного соціального забезпечення та соціальної допомоги; недержавної соціальної підтримки.

У зв'язку з розглядом спору виникають **процесуальні правовідносини**. Відмінність процедурних правовідносин від про-

цесуальних у соціальному забезпеченні визначається специфікою їх змісту. У процедурних правовідносинах законодавством передбачена обов'язкова нормальна процедура, без якої неможливі подальші етапи реалізації прав та обов'язків у матеріально-правовому відношенні, а процес розгляду спору охоплює не всі, а лише спірні обставини. Вказані правовідносини виникають на підставі охоронних норм із приводу вирішення спору про соціальне забезпечення і не є обов'язковими у ході реалізації норм матеріального права на конкретний вид забезпечення. Суб'єктами правовідносин з соціального забезпечення є фізична особа та державний орган, які є носіями суб'єктивних прав та обов'язків. Існують також правовідносини, в яких суб'єктом виступає сім'я, а не фізична особа. Це пенсійні правовідносини у випадку втрати годувальника; правовідносини з приводу надання допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Другим суб'єктом правовідносин у сфері соціального забезпечення є один з державних органів, що зобов'язаний призначити й надати конкретний вид забезпечення. До таких органів належать: органи Пенсійного фонду; комісія з установлення пенсій за особливі заслуги перед Україною; органи Міністерства соціальної політики України; органи пенсійного забезпечення Міноборони, СБУ, МВС України тощо.

3.2. Підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин із соціального забезпечення

Правовідносини із соціального забезпечення виникають, змінюються та припиняються за наявності певних життєвих обставин або фактів, передбачених правом. Такі факти або обставини називають юридичними фактами. Юридичний факт — це закріплений у нормах права факт об'єктивної дійсності (подія, вольовий вплив людей тощо), який виступає підставою виникнення, зміни чи припинення правових відносин. У сфері соціального забезпечення правовідносини зазвичай виникають на

підставі не поодинокого юридичного факту, а певного комплексу юридичних фактів, що настають у певній послідовності і за наявності яких норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення правовідносин. У літературі такий комплекс юридичних фактів називають юридичним фактичним складом. За відсутності такого складу юридичні наслідки не настають.

До юридичного складу, необхідного для виникнення правовідносин із соціального забезпечення, можуть включатися юридичні факти, що виникають з причин медико-біологічного порядку, пов'язані зі старістю, хворобою, повною або частковою втратою працездатності, втратою годувальника, народженням, смертю, а також необхідністю надання допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям тощо.

Для виникнення правовідносин у зв'язку з призначенням пенсії за віком необхідна така сукупність юридичних фактів: досягнення встановленого законом пенсійного віку; наявність визначеної правом тривалості трудового стажу; звернення громадянина до відповідного органу (районного (міського) управління Пенсійного фонду) про призначення цього виду пенсійного забезпечення і рішення органу про призначення пенсії.

Роль і значення в юридичному складі юридичних фактів неоднакові. Є факти, яким належить провідна роль у виникненні правовідносин і які є першопричиною або першоосновою виникнення (зміни чи припинення). Тому їх називають провідними чи головними, оскільки внаслідок їх настання виникає необхідність регулювання цих відносин. Наприклад, у правовідносинах у зв'язку з призначенням пенсії за віком головним є факт досягнення встановленого законом пенсійного віку; у правовідносинах у зв'язку з призначенням пенсії по інвалідності — встановлення однієї з трьох груп інвалідності; при призначенні пенсії в разі втрати годувальника — смерть чи безвісна відсутність годувальника.

Ще одним різновидом юридичних фактів є факти-дії, які на відміну від фактів-подій зазвичай залежать від волі людей. Дії

можуть привести, а в деяких випадках обов'язково приводять до правових наслідків. Тобто дії є такими юридичними фактами, які залежать від волі людей, пов'язані з вчиненням ними певних проступків, що породжують правовідносини.

Наступною загальною передумовою виникнення правовідносин з соціального забезпечення є юридичні факти, які умовно можна назвати другорядними чи фактами другого порядку. Взяті ізольовано, вони не мають певного значення для виникнення правовідносин. Лише в комплексі з відповідними головними юридичними фактами вони створюють повну і достатню підставу для виникнення конкретних правовідносин. Також необхідно розрізняти допоміжні факти, які конкретизують і доповнюють той чи інший бік головного юридичного факту.

Один і той самий факт може відігравати різну роль, будучи в одних випадках правотворчим, в інших — правозмінювальним чи таким, що припиняє право в одних випадках бути головним, в інших — другорядним. Наприклад, смерть пенсіонера, який одержував пенсію за вислугу років, є фактом, що припиняє ці пенсійні правовідносини, але цей самий факт може слугувати підставою для переоформлення членом сім'ї померлого пенсії за віком чи іншого виду пенсії на пенсію в разі втрати годувальника, а також входити до юридичного складу, що породжує правовідносини у зв'язку з наданням допомоги на поховання.

Правильне розмежування ролі і місця юридичних фактів у правовідносинах має не тільки пізнавальне, а й практичне значення в діяльності щодо застосування права, розробці обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства.

3.3. Адміністративно-правове регулювання соціального забезпечення та соціальної підтримки в Україні

Одним із принципів правової держави є гарантування державою соціальних прав і свобод, які забезпечують людині гідний рівень життя та її соціальну захищеність. За своєю сутніс-

тю ці права і свободи є, з одного боку, вимогами до держави, а з другого — її обов'язками щодо підтримання життя особи та її соціальної захищеності. Соціальні питання, за їх невирішеності, є одним з небезпечних джерел, пов'язаних з національною безпекою, самим існуванням у майбутньому державних інститутів.

Соціальний захист — це комплекс заходів, які здійснюють державні органи в різних сферах діяльності, спрямований на забезпечення доступу кожного члена суспільства до соціальних благ, усунення соціальної нерівності та підтримку найбільш незахищених членів суспільства.

Мета соціального захисту — поліпшення морального та матеріального забезпечення соціально вразливих верств населення, подолання бідності та розшарування суспільства. Сутність правового регулювання соціального забезпечення та соціальної підтримки полягає в тому, що держава дбає про соціальний захист своїх громадян, забороняє використання примусової праці, створює робочі місця, забезпечує підготовку кадрів, забезпечує нормальні умови праці, вільний вибір місця роботи, професії, матеріально підтримує своїх громадян, гарантує захист від незаконного звільнення, забезпечує право на своєчасне одержання винагороди.

Законодавство України, крім визначення основ соціального забезпечення та соціальної підтримки, регулює також процес управління соціальним захистом населення як на загальнодержавному, так і на регіональному і місцевому рівнях.

Приміром, згідно з чинним законодавством Спеціальним органом, який уповноважений від імені держави впроваджувати в життя соціальну політику, є Міністерство соціальної політики України. Міністерство соціальної політики України виступає головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту населення, з питань сім'ї та дітей, а також захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну.

Основними завданнями Міністерства соціальної політики України є:

- формування державної політики щодо забезпечення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій для населення, координація розроблення проєктів прогнозів і державних програм з питань соціальної та демографічної політики;
- формування і реалізація державної політики щодо регулювання ринку праці, процесів трудової міграції, визначення правових, економічних та організаційних засад зайнятості населення і його захисту від безробіття;
- формування і реалізація державної політики стосовно визначення державних соціальних гарантій щодо прав громадян на працю, оплату праці, а також щодо нормування та стимулювання праці, професійної кваліфікації робіт і професій, умов праці;
- формування та реалізація державної політики у сфері пенсійного забезпечення громадян;
- формування основних напрямів державної політики та здійснення відповідно до закону державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, проведення соціального діалогу з питань формування та реалізації державної соціальної політики, регулювання соціально-трудових відносин;
- формування та реалізація державної політики щодо надання адресної соціальної допомоги вразливим верствам населення, в тому числі малозабезпеченим та багатодітним сім'ям;
- формування державної політики у сфері надання соціальних послуг людям похилого віку, інвалідам, бездомним громадянам, іншим соціально вразливим верствам населення та ін.

Пенсійний фонд України було створено з метою здійснення управління фінансами пенсійного забезпечення. Він є центральним органом виконавчої влади, підвідомчим Кабінету

Міністрів України. Керівництво діяльністю Фонду здійснюється правлінням, чисельність і персональний склад якого затверджується Кабінетом Міністрів України. Голова правління Пенсійного фонду України та його заступники призначаються на посади за поданням Прем'єр-міністра України, внесеним на підставі пропозицій Міністра, і звільняються з посад Президентом України. Засідання правління Фонду скликаються за потреби, але не рідше одного разу на квартал. Правління є правомочним приймати рішення за наявності на засіданні не менше ніж 2/3 його членів. Рішення приймаються більшістю голосів присутніх на засіданні членів правління.

Крім цього, до центральних органів виконавчої влади з соціального захисту населення належать: Державна служба зайнятості України, Державна служба з питань інвалідів та ветеранів праці, Державна інспекція України з питань праці.

На регіональному та місцевому рівнях органи соціального захисту населення представлені профільними департаментами та відділами обласних і районних державних адміністрацій, а також виконавчих органів міських і районних у містах рад.

3.4. Основні види нормативно-правових актів з соціального забезпечення та соціальної підтримки. Конституція та закони України

Правова основа соціального забезпечення та соціальної підтримки — сукупність взаємовідносин нормативно-правових актів і правових норм, що регулюють питання соціального захисту населення в системі державного управління та місцевого самоврядування. Нормативно-правові акти з соціального забезпечення та соціальної підтримки громадян можна структурувати так:

1. Серед нормативно-правових актів, присвячених соціальному захисту населення, можна виокремити нормативно-правові акти, що видані на державному рівні (закони України, постанови Верховної Ради України, укази Президента Украї-

ни, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, рішення центральних органів виконавчої влади тощо) та на рівні місцевого самоврядування (рішення місцевих рад та їх виконавчих комітетів, розпорядження сільських, селищних і міських голів, голів районів у містах, районних, обласних рад, голів районних та обласних державних адміністрацій).

2. Нормативно-правові акти та правові норми, що складають правову основу соціального забезпечення та соціальної підтримки, можна поділити на такі, що мають загальнодержавне та локальне значення, чия дія поширюється на всю територію держави або певне (певні) територіальне утворення.

3. Нормативно-правові акти з питань соціального захисту населення поділяють на закони (Конституція України, Закони України “Про пенсійне забезпечення”, “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”) та підзаконні нормативно-правові акти, при цьому закони мають вищу юридичну силу щодо підзаконних нормативно-правових актів, які не мають суперечити законам.

Конституція України є основним законом, який регулює соціальне забезпечення та соціальну підтримку громадян. Зокрема, стаття 46 Конституції України наголошує, що “громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом”.

Це право гарантується загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Статті 47–49 Основного закону гарантують права громадян на житло; достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло; право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Правовою основою соціального забезпечення та соціальної підтримки громадян виступають передусім закони України, видані Верховною Радою України, починаючи з 1991 р. (так зване законодавство з соціального захисту населення), які регулюють усі аспекти соціальної політики держави та органів місцевого самоврядування.

3.5. Підзаконні нормативно-правові акти у сфері соціального забезпечення та соціальної підтримки

Серед нормативно-правових актів, що регулюють питання соціального забезпечення та соціальної підтримки в Україні, крім законів України, прийнятих Верховною Радою України, є підзаконні нормативно-правові акти, ухвалені органами державної влади, що розв'язують значне коло питань, пов'язаних з соціальним захистом населення.

Підзаконні акти — це нормативні акти, що приймаються уповноваженими нормотворчими суб'єктами на основі та на виконання законів і не повинні суперечити їм. Існування підзаконних нормативних актів у правовій системі зумовлено багаторівневою структурою самих суспільних відносин, що потребують як законодавчого врегулювання, так і вторинного, більш детального і конкретизуючого нормативного регулювання з метою оперативного вирішення питань в окремих сферах життєдіяльності суспільства.

Головним призначенням підзаконних нормативно-правових актів як форми права є матеріальне закріплення юридичних норм, встановлення їх загальних обов'язків. До підзаконних нормативно-правових актів, які також стосуються і соціального захисту населення, належать:

- акти державних органів України (укази та розпорядження Президента України; директиви, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази міністрів; накази адміністрацій підприємств тощо);
- акти Автономної Республіки Крим;
- міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України тощо.

Більшість підзаконних нормативно-правових актів має конституційне значення, тобто їх виконання передбачено Конституцією України. Приміром, видання Президентом України указів і розпоряджень передбачено статтею 106 Конституції України; постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України — статтею 117 Конституції України.

Ще однією важливою особливістю підзаконних нормативно-правових актів є те, що значна їх частина, зокрема постанови і розпорядження Уряду, нормативно-правові акти Міністерства соціальної політики України, інших центральних органів державної виконавчої влади підлягають реєстрації в Міністерстві юстиції України, а нормативно-правові акти місцевих органів виконавчої влади — у регіональних органах Міністерства юстиції, що дає можливість уникнути порушень конституційних норм у процесі їх ухвалення.

Серед підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють соціальне забезпечення та соціальну підтримку населення України, чільне місце посідають укази та розпорядження Президента України, які є обов'язковими для виконання на всій території України. Їх нормативно-правовою базою є Конституція та закони України, за межі яких вони не можуть виходити. За юридичними ознаками укази та розпорядження бувають нормативними, тобто такими, в яких містяться правила поведінки загального характеру, розраховані на багаторазове використання.

Значна частина правовідносин у галузі соціального захисту населення регулюється постановами Кабінету Міністрів України — нормативно-правовими актами Уряду, що видаються на

основі Конституції України, указів і розпоряджень Президента України в межах компетенції Кабінету Міністрів України. Ці нормативно-правові акти стосуються насамперед майнових та фінансових аспектів соціального захисту населення.

Таким чином, підзаконними нормативно-правовими актами держава та її виконавчі органи регулюють ті взаємовідносини, що не дістали повного регулювання в чинному законодавстві. Зміст цих актів, процедура прийняття більшості з них показують, що видаючи ці акти, нормотворчі органи спираються на глибоке дослідження правової дійсності, тобто правового аспекта соціальних процесів.

3.6. Нормативно-правові акти, прийняті органами місцевого самоврядування із соціального забезпечення та соціальної підтримки громадян

Важливе місце у правовому регулюванні соціального забезпечення та соціальної підтримки громадян належить актам органів місцевого самоврядування, які в юридичній літературі отримали назву місцеві або локальні нормативно-правові акти.

Локальні нормативно-правові акти — це підзаконні акти, видані органами місцевого самоврядування, а також місцевими органами виконавчої влади в межах їх компетенції, які за своїм змістом відповідають чинному законодавству або прийняті на його виконання. Норми, які містяться в цих актах, констатують положення законів та інших нормативно-правових актів, дають змогу краще врахувати особливості місцевих умов у процесі реалізації їх приписів.

У юридичній літературі розглядають кілька форм підзвітності таких актів: “прийняті на виконання закону”, “прийняті в межах повноважень, що надані законодавством”, “прийняті на підставі закону”. Локальним правовим нормам притаманні як загальні видові ознаки, властиві виключно локальним правовим нормам, так і спеціальні.

До **загальних ознак** належать: загальнообов'язковий (локальний) характер на певній території для всіх членів територіальної громади, яким ця норма адресується; багатофункціональність, оскільки вони встановлюють чи санкціонують, охороняють, гарантують правила поведінки, що регулюють правовідносини на території громади; спрямованість має формально визначений характер; письмова документальна форма.

До **спеціальних ознак** локальних правових норм слід віднести: публічний характер локальних норм у міру їх прозорості та доступності кожному шляхом популяризації як з боку громади, так і з боку обраних нею органів; ієрархічність норм: норми виборних органів територіальної громади не можуть виходити за межі, встановлені нормами територіальної громади; імперативний характер: містять чітке правило суб'єктів правовідносин.

Однією з основних форм локальних нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування є рішення, при цьому рішення рад та їх виконавчих органів (зокрема з прийняття місцевого бюджету, присвячених соціальній підтримці населення та соціально-економічному розвитку територій) приймаються відкритим голосуванням. Подібні нормативно-правові акти локального характеру можуть видавати і місцеві органи виконавчої влади (районні та обласні державні адміністрації та їх виконавчі органи).

Серед інших локальних актів суб'єктів місцевого самоврядування можна виокремити нормативний договір, який передбачає, що відносини органів місцевого самоврядування з підприємствами, установами та організаціями, що не перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, будуються на договірній та податковій основі. Вирізняють установчі, компетенційно-розмежувальні нормативно-правові договори, угоди про делегування повноважень, публічні договори між державними органами і громадськими організаціями, програмно-політичні договори, функціонально-управлінські угоди тощо.

В основу локальних нормативно-правових актів місцевого самоврядування покладено волю територіальних громад. Вони регулюють внутрішні правовідносини на території громади чи району, сприяють підвищенню дієвості права, ролі органів місцевого самоврядування в соціальному захисті населення.

Питання для самоконтролю

1. Які Ви знаєте види нормативно-правових актів за критерієм юридичної сили?
2. Які Ви знаєте конституційні закони у сфері соціального забезпечення?
3. Назвіть поточні закони у сфері соціального забезпечення.
4. Перелічіть види підзаконних нормативно-правових актів.
5. Які Ви знаєте підзаконні нормативно-правові акти у сфері соціального забезпечення?
6. Які Ви знаєте процедурні правовідносини в соціальному забезпеченні?
7. Назвіть суб'єкти соціально-страхових правовідносин.

Теми рефератів

1. Міжнародні правові акти, ратифіковані Україною у сфері соціального забезпечення.
2. Нормативно-правові акти у сфері соціального забезпечення та соціальної підтримки.
3. Розпорядження та рішення місцевих органів виконавчої влади та самоврядування (на прикладі конкретного населеного пункту).
4. Зарубіжний досвід нормативно-правового забезпечення соціальної підтримки громадян.
5. Ознаки відносин із соціального обслуговування.
6. Громадяни як суб'єкти, які отримують соціальне забезпечення.

Література [3; 20; 35–38; 40–42; 44–47; 56; 85; 87; 90]

Тема 4. ТРУДОВИЙ (СТРАХОВИЙ) СТАЖ І ВИСЛУГА РОКІВ

- 4.1. *Поняття та види трудового (страхового) стажу.*
- 4.2. *Вислуга років як особливий вид спеціального трудового стажу.*
- 4.3. *Особливості нарахування трудового стажу в Україні.*
- 4.4. *Докази трудового стажу.*

4.1. Поняття та види трудового (страхового) стажу

Трудовий (страховий) стаж — тривалість роботи та інших видів діяльності, з якими пов'язується право людини головним чином у сфері пенсійного забезпечення, проте слід зауважити, що саме страховий стаж впливає на нарахування пенсії. Трудовий стаж — це також загальна тривалість як трудової, так й іншої громадської діяльності, з якою законодавство України пов'язує певні правові наслідки та виникнення юридичних фактів. Основним документом, що підтверджує трудовий стаж роботи, є трудова книжка, за відсутності якої або відповідних записів у ній трудовий стаж встановлюється на підставі інших документів, виданих за місцем роботи, служби, навчання, а також архівними установами. Розрізняють загальний трудовий стаж і стаж певної роботи. Трудовий стаж має значення для визначення правового статусу особи (пенсіонер, ветеран праці тощо).

Загалом трудовий стаж можна класифікувати на види залежно від його значення для настання правових наслідків: **для призначення пенсій:** загальний, спеціальний; **для призначення допомоги у зв'язку із втратою працездатності:** загальний, безперервний; **для визначення терміну відпустки:** загальний, спеціальний, на одному підприємстві; **для отримання винагороди за загальні результати роботи підприємства:** на одному підприємстві, у галузі; **для пересування по службі; на отримання пільг.**

Демократизація суспільства, перехід до ринкової економіки зумовили реформу соціального страхування та пенсійного забезпечення в Україні. За цих умов найважливішим важелем стає не безперервний трудовий стаж, а внесок кожного до страхових фондів, як особисто громадян упродовж їхньої загальної трудової діяльності, так і роботодавців.

Загальний трудовий стаж — це загальна тривалість як трудової, так й іншої суспільно корисної діяльності особи, з якою законодавство України пов'язує певні правові наслідки в пенсійному забезпеченні. Значення загального трудового стажу в пенсійному забезпеченні суттєво зросло, особливо при призначенні пенсій по старості. Від трудового стажу залежить не лише право на пенсію, а й її розмір. Наприклад, за кожний повний рік роботи після 25 років стажу для чоловіків пенсія збільшується на 1 відсоток його заробітку.

До загального стажу роботи, що дає право на пенсію, зараховується будь-яка трудова діяльність. У такий стаж входить робота, виконана на підставі трудового договору на підприємствах, в установах, організаціях і кооперативах, незалежно від використовуваних форм власності та господарювання, а також на підставі членства в колгоспах та інших кооперативах, незалежно від характеру й тривалості роботи та тривалості перерв.

Поряд із загальним трудовим стажем юридичне значення має і стаж роботи в особливих умовах праці або в несприятливих кліматичних умовах, з підвищеною інтенсивністю тощо. Це так званий **спеціальний трудовий стаж**, який, на відміну від загального стажу як підсумкової тривалості будь-якої роботи й іншої суспільно корисної діяльності, є підсумковим обліком виконання лише певної роботи у відповідних умовах праці.

Безперервний трудовий стаж — це тривалість останньої неперервної діяльності працівника на тому самому підприємстві, в установі, організації, в який може зараховуватися час попередньої роботи у визначеному порядку.

Безперервний трудовий стаж при визначенні розміру допомоги обраховується з дня настання непрацездатності у відповідності з нормативно-правовими актами. При призначенні працівникам допомоги по державному соціальному страхуванню безперервний трудовий стаж визначається по терміну останньої безперервної роботи на певному підприємстві, в установі, організації.

Безперервний трудовий стаж не зберігається при вступі на роботу після припинення трудового договору за таких підстав: систематичного невиконання без поважних причин обов'язків, які покладені трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку; прогулу (у тому числі відсутності на роботі більше трьох годин підряд упродовж робочого дня) без поважних причин або появи на роботі в нетверезому стані; набрання законної сили вироку суду, яким працівника було засуджено до позбавлення волі, виправних робіт не за місцем основної роботи або інше покарання, яке виключає можливість продовження певної роботи; втрати довіри з боку адміністрації до працівника, який безпосередньо обслуговує грошові або товарні цінності; вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального вчинку, несумісного з продовженням цієї роботи тощо.

У безперервний трудовий стаж, крім роботи, зараховується: служба у складі Збройних сил й інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, якщо перерва між звільненням зі служби й укладанням трудового договору чи вступу до навчального закладу (у тому числі на підготовче відділення) не перевищила трьох місяців; час виробничої практики на посадах і роботах, де здійснювалася оплата праці в період навчання у вищих навчальних закладах, перебування в аспірантурі й клінічній ординатурі, незалежно від терміну перерв, які викликані навчанням; час навчання в училищах і школах професійно-технічної освіти тощо.

Правове регулювання трудового (страхового) стажу в Україні, як і всієї системи соціального забезпечення та соці-

альної підтримки, здійснюється низкою нормативно-правових актів, серед яких чільне місце посідають закони України, інші нормативно-правові акти, видані Верховною Радою України та нормативно-правові документи, видані Президентом України, Кабінетом Міністрів України і Центральними органами виконавчої влади, особливо Міністерством соціальної політики та Пенсійним фондом України.

4.2. Вислуга років як особливий вид спеціального трудового стажу

Вислуга років — це особливий вид спеціального стажу окремих категорій працівників, який передбачає пільгове пенсійне забезпечення у зв'язку з утратою професійної працездатності й виходом на пенсію до настання віку, який дає право на пенсію за віком. Пенсія призначається як компенсація втраченої працездатності за професією.

Вислуга років як норма є пільгою, що застосовується до конкретного обмеженого кола осіб: військовослужбовців і працівників органів внутрішніх справ; державних службовців; суддів і прокурорських працівників, працівників митних органів; окремих категорій спеціалістів народного господарства.

Вислуга строків служби військовослужбовцям і працівникам органів внутрішніх справ, тобто тривалість служби у складі Збройних сил України чи органів внутрішніх справ України, встановлюється для:

- осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів, військовослужбовців понадстрокової служби і військової служби за контрактом, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ — 20 років та більше на день звільнення з армії чи органів внутрішніх справ;
- осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців понадстрокової служби і військової служби за контрактом, а також осіб середнього, старшого і вищого

начальницького складу органів внутрішніх справ, звільнених зі служби за віком, у зв'язку з хворобою чи скороченням штатів, які до дня звільнення досягли 45-річного віку і мають загальний трудовий стаж 25 календарних років та більше, з яких не менше 12 років і 6 місяців становить військова служба чи служба в органах внутрішніх справ.

Вислуга років для державних службовців установлена Законом України “Про державну службу” від 16 грудня 1993 р. та іншими нормативно-правовими актами.

Державні службовці мають право виходу на пенсію за наявністю загального трудового стажу для чоловіків — не менше 25, для жінок — не менше 20 років, у тому числі державні службовці — не менше 10 років.

Вислугу років для суддів встановлено Законом України “Про судоустрій та статус суддів”, у якому є норма, що кожен суддя в разі відставки за власним бажанням, станом здоров'я чи після закінчення строку повноважень має право на вибір одержувати пенсію державного службовця чи щомісячне довічне грошове утримання за стажу роботи на посаді судді не менше 20 років і досягнення пенсійного віку.

Відповідно до Закону України “Про прокуратуру” працівники прокуратури, яким присвоєно класні чини, зі стажем роботи в органах прокуратури 20 років та більше, мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років.

До стажу роботи, який дає право на пенсію за вислугу років слідчим працівникам, зараховується весь час роботи в органах прокуратури, в тому числі військової прокуратури на посадах: слідчого, начальника чи заступника начальника слідчого підрозділу (відділу, частини), який безпосередньо проводить попереднє слідство; праця на зазначених посадах в органах військової служби і служби безпеки України з безпосереднім веденням попереднього слідства; частково оплачена відпустка жінкам з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Прокурорським працівникам до стажу роботи (у вислугу років) зараховується: час роботи на прокурорських посадах,

перелічених вище, в тому числі у військовій прокуратурі; слідча робота в органах прокуратури, внутрішніх справ і служби безпеки України, робота суддів; частково оплачена відпустка жінкам із догляду за дитиною до досягнення трирічного віку.

Працівникам митних органів України встановлюється строк вислуги і вік виходу на пенсію: для жінок відповідно 20 років вислуги і 50-річний вік, чоловіків — 25 років вислуги і 55-річний вік.

Вислуга років окремих категорій спеціалістів народного господарства зараховується згідно із Законом України “Про пенсійне забезпечення”. До них, зокрема, належать: окремі категорії працівників авіації та льотновипробувального складу; працівники освіти, охорони здоров'я і соціального захисту; спортсмени — заслужені майстри спорту і майстри спорту міжнародного класу, члени збірних команд України; артисти; робітники локомотивних бригад; плавсклад суден морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості; механізатори (докери-механізатори); водії важких автомобілів, безпосередньо зайняті в технологічних процесах на шахтах, у рудниках, розрізах і рудних кар'єрах, на вивезенні вугілля, сланців, руди, порід; працівники геологорозвідувальних експедицій; працівники, безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплавах.

4.3. Особливості нарахування трудового стажу в Україні

Трудовий стаж вважається юридичним фактом, який має значення для визначення розмірів пенсій. Від тривалості трудового стажу залежить розмір допомоги з тимчасової непрацездатності. Правила обчислення стажу є досить різні.

Так, Законом України “Про пенсійне забезпечення” (ст. 56) встановлено, що до стажу включається будь-яка робота, на якій працівник підлягав державному соціальному страхуванню. Це означає, що до пенсійного стажу включається індиві-

дуальна трудова діяльність, у тому числі зайнятих у колективах орендарів, робота за цивільно-правовим договором, якщо сплачувалися внески до Пенсійний фонду та Фонду соціального страхування. До стажу роботи включається творча діяльність письменників, художників, композиторів та інших творчих працівників.

До трудового стажу також включається навчання у вищих навчальних закладах, в аспірантурі, докторантурі, яке раніше включалося до загального стажу, якщо йому передувала робота чи служба в армії. До стажу входить і час догляду за дітьми (до досягнення ними трьох років), за дитиною-інвалідом до досягнення нею 16 років, догляд за пенсіонером, який потребує постійного стороннього догляду за висновком медичної установи.

До стажу роботи при призначенні пенсії за віком включається час інвалідності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві чи професійним захворюванням. Зараховується у трудовий стаж і період проживання дружин військовослужбовців офіцерського складу з чоловіками в місцевостях, де була відсутня можливість їхнього працевлаштування за фахом (не більше 10 років).

У стаж, що дає право на пільгове пенсійне забезпечення, включається фактичний час виконання робіт безпосередньо у виробництвах, цехах, ділянках, відділеннях за професіями і посадами, якщо працівник зайнятий на цих роботах повний робочий день, а робота за сумісництвом не зараховується до спеціального трудового стажу. Закон України “Про пенсійне забезпечення” чітко визначає тривалість спеціального трудового стажу і вік працівника, що дають право на пенсію на пільгових умовах (тільки для працівників, зайнятих на підземних гірських роботах і в металургії, вік не має значення).

Вислуга років — це особливий вид спеціального стажу окремих категорій працівників, який передбачає пільгове пенсійне забезпечення у зв'язку з утратою професійної працездатності й виходом на пенсію до настання віку, який дає право на пенсію за віком.

Безперервний трудовий стаж — це тривалість останньої безперервної діяльності працівника на тому самому підприємстві, в установі, організації, в який може зараховуватися час попередньої роботи у визначеному порядку. На сьогодні безперервний стаж втратив своє попереднє значення. Основним документом, що підтверджує трудову діяльність працівника, є трудова книжка.

Для нарахування пенсій внаслідок трудового стажу вираховується заробітна платня, помножена на коефіцієнт стажу. Таким чином, щоб обрахувати пенсію, необхідно визначити коефіцієнт стажу та заробітну платню. Це саме ті чинники, від яких прямо пропорційно залежить розмір пенсії. Чим вони більші, тим, звичайно, краще, тим більшу пенсію буде отримувати пенсіонер.

Поняття “страховий стаж” почало застосовуватися в пенсійному законодавстві з 1 січня 2004 р. (з моменту набрання чинності базового Закону “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”). Саме з 1 січня 2004 р. для зарахування до стажу людини певного місяця роботи необхідно, щоб за цей місяць із заробітку були сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок. Мінімальний страховий внесок — це внесок, розрахований із мінімальної заробітної платні. Тобто, якщо людина пропрацювала місяць і за цей місяць отримала заробітну платню меншу за мінімальну, до страхового стажу їй зараховується не місяць, а менший період (пропорційно, залежно від отриманого заробітку).

4.4. Докази трудового стажу

Головним документом, який підтверджує трудовий стаж працівника (тривалість та характер трудової діяльності) є трудова книжка. Трудова книжка ведеться з 1939 року на всіх працівників підприємств, установ і організацій, а з 1965 року — і на членів кооперативних сільгосппідприємств.

Запис у трудовій книжці служить доказом у разі, якщо його зроблено на підставі документів. За відсутності трудової книжки, а також у тих випадках, коли у трудовій книжці відсутні необхідні записи або містяться неправильні чи неточні записи про періоди роботи, для підтвердження трудового стажу приймаються довідки, виписки із наказів, особові рахунки і відомості на видачу заробітної платні, посвідчення, характеристики, письмові трудові договори і угоди з відмітками про їх виконання та інші документи, які містять відомості про періоди роботи. Також за відсутності трудової книжки трудовий стаж встановлюється на підставі інших документів, виданих за місцем роботи, служби, навчання та архівними установами.

За відсутності зазначених у цьому пункті документів для підтвердження трудового стажу приймаються членські квитки профспілок. При цьому підтверджуються періоди роботи лише за той час, за який є відмітки про сплату членських внесків.

Час роботи осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, заснованою на приватній власності та на виключно їхній праці, а також час роботи осіб, які займаються веденням особистого селянського господарства, зараховується до трудового стажу за наявності довідки Пенсійного фонду України про сплату страхових внесків.

На підтвердження військової служби, служби у правоохоронних органах та органах державної безпеки приймаються: військові квитки; довідки військових комісаріатів, військових частин і установ системи Міністерства оборони України, Державної прикордонної служби України, Головного управління командувача Національної гвардії України, Управління державної охорони, органів управління інших військових формувань, що їх створила Верховна Рада України, Служби безпеки тощо; довідки архівних і військово-лікувальних установ.

Згідно з вітчизняним законодавством існує дві причини відсутності документів: у зв'язку з воєнними діями, стихійним лихом, аваріями, катастрофами чи іншими надзвичайними си-

туаціями; у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації чи відсутності архівних даних з інших причин.

За відсутності документів про наявний стаж роботи та неможливості їх одержання у зв'язку з воєнними діями, стихійним лихом, аваріями, катастрофами або іншими надзвичайними ситуаціями стаж роботи, який дає право на трудову пенсію, встановлюється на підставі показань не менше двох свідків, які б знали заявника по спільній з ним роботі на одному підприємстві, в установі, організації (в тому числі колгоспі) або в одній системі.

Питання для самоконтролю

1. Що таке трудовий стаж?
2. Які ви знаєте види трудового (страхового) стажу?
3. Дайте визначення поняття “загальний трудовий стаж”.
4. Що розуміється під поняттям “страховий стаж”?
5. Що таке спеціальний стаж?
6. Як Ви розумієте поняття “неперервний трудовий стаж”?
7. Що таке вислуга років?
8. Що Ви розумієте під поняттям “докази трудового стажу”?

Теми рефератів

1. Сутність страхового стажу.
2. Пенсії за вислугу років державним службовцям.
3. Докази трудового стажу.
4. Особливості набуття трудового стажу в Україні.
5. Система трудового стажу в зарубіжних країнах.

Література [11; 20; 23; 31; 34–47; 49; 50]

Тема 5. СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ У ОСОБИ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- 5.1. *Поняття, ознаки та види соціальних ризиків.*
- 5.2. *Непрацездатність як соціальний ризик.*

- 5.3. *Загальна характеристика груп інвалідності.*
- 5.4. *Поняття та загальний порядок розслідування нещасного випадку на виробництві.*
- 5.5. *Поняття та загальний порядок розслідування професійного захворювання.*
- 5.6. *Поняття безробіття, часткового безробіття. Порядок визнання громадянина безробітним.*
- 5.7. *Втрата годувальника як соціальний ризик.*
- 5.8. *Поняття та порядок підтвердження малозабезпеченості.*

5.1. Поняття, ознаки та види соціальних ризиків

Соціальний ризик — це визначена законодавчо ймовірність настання матеріальної незабезпеченості в результаті втрати заробітку або трудового доходу з об'єктивних, соціально значущих причин, а також необхідності додаткових витрат. Це також ймовірні події, які породжуються об'єктивними соціально значущими причинами і призводять до втрати заробітку особи, зниження доходів нижче прожиткового мінімуму, необхідності в медичній допомозі та інших соціальних послугах.

Ситуація соціального ризику може виникнути внаслідок втрати самої здатності до праці (у результаті хвороби, нещасного випадку, народження дитини та догляду за нею, старості тощо); відсутності попиту на працю (безробіття). Об'єктом страхового захисту різних видів соціального страхування є ризик втрати заробітної платні у зайнятого населення і ризик нести додаткові витрати, пов'язані з народженням дитини.

Соціальними визнаються ризики, які виникають з причин суспільного характеру і захищатися від яких індивідуально у більшості випадків неможливо. Вони зумовлені складним комплексом об'єктивних соціально-економічних умов і практично не залежать від волі окремої людини. Тому держава повинна за можливості убезпечувати громадян від настання соціальних ризиків.

Головними **ознаками соціальних ризиків** є те, що:

- вони мають об'єктивний характер, настають незалежно від волі особи;
- виникнення цих обставин завжди впливає на матеріальний, життєвий рівень особи;
- вони закріплені у законодавстві, їх перелік вичерпний, тобто розширеному тлумаченню не підлягають;
- настання ризиків є підставою для призначення того чи іншого виду соціального забезпечення, тобто є обов'язковою частиною юридичного складу, який спричиняє виникнення, зміну або припинення соціально-забезпечувальних правовідносин.

Існують різні підходи до визначення видів соціальних ризиків. За критерієм організаційно-правової форми розрізняють страхові та нестрахові соціальні ризики. За змістом можна виокремити такі соціальні ризики: непрацездатність, безробіття, малозабезпеченість, втрата годувальника. Конституція України згадує про втрату працездатності, старість, втрату годувальника, безробіття.

Загалом можна вирізнити такі основні **види соціальних ризиків**:

- непрацездатність (постійна та тимчасова);
- безробіття (часткове безробіття)
- втрата годувальника (смерть);
- малозабезпеченість.

5.2. Непрацездатність як соціальний ризик

Одним з головних видів соціальних ризиків є непрацездатність особи. При цьому, якщо працездатність на нормативно-правовому рівні визначається як здатність до праці, що залежить від стану здоров'я, фізичного, духовного розвитку (розумових та емоційних можливостей), а також професійних знань, умінь і досвіду працівника, що дає йому змогу виконувати роботу визначеного обсягу, характеру та якості, то зміст

цього поняття в юридичній літературі розкривається через використання понять “непрацездатність” та “втрата працездатності”, які найчастіше зустрічаються, наприклад, у трудовому праві, праві соціального забезпечення тощо.

Непрацездатність — це стан здоров’я (функцій організму) людини, зумовлений захворюванням, травмою тощо, який унеможливорює виконання роботи визначеного обсягу, професії без шкоди для здоров’я. Повна втрата працездатності визначається як настання пенсійного віку (старість).

Прикладом часткової втрати працездатності є інвалідність, при цьому існує два критерії визначення інвалідності — медичний та економічний. З медичної точки зору — це розлад функцій організму, з економічної точки зору — це таке порушення, яке призводить до втрати працездатності: професійної чи загальної.

Інвалідність — це стійкий розлад функцій організму, зумовлений захворюванням, наслідком травм або вродженим дефектом, який призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі та захисті.

Обмеження життєдіяльності — це повна або часткова втрата здатності обслуговувати себе, самостійно пересуватися, орієнтуватися, спілкуватися, контролювати свою поведінку, вчитися, займатися трудовою діяльністю.

До головних причин інвалідності належать: трудове каліцтво; професійне захворювання; загальне захворювання, вроджені дефекти. Інвалідність вважається такою, що настала внаслідок трудового каліцтва, якщо нещасний випадок настав: під час виконання трудових обов’язків (у тому числі й під час відрядження); по дорозі на роботу або з роботи; на території підприємства, установи, організації упродовж робочого часу (включаючи перерви); поблизу підприємства упродовж робочого часу, якщо перебування там не суперечило правилам внутрішнього трудового розпорядку; у разі виконання державних або громадських обов’язків; у разі виконання дій з рятування людського життя, охорони державної чи приватної власності, охорони правопорядку.

Інвалідність внаслідок *професійного захворювання* встановлюється на підставі висновку спеціалізованого медичного закладу про наявність професійного захворювання. Професійні захворювання можуть бути викликані виключно дією несприятливих виробничо-професійних факторів, а можуть бути і такими, у розвитку яких встановлено причинний зв'язок впливом певного несприятливого виробничо-професійного фактора та виключено явний вплив інших непрофесійних факторів, що викликають аналогічні зміни в організмі.

Тимчасовою втратою працездатності є неспроможність особи виконувати свої трудові обов'язки внаслідок короткотривалих обставин об'єктивного характеру. Тимчасова непрацездатність може бути спричинена: фізичною нездатністю особи здійснювати трудову діяльність (хвороба, травма, вагітність та пологи); неможливістю працювати у зв'язку із необхідністю здійснювати догляд за іншим членом сім'ї (хворою дитиною; хворим членом сім'ї; за дитиною до трьох років; або дитиною-інвалідом до 16 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною); неможливістю працювати у зв'язку із настанням обставин, спричинених діями державних органів (карантин, накладений органами санітарно-епідеміологічної служби) тощо.

5.3. Загальна характеристика груп інвалідності

Законодавством України про охорону здоров'я встановлено три групи інвалідності для осіб, які втратили працездатність.

Перша група інвалідності надається тим громадянам, які мають дуже виражені функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або уродженим дефектом, що призводять до значного обмеження життєдіяльності людини, неспроможності до самообслуговування і викликають потребу в постійному сторонньому нагляді, догляді чи допомозі. До першої групи інвалідності належать особи з найваж-

чим станом здоров'я, які повністю нездатні до самообслуговування, потребують повного постійного стороннього догляду, допомоги або нагляду, абсолютно залежні від інших осіб або ті, які частково здатні до виконання окремих елементів самообслуговування, потребують постійного стороннього догляду, допомоги або нагляду, залежні від інших осіб у забезпеченні життєво важливих соціально-побутових функцій.

Друга група інвалідності встановлюється для осіб, у яких чітко виражені функціональні порушення в організмі, що зумовлені захворюванням, травмою або уродженим дефектом та призводять до значного обмеження життєдіяльності людини, при збереженій здатності до самообслуговування, та не викликають потреби в постійному сторонньому надгляді, догляді чи допомозі. До II групи інвалідності можуть належати також особи, які мають дві або більше хвороб, що призводять до інвалідності, наслідки травми або уроджені дефекти та їх комбінації, що в сукупності функціональних порушень призводять до значного обмеження життєдіяльності людини та її працездатності. Також II група надається інвалідам з дитинства за наявності ознак інвалідності на період навчання; після закінчення навчального закладу надається довідка про придатність їх до роботи внаслідок набуття професії. При цьому інваліди II групи можуть виконувати ту чи іншу роботу у спеціально створених умовах та місцях, у тому числі вдома.

Інвалідність третьої групи встановлюється для людей, які мають функціональні порушення в організмі помірної важкості, які зумовлені захворюванням, наслідками травм або уродженими дефектами, що призвели до помірно вираженого обмеження життєдіяльності, в тому числі працездатності, які потребують соціальної допомоги і соціального захисту. Помірно виражене обмеження життєдіяльності визначається частковою втратою можливостей до повноцінної трудової діяльності (втрата професії, значне зниження кваліфікації або зменшення обсягу трудової діяльності; значне ускладнення в набутті професії чи у працевлаштуванні): значне зменшення

(більше ніж на 25 %) обсягу трудової діяльності; втрата професії чи значне зниження кваліфікації.

5.4. Поняття та загальний порядок розслідування нещасного випадку на виробництві

Згідно з Законом України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування” від 23 вересня 1999 р. та Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов’язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці” від 28 грудня 2014 р. нещасним випадком є обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов’язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров’ю або настала смерть.

Резолюція Міжнародної організації праці (МОП) “Про статистику виробничого травматизму”, прийнята 16-ю Міжнародною конференцією зі статистики праці у 1998 р., трактує “нещасний випадок на виробництві як несподівану та незаплановану подію, включаючи дії умисного, насильницького характеру, яка виникає внаслідок трудової або пов’язаної з нею діяльності, що призводить до травмування, хвороби або смерті”.

Нещасний випадок вважається таким, що стався на виробництві, якщо він настав під час: виконання трудових (посадових) обов’язків, у тому числі і під час перебування у відрядженні; перебування на робочому місці, на території підприємства або в іншому місці роботи упродовж робочого часу, починаючи з моменту приходу на роботу на підприємство, установу, організацію до виходу, який повинен фіксуватися відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку або за дорученням роботодавця в неробочий час, під час відпустки, у вихідні та святкові дні; приведення в порядок знарядь виробництва, засобів захисту, одягу перед початком роботи та після її закін-

чення, виконання заходів особистої гігієни; проїзду на роботу чи з роботи на транспортному засобі підприємства, установи, організації, який був наданий, або на транспортному засобі іншого підприємства, установи, організації, який був наданий згідно з договором (заявкою), за наявності розпорядження роботодавця; використання власного транспортного засобу в інтересах підприємства, установи, організації з дозволу або за дорученням роботодавця відповідно до встановленого порядку; провадження дій в інтересах підприємства, установи, організації, на якому (в якій) громадянин працює, тобто дій, які не входять до його виробничого завдання чи безпосередніх обов'язків; ліквідації аварій, пожеж та наслідків стихійного лиха на виробничих об'єктах і транспортних засобах, що використовуються підприємством, установою, організацією тощо.

Відповідно до законодавства роботодавець організовує розслідування та веде облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій. За підсумками розслідування нещасного випадку, професійного захворювання або аварії роботодавець складає акт за встановленою формою, один примірник якого він зобов'язаний видати потерпілому або іншій зацікавленій особі не пізніше трьох днів з моменту закінчення розслідування. У разі відмови роботодавця скласти акт про нещасний випадок чи незгоди потерпілого з його змістом питання вирішуються посадовою особою органу державного нагляду за охороною праці, рішення якої є обов'язковим для роботодавця і може бути оскаржене у судовому порядку.

Розслідуванню нещасних випадків підлягають раптові погіршення стану здоров'я працівника або особи, яка забезпечує себе роботою самостійно, поранення, травми, у тому числі отримані внаслідок тілесних ушкоджень, заподіяних іншою особою, гострі професійні захворювання, професійні та інші отруєння, теплові удари, опіки, обмороження, утоплення, ураження електричним струмом тощо.

Спеціальному розслідуванню підлягають:

- нещасні випадки зі смертельним наслідком;

- групові нещасні випадки, які сталися одночасно з двома і більше працівниками незалежно від тяжкості ушкодження їх здоров'я;
- випадки смерті на підприємстві;
- випадки зникнення працівника під час виконання ним трудових обов'язків.

5.5. Поняття та загальний порядок розслідування професійного захворювання

Професійне захворювання визначається вітчизняним законодавством як захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою.

До **хронічного професійного захворювання** належить захворювання, що виникло внаслідок провадження професійної діяльності працівника та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу, пов'язаних з роботою. До хронічного професійного захворювання належить також захворювання, що виникло після багаторазового та/або тривалого впливу шкідливих виробничих факторів. Хронічне професійне захворювання не завжди супроводжується втратою працездатності.

Роботодавець розслідує причини виникнення професійних захворювань, з цією метою він наказом призначає комісію, до складу якої входять:

- представник санітарно-епідеміологічної служби (голова комісії);
- представник лікувально-профілактичного закладу;
- представник первинної організації профспілки або уповноважена найманими працівниками особа з питань охорони праці;

- представник робочого органу виконавчої дирекції Фонду за місцезнаходженням підприємства. До розслідування, якщо потрібно, можуть залучатися представники інших органів.

На відміну від нещасних випадків на виробництві, професійне захворювання розслідується упродовж десяти робочих днів після надходження повідомлення за формою П-4.

Комісія складає акт розслідування за формою П-4 у шести примірниках упродовж трьох діб після закінчення розслідування і надсилається роботодавцем: потерпілому; лікувально-профілактичному закладу, що обслуговує це підприємство; робочому органу виконавчої дирекції Фонду; первинній організації профспілки.

Примірник акта надсилається державній санітарно-епідеміологічній службі для аналізу і контролю за виконанням заходів.

Роботодавець у п'ятиденний термін розглядає матеріали розслідування професійного захворювання та видає наказ про заходи щодо уникнення таких захворювань і притягнення до відповідальності осіб, які допустили порушення санітарних норм і правил, що стали причиною цього захворювання.

Коли заходи щодо запобігання професійним захворюванням виконані, роботодавець письмово інформує установу державної санітарно-епідеміологічної служби упродовж зазначеного в акті П-4 строку.

Перший примірник акта залишається на підприємстві та зберігається 45 років.

У разі втрати працівником працездатності внаслідок професійного захворювання роботодавець направляє потерпілого на медико-соціальну експертну комісію (МСЕК) для розгляду питання подальшої його працездатності.

Реєстрація професійних захворювань здійснюється на підприємстві, у робочих органах виконавчої дирекції Фонду соціального страхування, у лікувально-профілактичних закладах в журналі.

5.6. Поняття безробіття, часткового безробіття. Порядок визнання громадянина безробітним

Безробіття — це складне соціально-економічне явище, при якому частина економічно активного населення не має роботи й заробітку. Закон України “Про зайнятість населення” визначає **безробітними** працездатних громадян працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи. Крім того, в Законі України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” є поняття “втрати роботи з незалежних від застрахованих осіб обставин”.

У визначенні МОП безробітні — це особи у віці 15–70 років (зареєстровані та незареєстровані в державній службі зайнятості), що одночасно задовольняють трьома умовам: не мали роботи (прибуткового заняття); активно шукали роботу або намагалися організувати власну справу впродовж останніх чотирьох тижнів, що передували опитуванню; готові приступити до роботи упродовж двох найближчих тижнів.

До основних видів безробіття належать: **циклічне (кон’юнктурне) безробіття** (виникає внаслідок коливань економіки та зникає через 2–3 роки); **сезонне безробіття** (результат природних кліматичних коливань упродовж року або коливань попиту, зникає упродовж року); **панельне (природне) безробіття** (відсоток безробіття, який неможливо усунути навіть при найкращому розвитку кон’юнктури); **фрикційне (тимчасове) безробіття** (виникає, коли люди тимчасово перебувають без роботи в результаті зміни місця праці, професії); **структурне (технологічне) безробіття** (виникає в результаті зміни структури економіки, викликане науково-технічним прогресом та зміною структури потрібних кадрів).

Крім цього, існує **часткове безробіття**, або **неповна зайнятість** — вимушене тимчасове скорочення нормальної або вста-

новленої законодавством тривалості робочого часу, перерва в одержанні заробітку або скорочення його розміру через тимчасове припинення виробництва без припинення трудових відносин з причин економічного, технологічного, структурного характеру. Закон України “Про зайнятість населення” розділяє ці поняття.

Неповна зайнятість — зайнятість працівника на умовах робочого часу, що менший від норми часу, передбаченої законодавством, і може встановлюватися за договором між працівником і роботодавцем з оплатою праці пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку.

Часткове безробіття — вимушене тимчасове скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв’язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції з причин економічного, технологічного і структурного характеру без припинення трудових відносин.

Реєстрація та облік громадян, які звертаються за сприянням у працевлаштуванні, здійснюється Державною службою зайнятості за місцем постійного проживання за умови пред’явлення паспорта і трудової книжки, а в разі потреби — військового квитка, документа про освіту або документів, які їх замінюють. Незайняті громадяни підлягають реєстрації у цій службі.

Громадини не можуть бути визнані безробітними: віком до 16 років; за винятком тих, які працювали та були вивільнені у зв’язку із змінами в організації виробництва та праці, реорганізацією, перепрофілюванням і ліквідацією підприємства, установи та організації або скороченням чисельності (штату); які вперше шукають роботу і не мають професії (спеціальності), в тому числі випускники загальноосвітніх шкіл, у разі відмови їх від проходження професійної підготовки або від оплачуваної роботи, включаючи роботу тимчасового характеру, яка не потребує професійної підготовки; які відмовились від двох пропозицій підходящої роботи з моменту реєстрації їх у службі зайнятості як осіб, які шукають роботу; які мають право на пенсію відповідно до законодавства України. Громадяни,

які зареєстровані на загальних підставах у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, і відмовилися в період пошуку роботи від двох пропозицій підходящої роботи, не можуть бути визнані безробітними. Такі особи знімаються з обліку, і їм упродовж шести місяців надаються консультаційні послуги. Після закінчення шести місяців з дня зняття з обліку вони можуть зареєструватися повторно у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу.

Неповнолітні, які досягли 15 років і звернулися до державної служби зайнятості за сприянням у працевлаштуванні, можуть, як виняток, бути зареєстровані як такі, що шукають роботу, за згодою одного з батьків або осіб, що їх замінюють.

5.7. Втрата годувальника як соціальний ризик

Законодавство України визнає також як один з видів соціальних ризиків втрату годувальника. Втрата годувальника є підставою для призначення пенсії в разі втрати годувальника та щомісячних страхових виплат, якщо годувальник помер внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання.

Під **втратою годувальника** розуміють його смерть або безвісну відсутність. Факт смерті підтверджується свідоцтвом або встановлюється судом. Оголошення померлим у судовому порядку проводиться, якщо в місці постійного проживання немає відомостей про перебування особи упродовж 3-х років. Військовослужбовець або інший громадянин, який пропав безвісти у зв'язку із воєнними діями, може бути оголошений померлим не раніше, ніж через два роки з дня закінчення воєнних дій. Оголошення безвісти відсутнім у судовому порядку здійснюється, якщо упродовж одного року в місці його постійного проживання немає відомостей про перебування.

Право на отримання певних видів соціального забезпечення мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника,

якщо вони знаходилися на його повному утриманні або отримували від нього допомогу, котра була постійним і основним джерелом засобів до існування. Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

- діти, які не досягли 16 років; діти з 16 до 18 років, які не працюють або старші за цей вік, але через вади фізичного чи розумового розвитку самі не спроможні заробляти; діти, які є учнями, студентами (курсантами, слухачами, стажистами) денної форми навчання — до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ними 23 років;
- жінки та чоловіки пенсійного віку, якщо вони не працюють;
- інваліди — члени сім'ї потерпілого на час інвалідності;
- неповнолітні діти, на утримання яких померлий виплачував або був зобов'язаний виплачувати аліменти;
- непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право;
- один з подружжя або один з батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків померлого, які не досягли 8-річного віку.

Члени родини померлого вважаються такими, що були на його утриманні, якщо вони перебували на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування, або мали на день його смерті право на одержання від нього такого утримання. Не вважаються такими, що перебували на утриманні, члени сім'ї, які мали самостійні джерела засобів для існування (одержували зарплату, пенсію тощо).

5.8. Поняття та порядок підтвердження малозабезпеченості

В умовах соціально-економічної кризи, яка спостерігалася в Україні впродовж 90-х років XX ст., кінця 2008–2009 рр. та

знову розпочалася у 2014 р. різко знизився рівень життя населення, зменшилася його платоспроможність, відбулося значне розшарування суспільства за рівнем доходів, що призвело до нового соціального ризику, який отримав назву малозабезпеченість.

Малозабезпеченість — це неспроможність особи чи сім'ї з огляду на об'єктивні чинники забезпечити середньомісячний сукупний дохід на рівні прожиткового мінімуму. У вітчизняному законодавстві зустрічається термін “малозабезпечена сім'я”, якою називають сім'ю, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Середньомісячний сукупний дохід сім'ї визначається як обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень упродовж шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги.

Уперше поняття “малозабезпеченість” отримало законодавче закріплення у Законі України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” від 1 червня 2000 р. Рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги малозабезпеченим сім'ям визначається щорічними Законами України “Про Державний бюджет України”.

Малозабезпеченість є нестраховим соціальним ризиком, оскільки фінансується за рахунок асигнувань, які враховані в розрахунках розміру коштів, передбачених з Державного бюджету України до місцевих бюджетів у вигляді дотацій та нормативів відрахувань від загальнодержавних податків та зборів. Найчастіше малозабезпеченими стають багатодітні родини.

З метою забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму надається грошова допомога найменш соціально захищеним верствам населення, у тому числі й малозабезпеченим сім'ям.

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям — щомісячна допомога, яка надається у грошовій формі в роз-

мірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї.

Для отримання такої допомоги уповноважений представник сім'ї звертається з відповідною заявою до органу соціального захисту населення за місцем проживання або до виконкому сільської, селищної чи міської ради. До заяви додаються:

- документ, що посвідчує особу;
- довідка про склад сім'ї (до складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні);
- декларація про доходи та майно осіб, які входять до складу сім'ї (у декларацію не включається державна соціальна допомога, призначена відповідно до закону; нарахована субсидія за спожиті комунальні послуги; сплачені членами сім'ї аліменти);
- довідка про наявність і розмір земельної частки (паю).

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття “соціальні ризики”.
2. Виділіть головні ознаки соціальних ризиків.
3. Які основні види соціальних ризиків ви знаєте?
4. Дайте загальну характеристику груп інвалідності.
5. Висвітліть характерні особливості розслідування нещасного випадку на виробництві.
6. Що таке непрацездатність?
7. Розкрийте порядок підтвердження малозабезпеченості.
8. Чим відрізняється часткове безробіття від повного?

Теми рефератів

1. Соціальні ризики як підстава виникнення в особи права на соціальне забезпечення.
2. Загальна характеристика постійної непрацездатності.
3. Поняття, ознаки та порядок встановлення стійкої непрацездатності.
4. Причини інвалідності.

5. Поняття, порядок підтвердження тимчасової втрати працездатності.

Література [1; 6; 12–14; 35–38; 40–42; 44–46]

Тема 6. СИСТЕМА ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ТА ЇХ ФУНКЦІЇ ЗІ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- 6.1. Роль Верховної Ради України у забезпеченні соціального захисту населення України.*
- 6.2. Повноваження Міністерства соціальної політики України та його органів у сфері соціального забезпечення.*
- 6.3. Основні функції Пенсійного фонду України та його регіональних органів.*
- 6.4. Інші центральні органи виконавчої влади та їх роль у соціальному захисті населення.*
- 6.5. Фонд соціального страхування України та його діяльність.*
- 6.6. Повноваження регіональних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення.*

6.1. Роль Верховної Ради України у забезпеченні соціального захисту населення України

В Україні на сьогодні склалася така ситуація, що обов'язок щодо організації та надання соціального забезпечення і соціального захисту населення покладено на державу. Згідно зі статтею 3 Конституції України саме держава бере на себе виконання соціально-захисної функції, яка становить частину загальної спрямованості держави щодо забезпечення прав і свобод громадян та їх гарантій. У віданні держави за-

лишилася також сфера державної соціальної допомоги, яка фінансується повністю з державного або місцевих бюджетів, при цьому значна частина коштів місцевих бюджетів формується за рахунок субвенцій з державного бюджету, які великою мірою витрачаються на соціальний захист населення.

Також державі належить значна роль в управлінні системою соціального забезпечення та соціальної підтримки населення, формування відповідних державних органів, і не остання роль у цьому процесі відводиться Верховній Раді України.

Верховна Рада України забезпечує законодавчу основу для управління соціальним захистом шляхом прийняття відповідних законів. До повноважень Верховної Ради України належить затвердження загальнодержавних програм соціального розвитку (пункт 6 статті 85 Конституції України). Виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав, основні обов'язки громадянина (пункт 1 статті 92); основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, охорони здоров'я (пункт 6 статті 92).

Верховна Рада України також приймає щорічні Закони України "Про державний бюджет України", в якому встановлюються видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення окремих категорій населення, розмір прожиткового мінімуму та мінімальної зарплати на поточний рік.

Нарешті, враховуючи збільшення повноважень Верховної Ради України в результаті конституційних змін 2014 р., цей орган вирішально впливає на формування уряду України, в тому числі й на призначення Міністра соціальної політики з членів парламентської більшості. Крім цього, Верховна Рада України своїми законами визначає і тарифи на житлово-комунальні послуги, які значною мірою впливають на добробут громадян, а також загальний обсяг коштів на субсидії на житлово-комунальні послуги, закладений у державному бюджеті України.

6.2. Повноваження Міністерства соціальної політики України та його органів у сфері соціального забезпечення

Державне управління у сфері соціального захисту населення здійснюють Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі й розпорядчі органи (з соціального захисту), а також спеціально уповноважені на те державні органи, які забезпечують проведення в життя державної політики у сфері надання соціальної допомоги населенню. На Кабінет Міністрів України покладається обов'язок забезпечення проведення політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту населення, а спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері соціального забезпечення та соціальної підтримки населення є **Міністерство соціальної політики України**.

Згідно з Положенням “Про Міністерство соціальної політики України”, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423, Міністерство соціальної політики України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізує державну політику в соціальній сфері. Основними завданнями Міністерства соціальної політики України є:

- **забезпечення формування та реалізація державної політики:** у сфері праці та соціальної політики, зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, соціального діалогу, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї тощо;
- **забезпечення формування та реалізації державної політики:** щодо пенсійного забезпечення та ведення обліку

осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; щодо соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, зокрема забезпечення їх психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, технічними та іншими засобами реабілітації, житлом, надання освітніх послуг, організації поховання, а також соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби, та учасників антитерористичної операції; у сфері промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці та ін.;

- **здійснення в межах повноважень, передбачених законом, державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування.**

Також Міністерство соціальної політики в межах повноважень: узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку вносить їх на розгляд Кабінету Міністрів України; розробляє проекти законів та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції; погоджує проекти законів, інших актів законодавства, які надходять на погодження від інших міністерств та центральних органів виконавчої влади, готує в межах повноважень, передбачених законом, висновки і пропозиції до проектів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проектів законів, внесених на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; готує в межах повноважень, передбачених законом, зауваження і пропозиції до прийнятих Верховною Радою України законів, що надійшли на підпис Президентів України; здійснює в межах повноважень, передбачених законом, координацію діяльності центральних і місцевих органів

виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо застосування державних соціальних стандартів і нормативів та нормативів фінансового забезпечення надання державних соціальних гарантій; здійснює в межах повноважень, передбачених законом, координацію діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, зокрема в умовах особливого періоду та під час введення правового режиму надзвичайного або воєнного стану тощо.

6.3. Основні функції Пенсійного фонду України та його регіональних органів

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, що здійснює управління фінансами пенсійного забезпечення, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики України. Як самостійний орган Пенсійний фонд України існує з 1992 р.

Головними завданнями Пенсійного фонду України є:

- участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері пенсійного забезпечення та соціального страхування;
- забезпечення збирання та акумулювання коштів, призначених для пенсійного забезпечення, повного і своєчасного фінансування витрат на виплату пенсій та інших соціальних виплат, що здійснюються з коштів Пенсійного фонду України;
- ефективне використання коштів Пенсійного фонду України, здійснення в межах своєї компетенції контрольних функцій, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів Пенсійного фонду України.

Пенсійний фонд України відповідно до покладених на нього завдань виконує такі функції:

- у межах своєї компетенції бере участь у розробленні прогнозних показників економічного і соціального розвитку України та проекту Державного бюджету України;
- планує доходи та видатки Пенсійного фонду України, розробляє проект бюджету Пенсійного фонду України та подає його на затвердження Кабінету Міністрів України, складає звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України;
- прогнозує та моделює надходження коштів до бюджету Пенсійного фонду України та ефективний розподіл фінансових ресурсів Пенсійного фонду України для забезпечення соціальних виплат;
- розробляє і в установленому порядку подає пропозиції щодо встановлення або зміни ставок збору на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- здійснює перерозподіл коштів Пенсійного фонду України між регіонами з метою забезпечення фінансування виплати пенсій, інших виплат, що фінансуються за рахунок його коштів;
- організовує та забезпечує персоніфікований облік відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, забезпечує автоматизовану обробку інформації у системі Пенсійного фонду України;
- здійснює відповідно до законодавства та міжнародних договорів України переказування пенсій громадянам, які виїхали на постійне місце проживання за кордон та виплати пенсій пенсіонерам іноземних держав, які постійно проживають в Україні;
- співпрацює в межах своєї компетенції з міжнародними організаціями, організовує міжнародне співробітництво у сфері пенсійного забезпечення, готує пропозиції та бере участь у підготовці та укладенні міжнародних договорів України у цій сфері;

- організовує професійну підготовку та підвищення кваліфікації працівників органів Пенсійного фонду України, узагальнює та поширює прогресивні форми і методи роботи;
- інформує громадськість про свою діяльність;
- здійснює відповідно до законодавства функції з управління майном, що перебуває в державній власності;
- здійснює інші функції, що випливають з покладених на нього завдань.

6.4. Інші центральні органи виконавчої влади та їх роль у соціальному захисті населення

Крім Пенсійного фонду, до центральних органів виконавчої влади у сфері соціального захисту населення також належать Державна служба зайнятості України, Державна служба з питань інвалідів та ветеранів України та Державна служба України з питань праці.

Державна служба зайнятості України є централізованою системою державних установ, діяльність якої спрямовується та координується Міністерством соціальної політики України та має на меті забезпечення комплексного вирішення питань, пов'язаних з регулюванням зайнятості населення, професійною орієнтацією, працевлаштуванням, соціальною підтримкою тимчасово непрацюючих громадян.

До основних завдань Державної служби зайнятості належать:

- реалізація державної політики у сфері зайнятості населення та трудової міграції;
- сприяння громадянам у підборі підходящої роботи та надання роботодавцям послуг з добору працівників;
- стимулювання роботодавців до створення нових робочих місць;
- підвищення конкурентоспроможності безробітних на ринку праці;

- залучення безробітних до тимчасової зайнятості (до громадських та інших робіт тимчасового характеру);
- підтримка безробітних в організації підприємницької діяльності;
- видача роботодавцям дозволів на застосування праці іноземців та осіб без громадянства.

Державна служба з питань інвалідів та ветеранів України реалізовує державну політику у сфері соціального захисту інвалідів та ветеранів, військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, жертв нацистських переслідувань, дітей війни, жертв політичних репресій; вносить пропозиції Міністру соціальної політики щодо формування державної політики у сфері соціального захисту інвалідів, ветеранів, військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, жертв нацистських переслідувань, дітей війни, жертв політичних репресій; здійснює заходи щодо увічнення пам'яті захисників Вітчизни та жертв воєн та участь у патріотичному вихованні громадян.

Державна служба України з питань праці — реалізує державну політику у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, на випадок безробіття в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб. Діяльність цього органу спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра соціальної політики.

Усі Центральні органи виконавчої влади мають свої обласні та районні представництва, а також представництва в містах.

6.5. Фонд соціального страхування України та його діяльність

Фонд соціального страхування України є державним цільовим фондом, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням в Україні від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втра-тою працездатності та медичним страхуванням, проводить акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечує фінансування виплат за цими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування та здійснює інші функції згідно із затвердженим статутом.

Фонд соціального страхування України був заснований у квітні 2015 р. шляхом злиття Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань та Фонду соціального страхування з тимчасової втра-ти працездатності.

Фонд є некомерційною самоврядною організацією, що діє на підставі статуту, який затверджується його правлінням. Управління Фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців. Безпосереднє управління Фондом здійснюють його правління та виконавча дирекція. Кошти Фонду в основному формуються за рахунок страхових внесків страхувальників та застрахованих осіб. Загалом до Фонду спрямовується частка коштів від внесків на державне соціальне страхування підприємств, установ, організацій і кооперативів (крім колгоспів), розташованих на території країни, незалежно від їх відомчого підпорядкування, форм власності та господарювання, а також громадян, які працюють на умовах оренди, найму чи займаються індивідуальною трудовою діяльністю. Кошти фонду не підлягають оподаткуванню, грошовим, митним зборам і не входять до складу державного бюджету України.

Усі організації України, в яких працюючі підлягають державному соціальному страхуванню, а також особи, які наймають

окремих громадян за трудовими договорами, відповідно до чинного законодавства зобов'язані сплачувати страхові внески, а також вносити до фонду суми: одержувані в установленому порядку від своїх працівників за видані профспілковими організаціями путівки на санаторно-курортне лікування, відпочинок і туристичні подорожі; витрат на виплату допомоги з тимчасової непрацездатності, спричиненої трудовими каліцтвами й професійними захворюваннями в результаті порушень адміністрацією правил захисту праці й техніки безпеки; у зв'язку з підвищеною захворюваністю з вини адміністрації, а також травмами, що виникли з вини інших організацій чи окремих осіб; нарахованої пені у разі несплати страхових внесків у встановлений строк і штрафів, накладених технічними та правовими інспекторами праці профспілкових органів і посадових осіб організацій. Зазначені штрафи стягуються із заробітної платні цих посадових осіб адміністрацією організацій.

Усі юридичні та фізичні особи, які вносять відрахування до цього фонду, зобов'язані зареєструватися як страхувальники за місцем свого знаходження у відповідних комітетах профспілок.

Використання коштів фонду здійснюється на:

- виплату матеріального забезпечення, страхових виплат та надання соціальних послуг, фінансування заходів з профілактики страхових випадків;
- фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності Фонду, розвиток та функціонування інформаційно-аналітичних систем Фонду;
- формування резерву коштів Фонду.

6.6. Повноваження регіональних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення

Соціальним захистом населення на обласному та районному рівнях займаються департаменти та управління із соціаль-

ного захисту населення при обласних та районних державних адміністраціях.

Зокрема департаменти із соціального захисту населення обласних державних адміністрацій:

- визначають пріоритети соціального розвитку, готують пропозиції до проектів державних цільових, галузевих та обласних програм; реалізацію заходів у сфері соціального захисту населення, оздоровлення та відпочинку дітей, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- забезпечують державну політику у сфері соціально-трудових відносин, оплати і належних умов праці, соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, та тих, які підлягають звільненню зі Збройних сил України та інших військових формувань;
- забезпечують організацію ефективного співробітництва місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з профспілками та їх об'єднаннями, організаціями роботодавців та їх об'єднаннями;
- забезпечують реалізацію державної політики у сфері соціальної підтримки населення, у тому числі малозабезпечених сімей, ветеранів, інвалідів, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, інших категорій осіб, які згідно із законодавством України мають право на пільги та надання житлових субсидій населенню, забезпечення ведення обліку осіб, які мають право на пільги згідно із законодавством України;
- забезпечують організацію на території регіону соціального обслуговування населення, здійснення соціальної роботи та надання соціальних послуг шляхом розвитку спеціалізованих закладів, установ і служб та залучення недержавних організацій, які надають соціальні послуги;
- забезпечують здійснення координації діяльності та контролю за виконанням управліннями соціального захисту населення районних державних адміністрацій та

міськвиконкомів (міст обласного значення) законодавства України з питань реалізації державної соціальної політики у сфері соціального захисту населення, надання їм організаційно-методичної допомоги щодо правильності застосування законодавства у цій сфері;

- забезпечують сприяння реалізації державної політики зайнятості на території регіону, повній, продуктивній, вільно обраній зайнятості, зниженню рівня безробіття; органам місцевого самоврядування у вирішенні питань соціально-економічного розвитку відповідних територій; громадським та іншим організаціям у проведенні ними роботи з питань соціального захисту інвалідів, осіб похилого віку та інших вразливих категорій населення.

Відповідно до Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” **власні повноваження** виконавчих органів місцевого самоврядування (управлінь з соціального захисту) передбачають встановлення за рахунок власних коштів і благодійних надходжень додаткових до встановлених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення; вирішення відповідно до законодавства питань про подання допомоги інвалідам, ветеранам війни та праці, сім’ям загиблих військовослужбовців, а також військовослужбовцям, звільненим у запас або відставку, інвалідам з дитинства; організацію для малозабезпечених громадян похилого віку, інвалідів будинків-інтернатів, побутового обслуговування продажу товарів у спеціальних магазинах і відділах за соціально-доступними цінами, а також безоплатного харчування; вирішення питань про надання за рахунок коштів місцевих бюджетів ритуальних послуг, а **делеговані повноваження** передбачають підготовку і подання на затвердження ради територіальних програм зайнятості та заходів щодо соціальної захищеності різних груп населення від безробіття, організацію їх виконання, участь у розробці територіальних програм зайнятості населення; забезпечення здійснення передбачених законодавством заходів щодо поліпшення житлових і матеріально-побутових умов

соціально-незахищених верств населення; організацію проведення оплачуваних громадських робіт для осіб, зареєстрованих як безробітні тощо.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні завдання головних управлінь соціального захисту населення обласних державних адміністрацій.
2. Яким органам підпорядковані будинки-інтернати?
3. Який має статус фонд соціального захисту інвалідів?
4. Яким нормативно-правовим актом регулюються статус, завдання і функції Пенсійного фонду України?
5. Перелічіть регіональні органи Пенсійного фонду України.
6. Який статус Фонду соціального страхування від нещасних випадків?
7. Який термін повноважень членів правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності?
8. Який порядок обрання голови правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття?

Теми рефератів

1. Система державних органів та їх функції зі здійснення соціального забезпечення.
2. Місце будинків-інтернатів (пансіонатів) для громадян похилого віку, інвалідів та дітей у системі державних органів Міністерства соціальної політики України.
3. Повноваження управління Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах.
4. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення.

Література [6; 35–38; 40–42; 44–46]

Змістовий модуль II

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Тема 7. ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

- 7.1. Загальне поняття пенсій та їх види.*
- 7.2. Пенсії за віком. Право отримання пенсій за віком на пільгових умовах.*
- 7.3. Пенсії по інвалідності.*
- 7.4. Поняття пенсій у зв'язку з втратою годувальника.*
- 7.5. Особливості пенсійного забезпечення осіб, які мають особливі заслуги перед Україною.*
- 7.6. Призначення та виплата пенсій.*

7.1. Загальне поняття пенсій та їх види

Питання пенсійного забезпечення як одного з найважливіших видів соціального забезпечення завжди привертало належну увагу в науковій літературі. Наприклад, у юридичній літературі пенсія розглядалася як:

- періодичні виплати, що проводяться за рахунок коштів соціального страхування з метою матеріального забезпечення робітника, службовця чи його сім'ї у зв'язку з завершенням повного великого циклу його трудової діяльності або у зв'язку з остаточним чи тривалим вибуттям його з числа повноцінних працівників;
- матеріальне забезпечення громадян у старості, по інвалідності та в разі втрати годувальника, а також за вислугу років у вигляді систематичних грошових виплат;
- регулярна (періодична) грошова виплата соціально-аліментарного призначення, що провадиться особам похилого віку, інвалідам та іншим категоріям громадян та їх сім'ям у випадках, передбачених законом із суспільних фондів споживання;

- щомісячні грошові виплати громадянам за рахунок держави для їхнього матеріального забезпечення у старості, в разі інвалідності, втрати годувальника, а також за вислугу років;
- щомісячні виплати з фондів для непрацездатних, що призначаються в розмірах, співвіднесених з минулим заробітком, особам, які впродовж установленого строку займалися суспільно корисною діяльністю й досягли певного віку;
- виплата, що провадиться державою у зв'язку з настанням певної обставини у житті людини, — досягнення певного віку, інвалідності, смерті годувальника;
- державна виплата, яка провадиться з Пенсійного фонду з метою матеріального забезпечення непрацездатних громадян у зв'язку з їх минулою трудовою чи іншою суспільно корисною діяльністю у розмірах співвіднесених з минулим заробітком пенсіонера;
- щомісячні грошові виплати, що надаються громадянам при досягненні певного віку, настанні інвалідності, в разі втрати годувальника, а також у зв'язку з тривалою професійною діяльністю.

Отже, **пенсія** — це одноразова або регулярна грошова виплата (у розрахунку на місяць), яка призначається у встановленому державою порядку як захід матеріального забезпечення певних категорій осіб за принципами пенсійного страхування, загальнолюдської солідарності та субсидування.

В Україні розрізняють такі види пенсійних виплат: пенсія за віком, пенсія за інвалідністю (у тому числі каліцтва), пенсія у зв'язку з втратою годувальника, довічна пенсія, довічна обумовлена пенсія, довічна пенсія подружжя, одноразова пенсійна виплата, додаткові пенсії, пенсії за вислугу років.

Закон України “Про пенсійне забезпечення”, прийнятий Верховною Радою України” 5 листопада 1991 р., визначає такі **види державних пенсій**: за віком; по інвалідності; в разі втрати годувальника; за вислугу років, які він кваліфікує як трудові пенсії. Натомість Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” (2003 р.) не виокремлює пенсії за

вислугу років, але деталізує пенсійні виплати, пов'язані з інвалідністю (внаслідок професійного захворювання, у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства).

7.2. Пенсії за віком. Право отримання пенсій за віком на пільгових умовах

Пенсії за віком призначаються особам, які мають необхідний трудовий стаж та досягли відповідного віку. Право на пенсію за віком мають чоловіки, які досягли 60 років, при загальному стажі роботи не менше 25 років; жінки, які досягли 55 років, при стажі роботи не менше 20 років. Пенсії за віком призначаються в розмірі 55 % заробітку, але не менше мінімального розміру пенсії. За кожний повний рік роботи понад 25 років чоловікам і 20 років жінкам пенсія збільшується на 1 % заробітку, але не менше, як на 1 % мінімального розміру пенсії.

Максимальний розмір пенсії за віком не може перевищувати 75 % заробітку, а для працівників, визначених пунктом “а” статтю 13 і статтю 14 Закону України “Про пенсійне забезпечення”, — 85 %.

На пільгових умовах мають право на пенсію за віком, незалежно від місця останньої роботи:

- а) працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, — за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 25 років у чоловіків, з них не менше 10 років на зазначених роботах, і не менше 20 років у жінок, з них не менше 7 років 6 місяців на зазначених роботах;
- б) працівники, зайняті повний робочий день на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці, — за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників,

затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 30 років у чоловіків, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах, і не менше 25 років у жінок, з них не менше 10 років на зазначених роботах;

- в) трактористи-машиністи, безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, — чоловіки після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 30 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі;
- г) жінки, які працюють трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів, — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі;
- д) жінки, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, — після досягнення 55 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років за умови виконання встановлених норм обслуговування;
- е) жінки, зайняті протягом повного сезону на вирощуванні, збиранні та післязбиральній обробці тютюну, — після досягнення 55 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років;
- є) робітниці текстильного виробництва, зайняті на верстатах і машинах, — за списком виробництв і професій, затверджуваним у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, — після досягнення 55 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років;
- ж) жінки, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і більше дітей, — незалежно

від віку і трудового стажу, в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України;

- з) водії міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і великовагових автомобілів, зайнятих у технологічному процесі важких і шкідливих виробництв, після досягнення 55 років.

Право на пільгове пенсійне забезпечення за віком мають учасники та інваліди війни, а також сім'ї загиблих воїнів.

Воно виникає з настанням таких умов:

- досягнення віку (чоловіками — 55, жінками — 50 років);
- стажу роботи (у чоловіків — 25, у жінок — 20 років) і наявності спеціальної юридичної підстави — участі у бойових діях, а далі інвалідів війни — поранення, контузії чи каліцтва, отриманих під час захисту Батьківщини чи виконання інших обов'язків військової служби, або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті чи виконанням іншого військового обов'язку.

Право на пенсію на пільгових умовах мають також батьки та дружини військовослужбовців, які не взяли повторного шлюбу, загиблих на фронті чи під час виконання іншого військового обов'язку, або померлих у період військової служби: чоловіки з досягненням 55-річного віку і стажем роботи не менш 25 років; жінки — з досягненням 50-річного віку і стажем роботи не менш 20 років.

7.3. Пенсії по інвалідності

Пенсії по інвалідності — це щомісячні грошові виплати з Пенсійного фонду, які призначаються в разі настання інвалідності, коли особа повністю чи частково втратила працездатність. Підставою для призначення пенсії з інвалідності, на відміну від пенсії за віком, є чітко виражена непрацездатність громадянина. Існують два види пенсій з інвалідності: які призначаються в разі настання інвалідності внаслідок трудового

каліцтва чи професійного захворювання; які призначаються в разі настання інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства).

Пенсії з інвалідності призначаються незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи. Вони призначаються незалежно від стажу роботи всім особам, які підлягають державному соціальному страхуванню. Залежно від ступеня втрати здоров'я інваліди поділяються на три групи.

Пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання призначаються незалежно від стажу роботи.

Пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання призначаються при наявності такого стажу роботи на час настання інвалідності:

- до досягнення 23 років — стаж роботи 1 рік;
- від 23 років до досягнення 26 років — 2 роки;
- від 26 років до досягнення 31 року — 3 роки;
- від 31 року до досягнення 36 років — 5 років;
- від 36 років до досягнення 41 року — 7 років;
- від 41 року до досягнення 46 років — 9 років;
- від 46 років до досягнення 51 року — 11 років;
- від 51 року до досягнення 56 років — 13 років;
- від 56 років до досягнення 61 року — 14 років;
- від 61 року і старші — 15 років.

Особам, які стали інвалідами внаслідок загального захворювання в період роботи або після її припинення до досягнення 20 років, пенсії призначаються незалежно від стажу роботи.

При переведенні з пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання на пенсію по інвалідності внаслідок загального захворювання необхідний стаж визначається за віком на час початкового встановлення інвалідності.

Пенсії по інвалідності призначаються в таких розмірах:

- інвалідам I групи — 70 відсотків;
- інвалідам II групи — 60 відсотків;
- інвалідам III групи — 40 відсотків заробітку.

7.4. Поняття пенсій у зв'язку з втратою годувальника

Трудові пенсії в разі втрати годувальника — це щомісячні виплати з Пенсійного фонду, призначені у зв'язку з утратою годувальника непрацездатним членам його сім'ї, які перебували на його утриманні, у розмірах, співвіднесених із заробітком годувальника. До членів сім'ї, яким може бути призначена пенсія в разі втрати годувальника, належать діти, в тому числі всиновлені, пасинки й падчерки, брати, сестри, онуки, подружжя, батьки, усиновлювачі, вітчим, мачуха, дід, баба померлого.

Право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні. При цьому дітям пенсії призначаються незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника. Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, також мають право на пенсію, якщо згодом втратили джерело засобів до існування.

Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

- а) діти, брати, сестри й онуки, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років, при цьому брати, сестри й онуки — за умови, якщо вони не мають працездатних батьків;
- б) батько, мати, дружина, чоловік, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”;
- в) один із батьків, або чоловік (дружина), або дід, бабуся, брат чи сестра, незалежно від віку і працездатності, якщо

він (вона) зайнятий доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8 років, і не працює;

г) дід і бабуса — в разі відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати.

Вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти мають право на пенсію в разі втрати годувальника до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23-річного віку.

Усі правила цього Закону, що стосуються сімей померлих, відповідно поширюються і на сім'ї безвісти відсутніх, якщо безвісна відсутність годувальника засвідчена у встановленому порядку.

Дітям — круглим сиротам за період перебування на повному державному утриманні пенсії в разі втрати годувальника виплачуються у повному розмірі.

Іншим дітям, які перебувають на повному державному утриманні, виплачується 50 % призначеної пенсії.

Усиновителі мають право на пенсію в разі втрати годувальника нарівні з батьками, а усиновлені — нарівні з рідними дітьми. Неповнолітні, які мають право на пенсію в разі втрати годувальника, зберігають це право також і при їх усиновленні. Вітчим і мачуха мають право на пенсію в разі втрати годувальника нарівні з батьком і матір'ю за умови, якщо виховували або утримували померлого пасинка чи падчірку не менше 5 років. Пасинок і падчірка, якщо вони не одержували аліментів від батьків, мають право на пенсію нарівні з рідними дітьми.

Пенсія в разі втрати годувальника, призначена в разі смерті одного з подружжя, зберігається і при новому одруженні пенсіонера. Пенсії в разі втрати годувальника призначаються на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі 30 % заробітку годувальника, але не менше соціальної пенсії, встановленої для відповідної категорії непрацездатних. На дітей, які втратили обох батьків (круглих сиріт), а також на дітей померлої одинокої матері пенсія на кожну дитину не може бути меншою від двократного розміру соціальної пенсії. Сім'ям, до складу

яких входять діти, які втратили обох батьків (круглі сироти), пенсія обчислюється із загальної суми заробітку обох батьків.

7.5. Особливості пенсійного забезпечення осіб, які мають особливі заслуги перед Україною

Пенсійне забезпечення осіб, що мають особливі заслуги перед Україною, регулює профільний закон від 1 червня 2000 року, який доповнений низкою поправок, та інші нормативно-правові акти. Згідно з ними передбачається встановлення громадянам, які мають значні заслуги у сфері державної, громадської або господарської діяльності, досягнення у галузі науки, культури, освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту тощо, пенсій за особливі заслуги перед Україною.

Пенсії за особливі заслуги перед Україною встановлюються: героям України, особам, нагородженим орденом Героїв Небесної Сотні, Героям Радянського Союзу, Героям Соціалістичної Праці, особам, нагородженим орденом Леніна, орденом Слави трьох ступенів, орденом Трудової Слави трьох ступенів, чотирма і більше медалями “За відвагу”, чотирма і більше орденами України та колишнього Союзу РСР, повним кавалерам ордена “За службу Родині в Вооруженных Силах СССР”, особам, відзначеним почесним званням України, колишніх Союзу РСР та Української РСР “народний”; ветеранам війни, нагородженим за бойові дії орденом, медаллю “За відвагу” або медаллю Ушакова, незалежно від часу нагородження; видатним спортсменам — переможцям Олімпійських та Паралімпійських ігор, Всесвітніх ігор глухих, чемпіонам і рекордсменам світу та Європи; космонавтам, які здійснили політ у космос, членам льотно-випробувальних екіпажів літаків; народним депутатам України тощо.

За цим законом встановлюються пенсії за віком, по інвалідності та в разі втрати годувальника, при цьому пенсії за особливі заслуги перед Україною встановлюються як надбавка до розміру пенсії, на яку має право особа згідно із законом у роз-

мірі 20–40 % прожиткового мінімуму. Розмір надбавки визначається відповідними органами виконавчої влади, зазначеними у статті 2 цього Закону, залежно від заслуг особи.

Пенсія за особливі заслуги призначається з дня звернення за встановленням пенсії, але не раніше дати набрання чинності положення Закону, що встановлює право на таку пенсію. У разі збільшення прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність, органи, що виплачують пенсії, здійснюють перерахунок надбавки, виходячи із цього прожиткового мінімуму, з урахуванням встановленого відповідними органами виконавчої влади, зазначеними у статті 2 цього Закону, відсотку надбавки.

У разі смерті особи, яка мала право на пенсію за особливі заслуги, непрацездатні члени сім'ї померлого мають право на встановлення надбавки до пенсії у таких розмірах: за наявності одного непрацездатного члена сім'ї — 70 %, двох і більше — 90 % надбавки до пенсії померлого годувальника або надбавки до пенсії, що могла бути йому встановлена. Такі ж норми пенсійного забезпечення встановлюються і по відношенню до непрацездатних членів сім'ї загиблих військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, інших видів спеціалізованої державної служби, які загинули під час виконання службових обов'язків. Надбавка встановлюється до пенсії, на яку член сім'ї померлого годувальника має право згідно із законом.

7.6. Призначення та виплата пенсій

Заява про призначення пенсії працюючим подається за місцем роботи, а непрацюючим — до відповідних органів за місцем проживання заявника.

Призначення пенсій і оформлення документів для їх виплати здійснюється органами Пенсійного фонду України. Документи про призначення пенсій розглядаються органом, що призначає пенсії, не пізніше 10 днів з дня їх надходження.

Повідомлення про відмову в призначенні пенсії із зазначенням причин відмови та порядку оскарження орган, що призначає пенсії, видає або надсилає підприємству, організації або заявникові не пізніше 5-ти днів після винесення відповідного рішення. Пенсії призначаються з дня звернення за пенсією, крім таких випадків, коли пенсії призначаються з більш раннього строку:

- а) пенсії за віком та по інвалідності призначаються з дня досягнення пенсійного віку або відповідно встановлення інвалідності органами медико-соціальної експертизи, якщо звернення за пенсією надійшло не пізніше 3-х місяців з дня досягнення пенсійного віку або встановлення інвалідності;
- б) пенсії у разі втрати годувальника призначаються з дня виникнення права на пенсію, але не більш як за 12 місяців перед зверненням за пенсією.

Переведення з одного виду пенсії на інший провадиться з дня подання відповідної заяви з усіма необхідними документами.

Перерахунок призначеної пенсії провадиться з таких термінів:

- при виникненні права на підвищення пенсії — з першого числа місяця, в якому пенсіонер звернувся за перерахунком пенсії, якщо відповідну заяву з усіма необхідними документами подано ним до 15-го числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо заяву з усіма необхідними документами подано ним після 15-го числа;
- при настанні обставин, які тягнуть за собою зменшення пенсії, з першого числа місяця, в якому настали ці обставини, якщо вони мали місце до 15-го числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо вони мали місце після 15-го числа.

Пенсії виплачуються без урахування одержуваного заробітку (прибутку) за місцем проживання пенсіонера, незалежно від реєстрації місця проживання.

Виплата пенсій провадиться за поточний місяць загальною сумою у встановлені строки, але не пізніше 25 числа місяця, за який виплачується пенсія. Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Пенсія може виплачуватися за довіреністю, порядок оформлення і строк дії якої визначається законодавством.

Особам, які проживають у будинках-інтернатах (пансіонатах), стаціонарних відділеннях територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, а також дітям, яким призначено соціальні пенсії та які проживають у дитячих будинках-інтернатах, виплачується 25 % розміру призначеної пенсії, але не менше 20 % мінімального розміру пенсії за віком на місяць.

У разі коли розмір їх пенсії перевищує вартість утримання в цих установах, виплачується різниця між розміром пенсії і вартістю утримання, але не менше 25 % розміру призначеної пенсії і не менше 20 % мінімального розміру пенсії за віком на місяць.

У разі позбавлення пенсіонера волі виплата призначеної пенсії здійснюється на загальних підставах.

Відрахування з пенсій можуть провадитися на підставі судових рішень, ухвал, постанов і вироків (щодо майнових стягнень), виконавчих написів нотаріальних контор та інших рішень і постанов, виконання яких відповідно до чинного законодавства провадиться в порядку, встановленому для виконання судових рішень. Розмір відрахування з пенсії обчислюється з суми, що належить пенсіонерові до виплати. З пенсії може бути відраховано не більше 50 % її розміру: на утримання членів сім'ї (аліменти), на відшкодування збитків від розкра-

дання майна підприємств і організацій, на компенсацію шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у зв'язку зі смертю годувальника, на повернення передержаних сум заробітної платні в передбачених законодавством випадках. З усіх інших видів стягнень може бути відраховано не більше 20 % пенсії.

Громадянам, які виїхали на постійне проживання за кордон, пенсії не призначаються.

Питання для самоконтролю

1. Які основні види пенсій ви знаєте?
2. Висвітліть характерні особливості пенсійного забезпечення осіб, які мають особливі заслуги перед державою.
3. Від чого залежить встановлення розміру пенсій по інвалідності?
4. Що таке пенсії за вислугу років?
5. Який розмір пенсій встановлюється для державних службовців, працівників силових структур?
6. Які основні законодавчі акти, присвячені пенсійному забезпеченню в Україні, Ви знаєте?
7. Від чого залежить розмір пенсій в Україні?
8. Висвітліть порядок надання пенсій по інвалідності.

Теми рефератів

1. Особливості пільгового пенсійного забезпечення за віком.
2. Порядок встановлення інвалідності для призначення пенсій.
3. Поняття та основні види пенсій в Україні.
4. Особливості призначення пенсій по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання.
5. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років державних службовців, суддів, працівників прокуратури і митних органів.

Література [11; 35–38; 40–42; 44–46]

Тема 8. ПЕНСІЇ ЗА ВИСЛУГУ РОКІВ

- 8.1. *Поняття та умови призначення пенсії за вислугу років.*
- 8.2. *Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ.*
- 8.3. *Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років державних службовців, суддів, працівників прокуратури і митних органів.*
- 8.4. *Особливості пенсійного забезпечення наукових працівників та працівників засобів масової інформації.*
- 8.5. *Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років окремих категорій працівників цивільної авіації та льотно-випробного складу.*
- 8.6. *Пенсії за вислугу років окремим категоріям працівників інших галузей народного господарства.*

8.1. Поняття та умови призначення пенсії за вислугу років

Пенсія за вислугу років — це щомісячні виплати з Пенсійного фонду та інших джерел фінансування, що призначаються довічно в розмірі, співвіднесеному з минулим заробітком (винагородою) особам, які мають установлений законом спеціальний стаж (вислугу років). За своїми ознаками й цілями пенсії за вислугу років найбільш близькі до пенсій за віком: тут також вимагається певний стаж роботи (служби), а в деяких випадках — вік. Найчастіше ці пенсії призначаються незалежно від віку.

Трудові пенсії за вислугу років встановлюються певним категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, який дає право на пенсію за віком. Право на пенсію за вислугу років мають працівники, визначені Законом

України “Про пенсійне забезпечення” та іншими нормативно-правовими актами. Загалом законодавство України визначає 4 категорії осіб, що мають право на пенсію за вислугу років:

- військовослужбовці та службовці (працівники) органів внутрішніх справ;
- працівники цивільної авіації та льотно-випробного складу;
- державні службовці, судді, працівники прокуратури та митних органів;
- окремі категорії працівників (спеціалістів) національної економіки.

Першій із зазначених категорій пенсії призначаються за наявності певної вислуги років служби незалежно від віку, інколи — в сукупності з віком та іншими обставинами (хворобою, скороченням штатів військових формувань).

У другій групі умовами призначення пенсій за вислугу років є наявність певного стажу роботи за спеціальністю (вислуги років) і припинення до часу звернення за пенсією роботи, яка дає право на пенсію за вислугу років.

У третій групі право на пенсію виникає за наявності вислуги років (спеціального стажу на зазначених посадах і досягнення пенсійного віку).

У четвертій групі умовами призначення пенсій за вислугу років є встановлена законодавством робота (професія, спеціальність), її тривалість, а також досягнення певного віку чи незалежно від віку.

Згідно із Законом України “Про пенсійне забезпечення” та іншими нормативно-правовими актами до цієї групи належать:

- 1) працівники освіти, охорони здоров’я і соціального захисту;
- 2) спортсмени — заслужені майстри спорту і майстри спорту міжнародного класу, члени збірних команд України;
- 3) артисти театральних-концертних та інших видовищних установ, підприємств і колективів;
- 4) робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо забезпечують організацію

перевезень та безпеку руху на залізничному транспорті, в метрополітенах;

- 5) плавсклад суден морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості;
- 6) механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах;
- 7) водії вантажних автомобілів, безпосередньо зайняті в технологічних процесах на шахтах, у рудниках, розрізах і рудних кар'єрах на вивезенні вугілля, сланців, руди, порід;
- 8) працівники геологорозвідувальних експедицій;
- 9) працівники, безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісостві.

Окремими законами врегульовано питання про порядок призначення пенсій військовослужбовцям, державним службовцям, суддям, прокурорам. Також існують пенсії за особливі заслуги перед Україною, в тому числі для осіб, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС, для призначення яких вираховується спеціальний трудовий (страховий) стаж. При цьому спеціальною юридичною підставою для пільгового пенсійного забезпечення чорнобильців є Чорнобильська катастрофа.

8.2. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ

Пенсійне забезпечення військовослужбовців та працівників органів внутрішніх справ регулює Закон України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”, прийнятий Верховною Радою України 9 квітня 1992 р. За цим нормативно-правовим актом пенсії за вислугу років встановлюються для офіцерського складу, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби та військової служби за контрактом, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом при наявності встановленої цим За-

коном вислуги на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ і в державній пожежній охороні, службі в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, в органах і підрозділах цивільного захисту, податкової міліції, Державної кримінально-виконавчої служби України.

Військовослужбовці, особи, які мають право на пенсію за цим Законом, які стали інвалідами за умов, передбачених цим Законом, набувають право на пенсію по інвалідності.

Члени сімей військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які загинули чи померли або пропали безвісти, мають право на пенсію в разі втрати годувальника.

Право на пенсійне забезпечення згідно з цим Законом мають:

- а) особи офіцерського складу, прапорщики і мічмани, військовослужбовці надстрокової служби та військової служби за контрактом;
- б) особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ України, особи начальницького складу податкової міліції, особи начальницького і рядового складу Державної кримінально-виконавчої служби України, особи начальницького і рядового складу органів і підрозділів цивільного захисту;
- в) особи із числа військовослужбовців Збройних сил, інших військових формувань, органів державної безпеки і внутрішніх справ колишнього Союзу РСР, Національної гвардії України, Прикордонних військ України, військ цивільної оборони України;
- г) особи начальницького і рядового складу державної пожежної охорони, особи начальницького і рядового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України;
- д) громадяни інших держав із числа військовослужбовців збройних сил та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства цих держав, які постійно проживають в Україні, і відповідно до міжнародних

договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, їх пенсійне забезпечення здійснюється згідно із законодавством держави, на території якої вони проживають;

- е) особи із числа військовослужбовців строкової служби та члени сімей осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби і військової служби за контрактом та деяких інших осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, у передбачених цим Законом випадках.

Головною умовою пенсійного забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ є їхнє звільнення зі служби. Пенсіонерам з числа військовослужбовців та осіб, які отримують пенсію за цим Законом, у разі повторного прийняття їх на службу, виплата пенсій на час їх служби припиняється. При наступному звільненні зі служби цих осіб виплата їм пенсій здійснюється з урахуванням загальної вислуги років на день останнього звільнення.

Пенсіонерам з числа військовослужбовців та осіб, які отримують пенсію за цим Законом, у разі призову їх на військову службу під час часткової чи загальної мобілізації, на особливий період або прийняття на військову службу за контрактом у разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення воєнного стану на строк до закінчення особливого періоду або до оголошення рішення про демобілізацію до Збройних сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів та підрозділів цивільного захисту виплата пенсій на час такої служби не припиняється.

Право на пенсію мають також військовослужбовці, які отримали інвалідність під час бойових дій або під час виконання службових обов'язків.

Пенсії за вислугу років встановлюються особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом,

іншим особам у разі досягнення ними на день звільнення зі служби 45-річного віку, за наявності у них страхового стажу 25 років і більше, з яких не менше ніж 12 календарних років і 6 місяців становить військова служба або служба в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України (особам, які є інвалідами війни, пенсія призначається незалежно від віку); особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом при досягненні 45-річного віку і за наявності в них вислуги 20 календарних років і більше, які звільняються з військової служби відповідно до Закону України “Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням Збройних сил України, та членів їхніх сімей”; особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, іншим особам, які займали посади льотного складу та плаваючого складу підводних човнів Збройних сил не менше 20 років, незалежно від віку в разі, якщо вони мають на день звільнення зі служби вислугу 20 років і більше.

Пенсії за вислугу років призначаються в таких розмірах:

- а) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, які мають вислугу 20 років і більше: за вислугу 20 років — 50 %, а звільненням у відставку за віком або за станом здоров'я — 55 % відповідних сум грошового забезпечення; за кожний рік вислуги понад 20 років — 3 % відповідних сум грошового забезпечення;
- б) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на

пенсію за цим Законом, які мають страховий стаж 25 років і більше, з яких не менше 12 календарних років і 6 місяців становить військова служба, служба в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України: за страховий стаж 25 років — 50 % і за кожний повний рік стажу понад 25 років — 1 % відповідних сум грошового забезпечення (стаття 43);

- в) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, які звільняються з військової служби, за вислугу 20 років — 50 % відповідних сум грошового забезпечення із збільшення цього розміру на 3 % за кожний повний рік вислуги понад 20 років, але не більше ніж 65 % відповідних сум грошового забезпечення.

Максимальний розмір пенсії, обчислений відповідно до цієї статті, не повинен перевищувати 70 % відповідних сум грошового забезпечення, а особам, які під час проходження служби брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і віднесені в установленому законом порядку до категорії 1 — 100 %, до категорії 2 — 95 %.

8.3. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років державних службовців, суддів, працівників прокуратури і митних органів

Пенсія за вислугу років державним службовцям призначається з досягненням встановленого законодавством пенсійного віку, за наявності страхового стажу для чоловіків — не менше 25 років, для жінок — не менше 20 років, у тому числі стажу державної служби — не менше 10 років, та які на час досягнення пенсійного віку працювали на посадах державних служ-

бовців, а також особи, які мають не менше 20-ти років стажу роботи на посадах, віднесених до категорій посад державних службовців, — незалежно від місця роботи на час досягнення пенсійного віку. Важливою умовою призначення цього виду пенсій є обов'язкове звільнення з посади державного службовця і вихід його на пенсію.

У випадку коли державного службовця було звільнено з державної служби у зв'язку із засудженням за умисний злочин, вчинений з використанням свого посадового становища, або вчиненням корупційного діяння, він позбавляється права на одержання спеціальної пенсії. У таких випадках пенсія державному службовцю призначається на загальних підставах. Пенсія державному службовцю виплачується у повному розмірі незалежно від його заробітку (прибутку), одержуваного після виходу на пенсію.

При одержанні державними службовцями інвалідності під час служби їм призначається і виплачується пенсія по інвалідності. Тим із них, які безпосередньо перед зверненням за призначенням пенсії працювали на посадах державних службовців і в період перебування на державній службі визнані інвалідами I та II груп, незалежно від причини інвалідності, пенсії у зв'язку з інвалідністю призначаються в розмірах, передбачених Законом України “Про державну службу”, після припинення ними державної служби. Необхідною умовою призначення пенсії по інвалідності в цьому разі є наявність стажу державної служби не менше 10 років.

Законом України “Про державну службу” передбачено і пенсії у зв'язку із втратою годувальника. У разі смерті державного службовця вони призначаються членам його сім'ї за наявності у померлого годувальника стажу державної служби не менше 10 років та загального трудового стажу згідно з вимогами пенсійного законодавства. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається у розмірах 70 % заробітної платні померлого годувальника на одного утриманця і 90 % — на двох і більше утриманців.

Головною умовою для призначення пенсії суддям є стаж роботи на посаді судді не менше 20 років і вихід у відставку.

Судді у відставці, який має стаж роботи на посаді судді не менше 20-ти років (Закон України “Про судоустрій та статус суддів”), виплачується за його вибором пенсія або звільнене від сплати податку щомісячне довічне грошове утримання в розмірі 80 % заробітної платні працюючого на відповідній посаді судді. За кожний повний рік роботи понад 20-ти років на посаді судді розмір щомісячного довічного грошового утримання збільшується на 2 % заробітку, але не більше ніж до 90 % заробітку судді. Судді, який пішов у відставку, за наявності відповідного віку і стажу роботи виплачується пенсія на умовах, передбачених статтею 37 Закону України “Про державну службу”.

Працівникам, які обіймають прокурорські посади, пенсії призначаються з досягненням 55-річного віку чоловіками і 50-річного — жінками, з вислугою на цих посадах не менше 20-ти років, у розмірі 50 % місячного заробітку. За кожний рік вислуги понад 20-ти років пенсія збільшується на 2 % цього заробітку.

Слідчим працівникам і працівникам, які обіймають прокурорські посади і не мають вислуги 20 років, якщо стаж служби в органах прокуратури становить не менше 10 років, після досягнення чоловіками 55 років при страховому стажі 25 років і більше, а жінками — 50 років при страховому стажі 20 років і більше, пенсія призначається у розмірі, пропорційному кількості повних років роботи на прокурорських посадах з розрахунку 80 % місячного заробітку за 20 років вислуги. За кожний рік страхового стажу понад 25 років для чоловіків і 20 років для жінок пенсія збільшується на 1 % місячного заробітку, з якого вона обчислюється. Особам, які брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і віднесені до 1-ї категорії, пенсія встановлюється в розмірі 85 % від заробітку, до 2-ї категорії — 80 %.

Працівники митних органів також мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років відповідно до Закону України

“Про державну службу” з досягненням певного віку і наявності вислуги років: жінки — 50-річного віку і 20 років вислуги; чоловіки — 55-річного віку і 25 років вислуги.

8.4. Особливості пенсійного забезпечення наукових працівників та працівників засобів масової інформації

Пенсійне забезпечення наукових працівників регулюється Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 26 листопада 2015 р., які повинні мати необхідний стаж наукової, науково-технічної, науково-педагогічної, науково-організаційної роботи.

До стажу наукової роботи зараховується час роботи на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання та посадах, які до них прирівнюються, на підприємствах, в установах, організаціях, вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III–IV рівнів акредитації, у тому числі з підготовки керівних та управлінських кадрів, а також час роботи наукових (науково-педагогічних) працівників на виборних посадах в державних органах, партійних профспілкових та інших громадських організаціях, якщо цій роботі безпосередньо передувала наукова робота. До стажу наукової роботи зараховується час навчання в аспірантурі, ад’юнктурі, докторантурі.

Пенсія науковому працівнику призначається після досягнення пенсійного віку: чоловікам — за наявності стажу роботи не менше 25 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 20 років; жінкам — 20 років загального і 15 років спеціального стажу.

Пенсії науковим працівникам призначаються в розмірі 80 % заробітної платні наукового працівника. За кожен рік роботи понад 25 і 20 років пенсія збільшується на 1 % зарплати, але не більше 90 % середньомісячного заробітку.

Розмір пенсії у зв'язку з інвалідністю внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання становить 80 %, 60 %, 40 % зарплати наукового працівника.

Стаж наукового працівника може бути зарахований до стажу державної служби і навпаки.

Пенсія науковим (науково-педагогічним) працівникам відповідно до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” призначається за умови звернення за призначенням пенсії та після звільнення з посади наукового (науково-педагогічного) працівника.

Пенсійне забезпечення працівників засобів масової інформації відповідно до статті 16 Закону України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” від 23.09.1997 р. здійснюється за принципами і нормами, встановленими пенсійним законодавством України.

При нарахуванні пенсії за вислугу років журналісту державного або комунального засобу масової інформації застосовуються норми, методика та порядок нарахування пенсії державному службовцю.

Законодавством України затверджений також перелік посад журналістів державних інформаційних агентств, стаж роботи на яких зараховується для призначення їм пенсій за вислугу років, а також порядок обчислення такого стажу. До стажу роботи журналістів, які працювали (працюють) у державних і комунальних засобах масової інформації, включається також час:

- коли журналіст фактично не працював, але за ним згідно із законодавством зберігалися місце роботи (посада) та заробітна платня повністю або частково (в тому числі час оплачуваного вимушеного прогулу, спричиненого незаконним звільненням або переведенням на іншу роботу);
- відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а у разі, коли дитина потребує домашнього догляду, — період додаткової відпустки без збереження заробітної платні тривалістю, визначеною медичним висновком, але не більше ніж до досягнення дитиною шестирічного віку;

- підвищення кваліфікації з відривом від роботи, якщо до направлення на підвищення кваліфікації та після закінчення навчання журналіст працював у засобі масової інформації;
- строкової військової служби, якщо журналіст до призову на військову службу працював у засобі масової інформації та упродовж трьох місяців після звільнення з військової служби був прийнятий також на посаду журналіста засобу масової інформації, не враховуючи часу переїзду на постійне місце проживання;
- роботи на посаді диктора державного і комунального засобу масової інформації.

Розмір пенсій журналістам державних і комунальних засобів масової інформації обчислюється із заробітку, до якого входить посадовий оклад, щомісячні надбавки за вислугу років, за інтенсивність праці, за високі творчі досягнення, за почесне звання “заслужений”, а також премія, доплата за науковий ступінь кандидата або доктора наук.

8.5. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років окремих категорій працівників цивільної авіації та льотно-випробного складу

Згідно з Законом України “Про пенсійне забезпечення” право на пенсію за вислугу років мають такі категорії працівників авіації, а також льотно-випробного складу, незалежно від відомчої підпорядкованості підприємств, установ і організацій, в яких вони зайняті:

- а) працівники льотного і льотно-випробного складу за наявності вислуги років на цих посадах станом на 1 квітня 2015 р. не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок та після цієї дати при набутті вислуги років на цих посадах:
 - з 1 квітня 2015 р. по 31 березня 2016 р. — не менше 25 років 6 місяців у чоловіків і не менше 20 років 6 місяців у жінок;

- з 1 квітня 2016 р. по 31 березня 2017 р. — не менше 26 років у чоловіків і не менше 21 року у жінок;
 - з 1 квітня 2017 р. по 31 березня 2018 р. — не менше 26 років 6 місяців у чоловіків і не менше 21 року 6 місяців у жінок;
 - з 1 квітня 2018 р. по 31 березня 2019 р. — не менше 27 років у чоловіків і не менше 22 років у жінок;
 - з 1 квітня 2019 р. по 31 березня 2020 р. — не менше 27 років 6 місяців у чоловіків і не менше 22 років 6 місяців у жінок;
 - з 1 квітня 2020 р. по 31 березня 2021 р. — не менше 28 років у чоловіків і не менше 23 років у жінок;
 - з 1 квітня 2021 р. по 31 березня 2022 р. — не менше 28 років 6 місяців у чоловіків і не менше 23 років 6 місяців у жінок;
 - з 1 квітня 2022 р. по 31 березня 2023 р. — не менше 29 років у чоловіків і не менше 24 років у жінок;
 - з 1 квітня 2023 р. по 31 березня 2024 р. — не менше 29 років 6 місяців у чоловіків і не менше 24 років 6 місяців у жінок;
 - з 1 квітня 2024 р. або після цієї дати — не менше 30 років у чоловіків і не менше 25 років у жінок;
- б) працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають свідоцтво диспетчера, після досягнення 50 років і при стажі роботи:
- для чоловіків — не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців роботи по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден;
 - для жінок — не менше 22 років 6 місяців, з них не менше 10 років роботи по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден.

Працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають посвідчення (диспетчери, старші диспетчери, керівники польотів), мають право на пенсію незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах станом на 1 квітня 2015 р. —

не менше 20 років у чоловіків і не менше 17 років 6 місяців у жінок та після цієї дати були зайняті на цих роботах станом на 1 квітня 2015 р. — не менше 20 років у чоловіків і не менше 17 років 6 місяців у жінок та після цієї дати були зайняті на цих роботах:

- з 1 квітня 2015 р. по 31 березня 2016 р. — не менше 20 років 6 місяців у чоловіків і не менше 18 років у жінок;
- з 1 квітня 2016 р. по 31 березня 2017 р. — не менше 21 року у чоловіків і не менше 18 років 6 місяців у жінок;
- з 1 квітня 2017 р. по 31 березня 2018 р. — не менше 21 року 6 місяців у чоловіків і не менше 19 років у жінок;
- з 1 квітня 2018 р. по 31 березня 2019 р. — не менше 22 років у чоловіків і не менше 19 років 6 місяців у жінок;
- з 1 квітня 2019 р. по 31 березня 2020 р. — не менше 22 років 6 місяців у чоловіків і не менше 20 років у жінок;
- з 1 квітня 2020 р. по 31 березня 2021 р. — не менше 23 років у чоловіків і не менше 20 років 6 місяців у жінок;
- з 1 квітня 2021 р. по 31 березня 2022 р. — не менше 23 років 6 місяців у чоловіків і не менше 21 року у жінок;
- з 1 квітня 2022 р. по 31 березня 2023 р. — не менше 24 років у чоловіків і не менше 21 року 6 місяців у жінок;
- з 1 квітня 2023 р. по 31 березня 2024 р. — не менше 24 років 6 місяців у чоловіків і не менше 22 років у жінок;
- з 1 квітня 2024 р. і після цієї дати — не менше 25 років у чоловіків і не менше 22 років 6 місяців у жінок.

Порядок обрахування термінів вислуги для призначення їм пенсій затверджується Кабінетом Міністрів України;

- в) інженерно-технічний склад — за переліком посад і робіт, що затверджується в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, після досягнення 55 років і стажі роботи:
- для чоловіків — не менше 30 років, з них не менше 20 років на зазначених посадах;
 - для жінок — не менше 25 років, з них не менше 15 років на зазначених посадах.

г) бортпровідники:

- чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 30 років, з них не менше 15 років як бортпровідник;
- жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 10 років як бортпровідниця.

8.6. Пенсії за вислугу років окремим категоріям працівників інших галузей народного господарства

Право на пенсію за вислугу років мають:

- а) робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітенах, — після досягнення 55 років і при стажі роботи:
- для чоловіків — не менше 30 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;
 - для жінок — не менше 25 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі;
- б) працівники експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайняті на польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах, — після досягнення 55 років і при стажі роботи:
- для чоловіків — не менше 30 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;
 - для жінок — не менше 25 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі;
- в) робітники, майстри (у тому числі старші майстри), безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплаві, — після досягнення 55 років і при стажі роботи:

- для чоловіків — не менше 30 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;
 - для жінок — не менше 25 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі;
- г) механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах — після досягнення 55 років і при стажі роботи:
- для чоловіків — не менше 30 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі;
 - для жінок — не менше 25 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі.

За відсутності стажу роботи, встановленого абзацами другим і третім цього пункту, у період до 1 квітня 2024 р. право на пенсію за вислугу років надається за наявності стажу роботи, встановленого абзацами п'ятнадцятим — двадцять третім пункту “б” частини першої статті 13 цього Закону.

- д) плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення) — після досягнення 55 років і при стажі роботи:
- для чоловіків — не менше 30 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;
 - для жінок — не менше 25 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі;
- е) працівники окремих видів суден, професій і посад плавскладу суден морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості — за списком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами станом на 1 квітня 2015 р. не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок;
- є) працівники освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення незалежно від віку за наявності спеціального стажу роботи за переліком, що затверджується у порядку,

який визначається Кабінетом Міністрів України, станом на 1 квітня 2015 р. — не менше 25 років;

- ж) спортсмени — заслужені майстри спорту, майстри спорту міжнародного класу — члени збірних команд при загальному стажі роботи не менше 25 років — у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку;
- з) артисти театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів при стажі творчої діяльності від 20 до 35 років за переліком та у порядку, що затверджуються Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття “пенсія за вислугу років”.
2. Яким має бути трудовий стаж, щоб призначили пенсію за вислугу років?
3. Чи призначаються пенсії за вислугу років учасникам бойових дій?
4. Розкрийте характерні особливості пенсійного забезпечення за вислугу років військовослужбовців.
5. Висвітліть характерні особливості пенсійного забезпечення наукових та педагогічних працівників.
6. Як здійснюється пенсійне забезпечення за вислугу років державних службовців?
7. Проаналізуйте особливості пенсійного забезпечення працівників середньої освіти.
8. Чи існує в країнах ЄС пенсійне забезпечення за вислугу років?

Теми рефератів

1. Пенсії за вислугу років в Україні.
2. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років працівників прокуратури.
3. Пенсійне забезпечення за вислугу років працівників правоохоронних органів.

4. Пенсійне забезпечення за вислугу років працівників митних органів.
5. Пенсійне забезпечення за вислугу років суддів.
6. Особливості пенсійного забезпечення працівників ЗМІ.
Література [2; 5; 7; 21; 23; 30; 35–38; 40–42; 44–46]

Тема 9. ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

- 9.1. *Поняття та принципи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.*
- 9.2. *Суб'єкти системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.*
- 9.3. *Персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.*
- 9.4. *Пенсії за віком у солідарній системі та порядок їх обрахування.*
- 9.5. *Особливості призначення пенсії по інвалідності в солідарній системі.*
- 9.6. *Умови призначення та розміри пенсії у зв'язку з утратою годувальника у солідарній системі.*

9.1. Поняття та принципи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (як один із видів соціального страхування) — це гарантована державою система заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок хвороби, втрати працездатності. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є однією з основних форм соціального захисту, в основі якої лежить страховий метод, тобто внесення в особливі фонди обов'язкових платежів суб'єктами

підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів господарської діяльності та особами найманої праці, які працюють на умовах трудового договору, й використання державою цих коштів для матеріального забезпечення громадян.

Вітчизняне пенсійне законодавство передбачає дві форми пенсійного страхування: обов'язкову, яка відіграє головну роль, і добровільну. **Обов'язкове пенсійне страхування** полягає в тому, що сам факт укладення трудового договору чи реєстрації особи як суб'єкта підприємницької діяльності породжує зобов'язання сплачувати визначені законодавцем страхові внески незалежно від волі працівника чи роботодавця. Відповідно до пенсійного законодавства лише наявність у суб'єкта трудового (а отже, і страхового) стажу є підставою виникнення права на трудову пенсію за державною програмою пенсійного страхування. Організаційно-правові форми **недержавного пенсійного страхування (добровільні)** можуть використовуватися для підвищення рівня грошового забезпечення понад той, який гарантує державна система обов'язкового пенсійного страхування.

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування ґрунтується на таких **принципах**:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством, а також осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб — підприємців;
- права на добровільну участь у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування осіб, які відповідно до цього Закону не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню;
- зацікавленості кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні після виходу на пенсію;
- рівноправності застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат та виконання обов'язків стосовно сплати

страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;

- диференціації розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу та розміру заробітної платні (доходу);
- солідарності та субсидування в солідарній системі;
- фінансування видатків на виплату пенсій, надання соціальних послуг за рахунок страхових внесків, бюджетних коштів і коштів цільових фондів;
- спрямування частини страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування для здійснення оплати договорів страхування довічної пенсії і одноразової виплати залежно від розмірів накопичень застрахованої особи з урахуванням інвестиційного доходу;
- державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав, передбачених цим Законом;
- гласності, прозорості та доступності діяльності Пенсійного фонду;
- обов'язковості фінансування за рахунок коштів Пенсійного фонду витрат, пов'язаних з виплатою пенсій та наданням соціальних послуг, в обсягах, передбачених Законами;
- цільового та ефективного використання коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- відповідальності суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування за порушення норм законодавства, а також за невиконання або неналежає виконання покладених на них обов'язків.

9.2. Суб'єкти системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Закон України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” визначає суб'єктів пенсійного страхування з огляду на систему пенсійного забезпечення.

Суб'єктами солідарної системи пенсійного забезпечення є:

- застраховані особи, а в окремих випадках, визначених цим Законом, — члени їхніх сімей та інші особи;
- страхувальники;
- Пенсійний фонд;
- уповноважений банк;
- підприємства, установи, організації (далі — організації), що здійснюють виплату і доставку пенсій.

Суб'єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення є:

- особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів;
- підприємства, установи, організації та фізичні особи, що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення;
- Накопичувальний фонд;
- недержавні пенсійні фонди;
- юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їх пенсійними активами;
- зберігач;
- страхові організації;
- інші суб'єкти системи накопичувального пенсійного забезпечення можуть бути визначені законами України.

Застрахованими особами в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є:

- 1) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, в об'єднаннях громадян, у фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності та інших осіб;
- 2) члени колективних та орендних підприємств, сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування;

- 3) фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності та члени сімей зазначених фізичних осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності: дружина (чоловік), батьки, діти та інші утриманці, які досягли 15 років, не перебувають у трудових або цивільно-правових відносинах з такою фізичною особою — суб'єктом підприємницької діяльності, але разом з ним здійснюють підприємницьку діяльність і отримують частину доходу від заняття цією діяльністю;
- 4) особи, які забезпечують себе роботою самостійно, займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності;
- 5) громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах, консульських установах України, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України;
- 6) громадяни України та особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах та консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України;
- 7) особи, обрані на виборні посади до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які отримують заробітну платню (винагороду) за роботу на виборній посаді;
- 8) особи, які проходять строкову військову службу в Збройних силах України, Службі безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, а також в органах Міністерства внутрішніх справ України;

- 9) працівники воєнізованих формувань, особи начальницького і рядового складу;
- 10) особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу;
- 11) особи, які отримують щомісячні страхові виплати, крім осіб, які отримують виплати у зв'язку зі смертю годувальника, та непрацюючих осіб, які отримують пенсії по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання;
- 12) особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації з відривом від виробництва за направленням підприємств, установ, організацій;
- 13) особи, які відповідно до законів отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та ін.

9.3. Персоніфікований облік у системі загально-обов'язкового державного пенсійного страхування

В Україні впродовж десятиліть склалася система пенсійного забезпечення на засадах солідарності поколінь, коли працюючі утримують своїх непрацюючих співвітчизників — пенсіонерів, а поточна виплата пенсій фінансується за рахунок тих внесків, які працівники підприємств у даний час перераховують до Пенсійного фонду.

Одним із головних напрямів реалізації заходів щодо реформування солідарної системи пенсійного забезпечення в Україні було впровадження системи персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб (скорочено СПОВ). Починаючи з 1998 р., в базі даних накопичується інформація про заробіток та трудовий стаж тих працівників, на яких роботодавці по закінченню календарного року подають відомості до відділу персоніфікованого обліку. Значна частина фізичних та юридичних осіб не сплачують внески або звітуються до Пенсійного фонду України про відсутність господарської діяльності.

Законодавство України визначає персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування як організацію і ведення обліку відомостей про застраховану особу, що використовуються в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. При цьому передбачено, що органи Пенсійного фонду ведуть облік усіх застрахованих осіб і персоніфікований облік надходження страхових внесків, створюють і забезпечують функціонування єдиного державного автоматизованого банку відомостей про застраховані особи.

На кожну застраховану особу відкривається персональна облікова картка, до якої заносяться особові дані, страховий стаж, заробітна платня (дохід), сума сплачених страхових внесків, виплата пенсій за рахунок коштів пенсійного фонду тощо. Всі фізичні особи, у тому числі й ті, які вибрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок тощо), підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню. А оскільки органи Пенсійного фонду ведуть персоніфікований облік всіх застрахованих осіб, то кожна фізична особа (незалежно від того, чи є в неї наймані робітники, чи ні) підлягає реєстрації в системі персоніфікованого обліку. Приватні підприємці повинні надавати до Пенсійного фонду для персоніфікованого обліку необхідні дані про себе. Ці дані надаються у вигляді персоніфікованої звітності.

Сутність персоніфікованого обліку у сфері пенсійного страхування полягає у збиранні, обробці, систематизації та зберіганні передбачених законодавством про пенсійне забезпечення інформації про застрахованих осіб, необхідної для розрахунку пенсій відповідно до трудового стажу, розміру заробітку і пенсійних внесків кожного застрахованого громадянина, пов'язаних з визначенням права на їх виплати з Пенсійного фонду та їх розміру за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням.

Таким чином, на кожну особу, яка зареєстрована в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування,

Пенсійним фондом відкривається персональна облікова картка, в якій відображаються анкетні дані про фізичну особу, дані про стаж, заробіток і сплачені страхові внески, а також інша необхідна для ведення персоніфікованого обліку інформація.

9.4. Пенсії за віком у солідарній системі та порядок їх обрахування

Особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років та наявності страхового стажу не менше 15 років. До досягнення віку право на пенсію за віком мають жінки 1961 року народження і старші після досягнення ними такого віку:

- 55 років — які народилися до 30 вересня 1956 р. включно;
- 55 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1956 р. по 31 березня 1957 р.;
- 56 років — які народилися з 1 квітня 1957 р. по 30 вересня 1957 р.;
- 56 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1957 р. по 31 березня 1958 р.;
- 57 років — які народилися з 1 квітня 1958 р. по 30 вересня 1958 р.;
- 57 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1958 р. по 31 березня 1959 р.;
- 58 років — які народилися з 1 квітня 1959 р. по 30 вересня 1959 р.;
- 58 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1959 р. по 31 березня 1960 р.;
- 59 років — які народилися з 1 квітня 1960 р. по 30 вересня 1960 р.;
- 59 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1960 р. по 31 березня 1961 р.;
- 60 років — які народилися з 1 квітня 1961 р. по 31 грудня 1961 р.

Розмір пенсії за віком встановлюється чинним законодавством про пенсійне забезпечення. Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. У разі виплати застрахованій особі довічної пенсії, передбаченої цим Законом, мінімальний розмір пенсії за віком у солідарній системі зменшується на розмір зазначеної пенсії. За кожний повний рік страхового стажу понад 35 років чоловікам і 30 років жінкам пенсія за віком збільшується на 1 відсоток розміру пенсії.

За наявності страхового стажу меншої тривалості пенсія за віком встановлюється в розмірі, пропорційному наявному страховому стажу, виходячи з мінімального розміру пенсії за віком.

Особі, яка набула право на пенсію за віком відповідно до законодавства, але після досягнення пенсійного віку виявила бажання працювати і одержувати пенсію з більш пізнього віку, пенсія за віком призначається з урахуванням страхового стажу на день звернення за призначенням пенсії з підвищенням розміру пенсії за віком на такий відсоток: на 0,5 % — за кожний повний місяць страхового стажу після досягнення пенсійного віку у разі відстрочення виходу на пенсію на строк до 60 місяців; на 0,75 % — за кожний повний місяць страхового стажу після досягнення пенсійного віку у разі відстрочення виходу на пенсію на строк понад 60 місяців. При цьому підвищення розміру пенсії за неповний місяць страхового стажу не здійснюється. Жінкам, які народилися у період з 1 квітня по 31 грудня 1961 р., після виходу на пенсію встановлюється підвищення розміру пенсії в розмірі

2,5 відсотка за кожні шість місяців більш пізнього виходу на пенсію, починаючи з 55 років до досягнення ними 60-річного віку.

9.5. Особливості призначення пенсії по інвалідності в солідарній системі

Пенсія по інвалідності в солідарній системі призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства) за наявності страхового стажу. Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи. Пенсія по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання призначається відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”.

Залежно від ступеня втрати працездатності визначено три групи інвалідності. Причина, група, час настання інвалідності, термін, на який встановлюється інвалідність, визначаються органом медико-соціальної експертизи згідно із законодавством. Органи Пенсійного фонду та застрахована особа мають право в установленому законом порядку оскаржити рішення органів медико-соціальної експертизи.

1. Особи, визнані інвалідами, мають право на пенсію по інвалідності, залежно від групи інвалідності, за наявності такого страхового стажу на час настання інвалідності або на день звернення за пенсією:

для інвалідів І групи:

- до досягнення особою 25 років включно — 1 рік;
- від 26 років до досягнення особою 28 років включно — 2 роки;

- від 29 років до досягнення особою 31 року включно — 3 роки;
- від 32 років до досягнення особою 34 років включно — 4 роки;
- від 35 років до досягнення особою 37 років включно — 5 років;
- від 38 років до досягнення особою 40 років включно — 6 років;
- від 41 року до досягнення особою 43 років включно — 7 років;
- від 44 років до досягнення особою 48 років включно — 8 років;
- від 49 років до досягнення особою 53 років включно — 9 років;
- від 54 років до досягнення особою 59 років включно — 10 років;

для інвалідів II та III груп:

- до досягнення особою 23 років включно — 1 рік;
- від 24 років до досягнення особою 26 років включно — 2 роки;
- від 27 років до досягнення особою 28 років включно — 3 роки;
- від 29 років до досягнення особою 31 року включно — 4 роки;
- від 32 років до досягнення особою 33 років включно — 5 років;
- від 34 років до досягнення особою 35 років включно — 6 років;
- від 36 років до досягнення особою 37 років включно — 7 років;
- від 38 років до досягнення особою 39 років включно — 8 років;
- від 40 років до досягнення особою 42 років включно — 9 років;
- від 43 років до досягнення особою 45 років включно — 10 років;

- від 46 років до досягнення особою 48 років включно — 11 років;
- від 49 років до досягнення особою 51 року включно — 12 років;
- від 52 років до досягнення особою 55 років включно — 13 років;
- від 56 років до досягнення особою 59 років включно — 14 років.

2. Якщо інвалідність настала в період проходження строкової військової служби, то пенсія по інвалідності призначається особі незалежно від наявності страхового стажу.

Пенсія по інвалідності залежно від групи інвалідності призначається в таких розмірах: інвалідам I групи — 100 % пенсії за віком; інвалідам II групи — 90 % пенсії за віком; інвалідам III групи — 50 % пенсії за віком.

Непрацюючі інваліди II групи за їх вибором мають право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком за наявності наступного страхового стажу:

- у жінок — 20 років, а у чоловіків — 25 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 46 років включно;
- у жінок — 21 рік, а у чоловіків — 26 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 48 років включно;
- у жінок — 22 роки, а у чоловіків — 27 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 50 років включно;
- у жінок — 23 роки, а у чоловіків — 28 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 53 років включно;
- у жінок — 24 роки, а у чоловіків — 29 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 56 років включно;
- у жінок — 25 років, а у чоловіків — 30 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 59 років включно.

Непрацюючі інваліди II групи, визнані інвалідами після досягнення пенсійного віку, та інваліди III групи за їх вибором мають право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком. Якщо виплату пенсії інвалідові було припине-

но у зв'язку з відновленням здоров'я або якщо він не отримував пенсії внаслідок неявки на повторний огляд без поважних причин, то в разі наступного визнання його інвалідом виплата раніше призначеної пенсії поновлюється з дня встановлення інвалідності знову за умови, що після припинення виплати пенсії минуло не більше п'яти років. Якщо минуло більше п'яти років, пенсія призначається знову на загальних підставах.

9.6. Умови призначення та розміри пенсії у зв'язку з утратою годувальника у солідарній системі

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності, а в разі смерті пенсіонера або інших осіб, зазначених у Законі України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, — незалежно від тривалості страхового стажу. При цьому дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника чи ні. Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, якщо втратили джерело засобів до існування.

Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

- 1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку;
- 2) діти (у тому числі діти, які народилися до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років.
- 3) діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної

середньої освіти, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах, — до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, та діти-сироти — до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні;

- 4) чоловік (дружина), а в разі їх відсутності — один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років.

До членів сім'ї, які вважаються такими, що були на утриманні померлого годувальника, належать особи, зазначені в частині другій цієї статті, якщо вони: були на повному утриманні померлого годувальника; одержували від померлого годувальника допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування.

Члени сім'ї померлого годувальника, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які й самі одержували пенсію, мають право, за бажанням, перейти на пенсію у зв'язку з втратою годувальника. Усиновлені діти мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника нарівні з рідними дітьми. Неповнолітні діти, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, зберігають це право і в разі їх усиновлення.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірі: на одного непрацездатного члена сім'ї — 50 % пенсії за віком померлого годувальника; на двох та більше непрацездатних членів сім'ї — 100 % пенсії за віком померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частками. Дітям-сиротам пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірах, виходячи з розміру пенсії за віком кожного з батьків.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається на весь період, упродовж якого член сім'ї померлого годувальни-

ка вважається непрацездатним, а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку, — довічно. На всіх членів сім'ї, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, призначається одна спільна пенсія.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття “загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”.
2. Які основні принципи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування Ви знаєте?
3. Схарактеризуйте порядок обчислення пенсії за віком у солідарній системі.
4. Який розмір пенсії встановлюється у випадку втрати годувальника?
5. Розкрийте головні механізми управління солідарною системою загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.
6. Як здійснюються пенсійні виплати за рахунок коштів Накопичувального фонду?
7. Коли було створено Накопичувальний фонд?

Теми рефератів

1. Пенсійне забезпечення у системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.
2. Призначення, перерахунок та виплата пенсій у системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.
3. Управління солідарною системою загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.
4. Запровадження Накопичувального фонду.
5. Пенсійні виплати за рахунок коштів Накопичувального фонду.
6. Управління солідарною системою загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.

Література [11; 35–38; 40–42; 44–46; 50; 53]

Тема 10. НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- 10.1. Система, принципи та суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення.*
- 10.2. Недержавні пенсійні фонди, їх види та органи управління.*
- 10.3. Пенсійний контракт та пенсійна схема.*
- 10.4. Види пенсійних виплат, умови та порядок їх виплати.*
- 10.5. Державний нагляд та контроль у системі недержавного пенсійного забезпечення.*

10.1. Система, принципи та суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення

Як показав вітчизняний та зарубіжний досвід, жодна державна солідарна пенсійна система не спроможна забезпечити високий рівень пенсій при низьких розмірах обов'язкових пенсійних відрахувань та несприятливих демографічних умовах. Тому важливим елементом пенсійного забезпечення в Україні в майбутньому має стати недержавне пенсійне забезпечення, про що неодноразово наголошувалося в проектах пенсійної реформи. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні регулює профільний Закон України “Про недержавне пенсійне забезпечення”, прийнятий Верховною Радою України 9 липня 2003 р.

Недержавне пенсійне забезпечення — це складова системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного страхування пенсійних виплат.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється: пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів відповідно до цього Закону; страховими організація-

ми шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до цього Закону та законодавства про страхування; банківськими установами відповідно до цього Закону та законодавства про банківську діяльність шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно із законодавством.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється на **принципах:**

- законодавчого визначення умов недержавного пенсійного забезпечення;
- зацікавленості фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні;
- добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб;
- добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених цим Законом;
- добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;
- економічної зацікавленості роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;
- неможливості необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків;
- рівноправності всіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі;

- розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів інших суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення та накопичувального пенсійного страхування з метою захисту майнових прав учасників пенсійного фонду та унеможливлення банкрутства пенсійного фонду;
- визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи та ін.

Суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення є недержавні пенсійні фонди; страхові організації, які уклали договори страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду; банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків; вкладники та учасники пенсійних фондів, учасники накопичувальної системи пенсійного страхування; вкладники пенсійних депозитних рахунків; учасники недержавного пенсійного забезпечення; засновники пенсійних фондів; роботодавці — платники корпоративних пенсійних фондів; саморегульовані організації суб'єктів, які надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення; органи державного нагляду і контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення; адміністратори пенсійних фондів; компанії з управління активами; зберігачі; аудитори; особи, які надають консультаційні та агентські послуги відповідно до цього Закону.

10.2. Недержавні пенсійні фонди, їх види та органи управління

Недержавні пенсійні фонди — це юридичні особи, створені відповідно до Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”, які мають статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонують та провадять діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсій-

ними активами, а також здійснюють пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному цим Законом порядку.

Недержавні пенсійні фонди створюються на підставі рішення засновників. Виключним видом діяльності для них є недержавне пенсійне забезпечення. Вони не мають на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між засновниками. Здійснення пенсійними фондами іншої діяльності, не передбаченої українським законодавством, забороняється. Активи пенсійного фонду (пенсійні активи) формуються за рахунок внесків до пенсійного фонду (пенсійних внесків) та прибутку (збитку) від інвестування пенсійних внесків.

За видами пенсійні фонди можуть утворюватися як відкриті пенсійні фонди, корпоративні пенсійні фонди та професійні пенсійні фонди.

Засновником відкритого пенсійного фонду можуть бути будь-які одна чи кілька юридичних осіб, крім юридичних осіб, діяльність яких фінансується за рахунок Державного бюджету України чи місцевих бюджетів.

Засновником корпоративного пенсійного фонду може бути одна юридична особа-роботодавець або кілька юридичних осіб-роботодавців, до яких можуть приєднуватися роботодавці-платники.

Засновником (засновниками) професійного пенсійного фонду можуть бути об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки (об'єднання професійних спілок), або фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять).

Юридична особа може бути одночасно засновником не більш як одного корпоративного чи одного професійного пенсійного фонду. Така юридична особа може бути засновником одного або більше відкритих пенсійних фондів.

Пенсійний фонд діє на підставі статуту, який затверджується засновниками фонду і повинен відповідати вимогам Закону. Зміни до статуту пенсійного фонду вносяться радою цього пенсійного фонду за погодженням з його засновниками.

Пенсійний фонд набуває статусу юридичної особи та права на провадження діяльності з недержавного пенсійного забезпечення з моменту його реєстрації в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України та отримання відповідного свідоцтва. Засновники пенсійного фонду зобов'язані упродовж трьох місяців з дня реєстрації пенсійного фонду сформувати склад ради фонду, яка повинна укласти договори:

- про адміністрування пенсійного фонду — з адміністратором, який має ліцензію на провадження діяльності з адміністрування пенсійних фондів;
- про управління активами пенсійного фонду — з компанією з управління активами або з іншою особою, яка отримала ліцензію Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на провадження діяльності з управління активами; про обслуговування пенсійного фонду зберігачем — зі зберігачем.

Для здійснення контролю за поточною діяльністю пенсійного фонду і вирішення основних питань його роботи з представників, делегованих засновниками пенсійного фонду та роботодавцями-платниками корпоративного пенсійного фонду, утворюється рада фонду у кількості не менше п'яти осіб. З числа членів ради фонду обираються голова та секретар ради фонду простою більшістю голосів. Члени ради будь-якого фонду обираються на 3 роки з правом переобрання на наступний термін. Рада фонду здійснює свою діяльність у порядку, визначеному статутом пенсійного фонду, та відповідно до вимог Закону, зокрема: звітує про діяльність пенсійного фонду перед зборами засновників фонду; реєструє в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України зміни до пенсійних схем фонду, погоджені із засновниками; затверджує інвестиційну декларацію та зміни до неї; обирає голову та секретаря ради фонду з числа членів ради; укладає від імені пенсійного фонду договори з адміністратором, компанією з управління активами або іншою особою, яка має право здійснювати управ-

ління активами пенсійного фонду, зберігачем, аудитором пенсійного фонду; заслуховує звіти про діяльність адміністратора, осіб, які здійснюють управління активами пенсійного фонду, зберігача та приймає рішення щодо цих звітів; затверджує інформацію про фінансовий стан пенсійного фонду, яка підлягає оприлюдненню в порядку, встановленому Законом, та розглядає аудиторський висновок; здійснює контроль за цільовим використанням активів пенсійного фонду та ін.

Від імені пенсійного фонду та в інтересах його учасників діє адміністратор. Адміністратор надає послуги пенсійному фонду на підставі договору про адміністрування пенсійного фонду, який укладається з радою пенсійного фонду у письмовій формі. Адміністратором недержавного пенсійного фонду може бути: юридична особа, яка надає професійні послуги з адміністрування недержавних пенсійних фондів; юридична особа — одноосібний засновник корпоративного пенсійного фонду; компанія з управління активами.

10.3. Пенсійний контракт та пенсійна схема

Пенсійний контракт є договором між пенсійним фондом та його вкладником, який укладається від імені пенсійного фонду його адміністратором та згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника або кількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків такого вкладника.

Особі, яка відповідає вимогам Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”, не може бути відмовлено в укладенні пенсійного контракту з відкритим пенсійним фондом. Адміністратор корпоративного або професійного пенсійного фонду може укласти пенсійні контракти тільки з тією особою, яка відповідає вимогам, визначеним цим Законом та статутами відповідних пенсійних фондів.

Кожен вкладник може укласти один або кілька пенсійних контрактів з адміністратором (адміністраторами) одного чи

кількох пенсійних фондів на користь осіб, визначених цим Законом. Вкладник, який є учасником пенсійного фонду, має право в односторонньому порядку розірвати пенсійний контракт, який укладено з ним особисто, або вимагати зміни його умов.

У разі розірвання пенсійного контракту таким вкладником він повинен укласти, за винятком визначених Законом випадків (медично підтвердженого критичного стану здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) або настання інвалідності цього учасника, або коли сума належних учаснику фонду пенсійних коштів на дату настання пенсійного віку учасника не досягає розміру мінімальної суми пенсійних накопичень тощо), новий пенсійний контракт щодо участі в іншому пенсійному фонді, або укласти договір зі страховою організацією, або відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок.

У разі коли на індивідуальному пенсійному рахунку учасника, який розриває пенсійний контракт з пенсійним фондом, обліковуються пенсійні внески, які здійснюються на його користь іншими вкладниками, суми цих внесків та розподіленого на них інвестиційного прибутку (збитку) можуть бути вилучені з пенсійного фонду лише після розірвання пенсійних контрактів з такими учасниками.

У разі припинення трудових відносин з роботодавцем-засновником або роботодавцем-платником корпоративного пенсійного фонду його учасник зобов'язаний розірвати пенсійний контракт з таким фондом та може укласти новий пенсійний контракт з адміністратором будь-якого іншого фонду, або укласти договір зі страховою організацією, або відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок.

Пенсійний контракт укладається в письмовій формі щонайменше у трьох примірниках, якщо контракт укладається з вкладником, який не є учасником відповідного пенсійного фонду, або у двох примірниках, якщо вкладник є учасником пенсійного фонду. Разом з примірником пенсійного контракту адміністратор повинен надати вкладнику та учаснику

фонду: пам'ятку з роз'ясненнями основних положень пенсійного контракту; копію зазначеної в пенсійному контракті пенсійної схеми; витяг з основних положень статуту пенсійного фонду та (або) на вимогу вкладника — копію статуту пенсійного фонду.

Істотними умовами пенсійного контракту є:

- паспортні дані вкладника та його ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів (якщо вкладником є фізична особа) або повне найменування, місцезнаходження (юридична адреса) постійно діючого органу управління, реєстраційні та банківські реквізити вкладника (якщо вкладником є юридична особа);
- паспортні дані учасника фонду та його ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів;
- посилання на обрану вкладником пенсійну схему;
- термін дії пенсійного контракту, умови його зміни та розірвання;
- порядок розрахунків між пенсійним фондом та учасником фонду у разі дострокового розірвання пенсійного контракту або ліквідації пенсійного фонду;
- права, обов'язки, відповідальність сторін та порядок розв'язання спорів;
- розмір пенсійних внесків та умови його зміни.

Дія пенсійного контракту вважається закінченою: після повного виконання вкладником своїх зобов'язань за пенсійним контрактом та укладення учасником (учасниками) фонду договору про виплату пенсії на визначений термін з пенсійним фондом; після передачі пенсійних коштів учасника фонду страховій організації відповідно до укладеного учасником пенсійного фонду договору страхування довічної пенсії.

Умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення, що здійснюється пенсійними фондами, визначаються пенсій-

ними **схемами**, які розробляються з дотриманням вимог цього Закону та інших нормативно-правових актів з питань недержавного пенсійного забезпечення.

Пенсійна схема має відображати: опис всіх видів та умов здійснення пенсійних виплат; порядок визначення розміру пенсійних виплат; термін, упродовж якого здійснюються пенсійні виплати, та порядок їх здійснення; порядок та строки сплати пенсійних внесків, у тому числі можливість їх зміни за умовами пенсійного контракту; умови та порядок участі у пенсійній схемі; права та обов'язки вкладника, учасника пенсійного фонду за даною пенсійною схемою; інші умови, що не суперечать законодавству.

10.4. Види пенсійних виплат, умови та порядок їх виплати

При досягненні пенсійного віку учасники пенсійного фонду мають право отримувати передбачені Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення” види пенсій безпосередньо з пенсійного фонду або від страхової компанії чи з пенсійного депозиту банку. Особи, які укладали договори страхування життя із страховими компаніями, отримуватимуть довічні пенсії від страхової компанії. Пенсійні фонди відповідно до цього Закону можуть здійснювати такі **види пенсійних виплат**:

- пенсія на визначений термін;
- одноразова пенсійна виплата.

Розміри пенсійних виплат визначаються з сум пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, тривалості виплати та формули розрахунку величини пенсії на визначений термін згідно з методикою, затвердженою національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Пенсійні виплати здійснюються у грошовій формі в національній валюті України.

Адміністратор планує обсяг грошових коштів, необхідних для здійснення пенсійних виплат учасникам фонду відповідно до укладених пенсійних контрактів, та надає відповідну інформацію особам, які здійснюють управління пенсійними активами цього фонду в порядку, визначеному договором про управління активами.

Умовами для здійснення пенсійних виплат пенсійними фондами є:

- досягнення учасником фонду пенсійного віку, визначеного відповідно до цього Закону;
- визнання учасника фонду інвалідом;
- медично підтверджений критичний стан здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) учасника фонду;
- виїзд учасника фонду на постійне проживання за межі України;
- смерть учасника фонду.

Пенсійний вік, після досягнення якого учасник фонду має право на отримання пенсійної виплати, визначається за заявою учасника фонду, форма якої встановлюється національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, крім випадків, коли пенсійний вік визначається пенсійним контрактом відповідно до закону, що встановлює обов'язковість відрахувань на недержавне пенсійне забезпечення для окремих категорій громадян. Пенсійний вік, що визначається учасником фонду, може бути меншим від пенсійного віку, який надає право на пенсію за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, але не більш як на 10 років, якщо інше не визначено законом.

У разі набуття учасником фонду права на отримання пенсії по інвалідності за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням виплата пенсії за рахунок коштів пенсійного фонду допускається раніше настання пенсійного віку, визначеного цим Законом. У цьому випадку учасник фонду має право визначити свій пенсійний вік після настання інва-

лідності без урахування обмежень, встановлених частиною другою цієї статті, та подати заяву адміністратору.

Виплата пенсії на визначений термін, що здійснюється за рахунок коштів пенсійного фонду, розпочинається з дня досягнення учасником фонду віку, визначеного в його заяві, із здійсненням першої виплати упродовж 45 робочих днів.

Відмова або затримка у здійсненні пенсійних виплат забороняється, крім випадків, передбачених законом. У разі відмови або затримки пенсійних виплат учасник фонду має право оскаржити дії осіб, які здійснюють пенсійні виплати, до національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, або до суду. Порушення термінів здійснення пенсійних виплат є підставою для застосування санкцій, встановлених законом.

У разі визнання учасника фонду інвалідом обліковані на його індивідуальному пенсійному рахунку пенсійні активи можуть бути використані за його вибором для здійснення виплати пенсії на визначений термін на умовах, передбачених цим Законом, або здійснення одноразової пенсійної виплати незалежно від суми коштів, необхідної для призначення пенсії на визначений термін.

Пенсійні кошти, накопичені на пенсійних депозитних рахунках у банку, використовуються виключно для здійснення учаснику недержавного пенсійного забезпечення пенсійної виплати на визначений термін або одноразової пенсійної виплати, або у разі досягнення пенсійного віку, визначеного відповідно до закону, — для укладення договору страхування довічної пенсії з обраною ним страховою організацією чи на інші виплати, передбачені цим Законом. Порядок використання пенсійних коштів, що акумульовані на пенсійних депозитних рахунках у банках учасниками недержавного пенсійного забезпечення для здійснення пенсійних виплат відповідно до цього Закону, встановлюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, за погодженням з Національним банком України.

10.5. Державний нагляд та контроль у системі недержавного пенсійного забезпечення

Держава гарантує дотримання законодавства з метою захисту майнових прав і законних інтересів учасників недержавного пенсійного забезпечення шляхом здійснення нагляду та контролю відповідними державними органами.

Державний нагляд та контроль у системі накопичувального пенсійного забезпечення — за діяльністю недержавних пенсійних фондів, адміністраторів пенсійних фондів, страхових організацій та банківських установ — проводить національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, у межах повноважень та в порядку, визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

Державний нагляд та контроль за діяльністю осіб, що здійснюють управління активами пенсійних фондів, та зберігачів здійснюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку в межах повноважень та в порядку, передбачених законодавством. Контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції у системі накопичувального пенсійного забезпечення здійснює Антимонопольний комітет України в межах повноважень, передбачених законом.

Рішення органів, що здійснюють державний нагляд та контроль у системі накопичувального пенсійного забезпечення, прийняті відповідно до компетенції цих органів, є обов'язковими для виконання пенсійними фондами, адміністраторами, особами, що здійснюють управління активами, зберігачами, страховими організаціями, банківськими установами, що відкривають пенсійні депозитні рахунки.

Органи, які здійснюють державний нагляд та контроль за діяльністю у системі накопичувального пенсійного забезпечення, зобов'язані:

- надавати один одному інформацію, яка є необхідною для здійснення ними регулювання у системі накопи-

чувального пенсійного забезпечення, та необхідні консультації;

- оприлюднювати перелік юридичних осіб, які провадять діяльність у системі накопичувального пенсійного забезпечення;
- здійснювати інші дії з координації своєї діяльності, передбачені законодавством з регулювання ринків фінансових послуг, у тому числі спільні перевірки відповідних осіб, які надають послуги у системі накопичувального пенсійного забезпечення.

У разі виявлення фактів неналежного виконання зобов'язань особами, які здійснюють управління пенсійними активами, та зберігачем національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, має повідомити про це Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку і порушити, за необхідності, питання про застосування санкцій.

У разі неналежного виконання зобов'язань банківською установою, що відкриває пенсійні депозитні рахунки, національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, має повідомити про це Національний банк України і порушити, за необхідності, питання про застосування санкцій. Національний банк України після отримання такого повідомлення зобов'язаний поінформувати національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, про вжиті заходи.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, має вживати заходів щодо захисту прав учасників недержавного пенсійного забезпечення, в тому числі шляхом подання позову до суду в інтересах таких осіб. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, застосовує засоби нагляду, інспектування та заходи впливу згідно із законодавством про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття недержавне пенсійне забезпечення.
2. Висвітліть характерні риси становлення та розвитку недержавної системи пенсійного забезпечення в незалежній Україні.
3. Виділіть головні складові недержавного пенсійного забезпечення.
4. Покажіть порядок укладення пенсійного контракту.
5. Як здійснюється державний контроль у системі недержавного пенсійного забезпечення?
6. Які Ви знаєте види пенсій у системі недержавного пенсійного забезпечення?
7. Які нормативно-правові акти регулюють недержавну систему пенсійного забезпечення?

Теми рефератів

1. Становлення та розвиток недержавної системи пенсійного забезпечення в незалежній Україні.
2. Зарубіжний досвід організації системи недержавного пенсійного забезпечення.
3. Роль недержавних пенсійних фондів, банківської системи та акціонерних товариств у розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення.
4. Недержавна система пенсійного забезпечення в Україні та в Російській Федерації: порівняльна характеристика.
5. Державна та недержавна системи пенсійного забезпечення: позитивний та негативний бік.

Література [19; 35–38; 40–42; 44–46]

Змістовий модуль III

ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА

Тема 11. СИСТЕМА СТРАХОВИХ ДОПОМОГ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

- 11.1. Поняття та види страхових допомог.*
- 11.2. Правове регулювання надання страхових допомог.*
- 11.3. Підстави та умови надання допомоги по безробіттю застрахованим особам.*
- 11.4. Допомоги по частковому безробіттю.*
- 11.5. Допомога на випадок вагітності та пологів. Допомога у зв'язку з народженням та доглядом за дитиною.*
- 11.6. Страхові допомоги у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням.*
- 11.7. Підстави, умови та розмір надання допомоги по тимчасовій непрацездатності.*

11.1. Поняття та види страхових допомог

Важливою складовою системи соціального забезпечення та соціальної підтримки є страхові допомоги, до яких належать виплати з фондів соціального страхування, що надаються з компенсаційною чи іншою метою особам у разі настання для них страхового ризику. Система страхових ризиків є головною підставою для забезпечення права на страхові допомоги. Найбільш поширеними ризиками вважаються тимчасова непрацездатність, вагітність та пологи, народження дитини та догляд за нею, безробіття, часткове безробіття, смерть особи, нещасний випадок на виробництві та професійні захворювання. Всі ці обставини спричиняють повну або часткову втрату заробітку чи іншого доходу та позбавляють людину фінансової основи її життєдіяльності, а тому можуть поставити на межу фізіологічного виживання.

У системі соціального страхування існують три фонди, які виплачують страхові допомоги: Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. Кожен з цих Фондів надає різні за цільовим призначенням допомоги, що можуть відрізнятися колом одержувачів, умовами надання та розмірами виплат. Але важливо зазначити, що ці допомоги надаються у грошовій формі.

Страхові допомоги для більшості громадян України є заміною втраченого з поважних причин заробітку. А тому вони становлять матеріальну основу життєзабезпечення особи й гарантують їй належний рівень споживання матеріальних благ та послуг. Якщо при цьому врахувати, що кожна людина — це особистість з індивідуальною системою смаків та уподобань, то закономірно, що лише грошові допомоги дають змогу їй вільно розпоряджатися наявними у неї ресурсами, купувати одяг і харчування, які найбільш необхідні для неї чи для її сім'ї.

Грошова форма страхових допомог сприяє незалежності їх отримувачів від органів соціального захисту і, крім того, знімає будь-яку відповідальність з держави за забезпечення особи всім необхідним з метою підтримки рівня її життя.

Створена в Україні система страхових допомог є доволі розгалуженою та неоднорідною. Існують різні за своєю природою та призначенням грошові виплати, що можуть бути класифіковані за багатьма критеріями. Найпоширенішим вважається поділ страхових допомог за фондами їх надання.

Так, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності надає: допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною); допомогу по вагітності та пологах; допомогу при народженні дитини; допомогу з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; допомогу на поховання, яка, щоправда, не надається на

поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття передбачає виплату: допомоги по безробіттю, у тому числі одноразову її виплату для організації безробітним підприємницької діяльності; допомоги по частковому безробіттю; матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного; допомоги на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України виплачує допомогу у зв'язку з тимчасовою або повною втратою працездатності; дітям, які народилися інвалідами внаслідок травмування вагітної матері на виробництві, а також на реабілітацію потерпілого, родичам загиблого на виробництві члена родини.

Існує класифікація страхових допомог і за колом одержувачів. За цією ознакою вони поділяються на такі, що надаються застрахованим особам, та особам незастрахованим у системі соціального страхування.

11.2. Правове регулювання надання страхових допомог

Правове регулювання надання страхових допомог в Україні здійснюється цілою низкою нормативно-правових актів, прийнятих Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Міністерством соціальної політики України, іншими Центральними органами виконавчої влади. З метою регулювання механізмів видачі страхових допомог на місцях органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації видають нормативно-правові акти локального (місцевого) характеру, що доповнюють законодавство у сфері надання страхових допомог.

Серед значного масиву нормативно-правових актів, що регулюють надання соціальних допомог, чільне місце належить законами України.

Так, Закон України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми” (1992 р.) встановлює право на державну допомогу у зв’язку з вагітністю та пологами для жінок (у тому числі неповнолітніх), які не застраховані в системі загальнообов’язкового державного соціального страхування.

Закон України “Основи законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне страхування” (1998 р.) визначає принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов’язкового державного соціального страхування громадян в Україні, а також дає визначення поняття “загальнообов’язкове державне соціальне страхування” як системи прав, обов’язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування” (1999 р., нова редакція прийнята нещодавно) визначає правові, фінансові та організаційні засади загальнообов’язкового державного соціального страхування, гарантії працюючих громадян щодо їх соціального захисту у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, охорони життя та здоров’я. Цей закон також встановлює правову основу, економічний механізм та організаційну структуру загальнообов’язкового державного соціального страхування громадян від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які призвели до

втрата працездатності або загибелі застрахованих на виробництві.

Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” (2000 р.) регулює правові, фінансові та організаційні засади загальнообов’язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” (2003 р.) визначає принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів Пенсійного фонду, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел, передбачених цим Законом, а також регулює порядок формування Накопичувального пенсійного фонду та фінансування за рахунок його коштів видатків на оплату договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, членам їхніх сімей та іншим особам, передбаченим цим Законом.

Закон України “Про зайнятість населення” (2013 р.) визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики у сфері зайнятості населення, гарантії держави щодо захисту прав громадян на працю та реалізації їхніх прав на соціальний захист від безробіття.

В Україні, згідно з законодавством, існує чотири фонди соціального страхування, які виплачують різні види соціальних допомог. Приміром, Пенсійний фонд виплачує страхову допомогу на поховання у разі смерті пенсіонера. Фонд соціального страхування на випадок безробіття виплачує страхову допомогу безробітному, в тому числі й одноразову виплату для організації безробітним підприємницької діяльності, а у разі смерті безробітного — допомогу на його поховання. Із Фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності виплачуються застрахованим особам допомоги з втрати працездатності, по вагітності та пологах і на поховання.

11.3. Підстави та умови надання допомоги по безробіттю застрахованим особам

Процес надання допомоги безробітним регулюється Законом України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”, Законом України “Про зайнятість населення” і, насамперед, “Порядком надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності”, затвердженим Міністерством соціальної політики України” 15 червня 2015 р. Цей Порядок визначає процедуру, умови надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності, та механізм обчислення районними, міськими, районними у містах та міськрайонними центрами зайнятості державної служби зайнятості страхового стажу. Допомога по безробіттю призначається центрами зайнятості з восьмого дня після реєстрації безробітного за його особистою заявою за чітко визначеною формою. Розмір допомоги по безробіттю визначається на підставі відомостей Державного реєстру загальнообов’язкового державного соціального страхування залежно від страхового стажу, заробітної платні (доходу), а також довідок про грошове забезпечення, виданих особі військовими комісаріатами, де така особа перебувала на обліку, військовими частинами, органами, де особа проходила службу.

Загальна тривалість виплати допомоги по безробіттю застрахованим особам не може перевищувати 360 календарних днів (особам передпенсійного віку — не більше 720 календарних днів) упродовж двох років з дня її призначення. Якщо страховий стаж упродовж 12 місяців, що передують реєстрації особи як безробітної, становить шість або більше місяців, допомога по безробіттю визначається у відсотках до її середньої заробітної платні (доходу, грошового забезпечення), залежно від страхового стажу:

- до 2 років — 50 %;
- від 2 до 6 років — 55 %;

- від 6 до 10 років — 60 %;
- понад 10 років — 70 %.

Залежно від тривалості безробіття допомога по безробіттю зменшується і виплачується у відсотках до визначеного розміру:

- перші 90 календарних днів — 100 %;
- упродовж наступних 90 календарних днів — 80 %;
- надалі — 70 %.

Період, що становить 12 місяців, які передують дню реєстрації особи як безробітної, що використовується для обчислення страхового стажу, продовжується на період дії поважних причин перерви страхового стажу, зазначених у Порядку, у разі якщо особа упродовж місяця після закінчення цієї перерви зареєструвалася в установленому порядку в центрі зайнятості як безробітна.

Молоді, яка закінчила або припинила навчання в загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, звільнилася зі строкової військової служби та потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце, у разі реєстрації в установленому порядку як безробітної надається допомога по безробіттю тривалістю 180 календарних днів упродовж двох років з дня її призначення в мінімальному розмірі, що встановлюється правлінням Фонду.

У разі наступної реєстрації безробітних, які належать до зазначених категорій, після набуття ними страхового стажу допомога по безробіттю призначається тривалістю 360 календарних днів і відлік дворічного періоду розпочинається з дати призначення.

Допомога по безробіттю інвалідам призначається на загальних підставах відповідно до законодавства. У разі якщо інвалідом використано право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття в межах дворічного періоду, то при наступній реєстрації його як безробітного за відсутності страхового випадку допомога по безробіттю йому не призначається.

Участь зареєстрованого безробітного у громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру не є підставою для перегляду визначеного розміру та тривалості виплати допомоги по безробіттю.

За безробітними в період участі у громадських та інших роботах тимчасового характеру зберігається виплата допомоги по безробіттю в розмірах і в строки, що встановлені законодавством. Період участі зареєстрованих безробітних у громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру включається до страхового стажу для наступних страхових випадків.

Допомога по безробіттю за календарний місяць не може перевищувати чотирикратного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, визначеного законом на відповідний рік, і не може бути меншою від мінімального розміру, який встановлюється правлінням Фонду.

Якщо на восьмий день з дати реєстрації безробітного, що є застрахованою особою, відсутні дані в повному обсязі для обчислення страхового стажу та середньої заробітної платні (доходу, грошового забезпечення), допомога по безробіттю призначається в мінімальному розмірі, який встановлюється правлінням Фонду.

Після надходження уточнених даних про застраховану особу з Державного реєстру, для військовослужбовців — після подання особою документів з військового комісаріату, де така особа перебувала на обліку, військової частини або органів, де проходила службу, здійснюється перерахунок виплати допомоги по безробіттю з дня її призначення. У разі припинення реєстрації безробітного перерахунок може здійснюватися за заявою особи або за рішенням суду. Допомога по безробіттю призначається в межах дворічного періоду, який починається з восьмого календарного дня після реєстрації безробітного та закінчується відповідного місяця та числа другого року.

У разі повторної реєстрації (перереєстрації) безробітного в межах дворічного періоду йому виплачується відповідний залишок допомоги по безробіттю. Зареєстрованим безробіт-

ним, які в поточному дворічному періоді отримали допомогу по безробіттю в повному обсязі, допомога по безробіттю призначається на наступний дворічний період за умови їхньої повторної реєстрації після працевлаштування.

11.4. Допомоги по частковому безробіттю

Часткове безробіття визначається українським законодавством як вимушене тимчасове скорочення тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції з причин економічного, технологічного і структурного характеру без припинення трудових відносин. Допомога по частковому безробіттю надається територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, застрахованим особам у разі втрати ними частини заробітної платні внаслідок вимушеного скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції без припинення трудових відносин у разі, коли:

- зупинення (скорочення) виробництва на підприємстві або в цеху, дільниці із замкнутим циклом виробництва, що має невідворотний та тимчасовий характер, триває не менше трьох місяців і не перевищує шести місяців, не залежить від працівників та роботодавця, охопило не менш як 20 відсотків чисельності працівників підприємства або цеху, дільниці, у яких скорочення робочого часу становить 30 і більше відсотків на місяць;
- зупинення (скорочення) виробництва та тривалості робочого часу працівників є вимушеним, оскільки вичерпано всі можливі заходи запобігання йому, що підтверджується узгодженим рішенням роботодавця та виборним органом профспілкової організації, з якою укладено колективний договір, за результатами консультацій між ними.

Про можливе зупинення (скорочення) виробництва роботодавець зобов'язаний повідомляти територіальний орган письмово за формою та у терміни, визначені центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції.

Право на допомогу по частковому безробіттю мають застраховані особи, які упродовж 12 місяців, що передували місяцю, в якому почалося скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу, працювали не менше шести календарних місяців, сплачували страхові внески та у яких скорочення тривалості робочого часу становить 50 і більше відсотків на місяць.

Допомога по частковому безробіттю не надається у разі, коли:

- зупинення (скорочення) виробництва має сезонний характер або виникає виключно з організаційно-виробничих причин;
- є можливість працевлаштування (тимчасового переведення) працівників на період зупинення (скорочення) виробництва на інших ділянках, у цехах;

Допомога по частковому безробіттю встановлюється за кожну годину, на яку працівникові було скорочено передбачену законодавством тривалість робочого часу, із розрахунку двох третин тарифної ставки (окладу), встановленої працівникові відповідного розряду. Виплата працівникам допомоги по частковому безробіттю здійснюється підприємством з першого дня скорочення тривалості їх робочого часу за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у межах строку зупинення (скорочення) виробництва, але не більше 180 календарних днів упродовж року.

У разі порушення гарантій зайнятості осіб, яким виплачувалася допомога по частковому безробіттю (розірвання трудового договору упродовж шести місяців (якщо допомога виплачувалася менше ніж 180 календарних днів — упродовж

періоду, що дорівнює періоду виплати допомоги), з дня закінчення виплати допомоги з підстав, передбачених законодавством, кошти повертаються в повному обсязі до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Підприємство не може звернутися за наступним одержанням з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття коштів для виплати працівникам допомоги по частковому безробіттю раніше, ніж через рік після закінчення терміну виплати допомоги по частковому безробіттю.

11.5. Допомога на випадок вагітності та пологів.

Допомога у зв'язку з народженням та доглядом за дитиною

Закон України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми” (1992 р.) встановлює право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами для жінок (у тому числі неповнолітніх), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Підставою для призначення жінкам допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами є видана в установленому порядку довідка лікувального закладу встановленого зразка та довідка:

- з основного місця роботи (служби, навчання);
- ліквідаційної комісії для жінок, звільнених з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації;
- державної служби зайнятості для жінок, зареєстрованих у державній службі зайнятості як безробітні.

Особам, які усиновили або взяли під опіку дитину упродовж двох місяців з дня її народження, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається на підставі рішення про усиновлення або встановлення опіки за період з дня усиновлення чи встановлення опіки та до закінчення терміну післяпологової відпустки.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається, якщо звернення за нею надійшло не пізніше шести місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, і виплачується жінкам за весь період відпустки, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей — 70) календарних днів після пологів.

За період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, що збігається з відпусткою по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога по вагітності та пологах виплачується незалежно від допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається у розмірі 100 % середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги по безробіттю тощо) жінки, але не менше 25 % від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць.

З 1 липня 2014 р. допомога при народженні дитини та з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку була об'єднана в один вид допомоги — допомогу при народженні дитини. Допомога при народженні дитини надається одному з батьків дитини (опікуну), який постійно проживає разом з дитиною. Допомога батькам при народженні дитини призначається на підставі свідоцтва про народження дитини. Опікунам зазначена допомога призначається на підставі рішення про встановлення опіки. У разі народження (встановлення опіки) двох і більше дітей допомога надається на кожну дитину.

Виплата допомоги при народженні дитини припиняється у разі:

- позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав;
- тимчасового влаштування дитини на повне державне утримання;

- припинення опіки або звільнення опікуна від його повноважень щодо конкретної дитини;
- нецільового використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини;
- у разі виникнення інших обставин.

Допомога при народженні дитини призначається у розмірі 41280 грн. Виплата допомоги здійснюється одноразово у сумі 10320 грн, решта суми допомоги виплачується упродовж наступних 36 місяців рівними частинами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Особам, які на 30 червня 2014 р. мали право на отримання допомоги при народженні дитини у розмірі, встановленому на першу дитину, після досягнення дитиною двох років на наступні 12 місяців призначається щомісячна допомога у розмірі 130 грн, в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

11.6. Страхові допомоги у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням

Страхові допомоги у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням виплачуються застрахованим особам Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. До основних **видів страхових** допомог належать:

- допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;
- одноразова допомога у разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті застрахованої особи;
- щомісячна страхова виплата у разі часткової або повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку застрахованої особи;

- допомога дитині, яка народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;
- виплата потерпілому у розмірі його середньомісячного заробітку при тимчасовому переведенні його на легшу роботу;
- виплата потерпілому під час його професійної реабілітації;
- одноразова допомога у разі смерті застрахованої особи;
- витрати на поховання застрахованої особи;
- щомісячна страхова виплата особам, які мають на неї право у разі смерті потерпілого.

Страховими виплатами є грошові суми, які Фонд соціального страхування від нещасних випадків виплачує застрахованому чи особам, які мають на це право, у разі настання страхового випадку.

Зазначені грошові суми складаються із:

- страхової виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (щомісячна страхова виплата);
- страхової виплати в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);
- страхової виплати пенсії по інвалідності потерпілому;
- страхової виплати пенсії у зв'язку з втратою годувальника;
- страхової виплати дитині, яка народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;
- страхових витрат на медичну та соціальну допомогу.

За наявності факту заподіяння моральної шкоди потерпілому проводиться страхова виплата за моральну шкоду. Фінансування Фонду соціального страхування від нещасних випадків здійснюється за рахунок: внесків роботодавців; капіталізованих платежів, що надійшли у випадках ліквідації страховальників; прибутків, одержаних від стягнення відповідно

до законодавства штрафів і пені з підприємств; добровільних внесків та інших надходжень.

11.7. Підстави, умови та розмір надання допомоги по тимчасовій непрацездатності

Допомога по тимчасовій непрацездатності надається застрахованим особам у разі настання захворювання або травми, що не пов'язані з нещасним випадком на виробництві; необхідності догляду за хворою дитиною чи хворим членом сім'ї; карантинном та деякими іншими випадками, визначеними вітчизняним законодавством.

Розміри допомоги по тимчасовій непрацездатності залежать від страхового стажу. Зазвичай, вона становить 60 % середньої заробітної платні (доходу) для застрахованих осіб, які мають страховий стаж до 5 років; 80 % середньої заробітної платні (доходу) при страховому стажі від 5 до 8 років, а за наявності страхового стажу понад 8 років розмір допомоги дорівнює 100 % середньої заробітної платні (доходу).

Вітчизняне законодавство також передбачає винятки з правила про залежність цієї допомоги від страхового стажу особи. Так, допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується у розмірі 100 % середньої заробітної платні (доходу) незалежно від страхового стажу застрахованим особам, які належать до 1–4 категорій осіб і постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також одному з батьків чи особі, яка їх замінює та доглядає хвору дитину віком до 14 років, яка потерпіла від Чорнобильської катастрофи. Аналогічно обраховуються допомоги ветеранам війни, жертвам репресій тощо.

Правила визначення розміру допомоги по тимчасовій непрацездатності однакові для всіх застрахованих осіб і не залежать від підстав набуття права на неї. Допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується на підставі виданого в установленому порядку листка непрацездатності, який є єдиним документом, що засвідчує факт тимчасової втрати людиною працездатності. За його наявності працівник має

право звернутися до комісії із соціального страхування, а інші застраховані особи — до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за призначенням допомоги.

Рішення про призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності має бути ухвалене впродовж 10 днів з дня надходження необхідних для цього документів. Разом з тим органи, що її призначають, можуть відмовити у виплаті допомоги. Це відбувається:

- коли особа захворіла або травмувалася при вчиненні злочину;
- у разі умисного заподіяння шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи чи інших обов'язків або симуляції хвороби;
- якщо особа перебуває під арештом або стосовно неї проводиться судово-медична експертиза;
- у разі примусового лікування, призначеного за постановою суду;
- у разі тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням або травмою, що сталася внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння або дій, пов'язаних з таким сп'янінням;
- за період перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної платні, творчій відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття “страхові допомоги” згідно з українським законодавством.
2. Назвіть основні види страхових допомог.
3. У яких випадках припиняється надання страхових допомог?
4. Яка страхова виплата надається потерпілим особам під час їхньої професійної реабілітації?
5. Що таке часткове безробіття?

6. Чим відрізняються допомоги по частковому безробіттю від повного безробіття?
7. Який розмір страхової допомоги надається сім'ї потерпілого від нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання у разі його смерті?
8. Вкажіть головні підстави скорочення страхових допомог.

Теми рефератів

1. Правові умови надання допомог по безробіттю незастрахованим у системі соціального страхування особам.
2. Підстави відкладення, скорочення та припинення виплати допомог по безробіттю.
3. Одноразова виплата допомоги по безробіттю для організації безробітними підприємницької діяльності.
4. Тривалість виплати допомог по тимчасовій непрацездатності.
5. Допомога по вагітності та пологах, що надається Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.
6. Підстави та умови надання допомоги при народженні дитини застрахованими особами.

Література [4; 6; 11–14; 17; 27; 34–47]

Тема 12. ДЕРЖАВНІ ДОПОМОГИ

- 12.1. *Поняття та ознаки державних соціальних допомог.*
- 12.2. *Види державних соціальних допомог. Особливості фінансування державних допомог.*
- 12.3. *Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям.*
- 12.4. *Державні допомоги дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства.*
- 12.5. *Поняття та особливості призначення житлових субсидій.*
- 12.6. *Медична допомога громадянам в Україні.*

12.7. Державні допомоги особам, що постраждали від Чорнобильської катастрофи та інших техногенних катастроф.

12.8. Державні допомоги ветеранам війни, ветеранам праці.

12.1. Поняття та ознаки державних соціальних допомог

Конституція України задекларувала право громадян на соціальний захист, в тому числі на державну соціальну допомогу. Державні соціальні допомоги не пов'язані із загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Вони мають так званий адресний характер і їх розмір визначається як різниця між доходами громадянина або його сім'ї і прожитковим мінімумом, встановленим на відповідний період. У деяких випадках розмір допомоги може встановлюватися у твердій сумі або у відсотковому значенні до величини прожиткового мінімуму. Право на державні соціальні допомоги мають громадяни, які не застраховані у системі загальнообов'язкового соціального страхування, а також особи, що хоч і є застрахованими, але їхні доходи внаслідок об'єктивних причин стали нижчими за прожитковий мінімум.

Державна соціальна допомога — це щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї. Суб'єктами соціальної допомоги слід визнавати лише нужденних громадян та членів їхніх сімей, а підставою для надання — стан нужденності (бідності), тобто рівень доходу, що не досягає прожиткового мінімуму, визначеного законом. Право на соціальну допомогу не має обумовлюватися трудовою діяльністю або сплатою страхових внесків. На відміну від пенсій — основного та постійного джерела засобів для існування — допомоги, зазвичай, тимчасово замінюють заробітну платню або є додатком до основного джерела засобів для існування, або виступають як допомога за відсутності основних джерел засо-

бів для існування. Державна соціальна допомога призначається на шість місяців. Одиноким особам, визнаним за результатами медико-соціальної експертизи непрацездатними, які не мають інших джерел для існування, державна соціальна допомога може бути призначена на термін визнання особи непрацездатною. Одиноким особам, які досягли 65-річного віку і не мають інших джерел для існування, державна соціальна допомога може бути призначена довічно.

Державні соціальні допомоги мають такі **ознаки**:

- вони мають аліментарний характер, оскільки призначаються безоплатно і не пов'язані з трудовою діяльністю особи чи сплатою нею страхових внесків;
- основним джерелом їх виплати є кошти Державного чи місцевого бюджетів. Переважно для виплати цих допомог кошти надходять у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів;
- перелік категорій осіб, які мають право на такі допомоги, визначається законами України;
- вони надаються з метою матеріальної підтримки малозабезпечених або для компенсації (часткової чи повної) витрат, які понесені у зв'язку з настанням соціального ризику;
- розмір допомог, як правило, співвідноситься з величиною прожиткового мінімуму або з гарантованим рівнем забезпечення такого мінімуму;
- їх призначення має так званий адресний характер.

12.2. Види державних соціальних допомог.

Особливості фінансування державних допомог

Державні соціальні допомоги є грошовими одноразовими або періодичними соціальними виплатами, що не залежать від попередньої трудової діяльності і надаються у випадках та на умовах, передбачених чинним законодавством з метою підтримки малозабезпечених осіб, а також компенсації додатко-

вих витрат, які були понесені ними при настанні соціального ризику. Характеризуючи державні соціальні допомоги, найчастіше їх розподіляють за соціальними ризиками, що лежать в основі виникнення права на них. Тому до **головних видів** державних соціальних допомог належать: державні соціальні допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам; допомоги малозабезпеченим; допомоги дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства; допомоги на догляд за інвалідами внаслідок психічного захворювання; державні допомоги сім'ям з дітьми; субсидії на оплату житлово-комунальних послуг; державна допомога на поховання; інші види допомог.

Державні соціальні допомоги фінансуються насамперед за рахунок коштів Державного чи місцевих бюджетів, при цьому до місцевих бюджетів кошти на надання соціальних допомог надходять з Державного бюджету у вигляді міжбюджетних трансфертів (субвенцій, субсидій, дотацій). Крім цього, фінансування соціальних допомог може відбуватися і з позабюджетних фондів.

Розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, але не може бути більшим ніж 75 % від прожиткового мінімуму для сім'ї. До стабілізації економічного становища в Україні величина державної соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму. Рівень забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється з реальних можливостей видаткової частини Державного бюджету України і затверджується одночасно з прийняттям закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Головними особливостями фінансування державних соціальних допомог в Україні є:

- недостатня урегульованість нормативно-правової бази фінансування державних соціальних допомог;
- відсутність єдиного законодавчого акту, який би включав в себе усю систему державної соціальної допомоги;

- надання державної соціальної допомоги у грошовій (компенсації, допомоги) та натуральній (забезпечення продуктами харчування, ліками, одягом, взуттям та ін.) формах, а також у сфері соціального обслуговування (зокрема надання соціальних послуг);
- адресність соціальної допомоги, що передбачає цільову спрямованість допомоги, яка виявляється в матеріальній підтримці громадян, які за певних обставин потребують такої допомоги (наприклад, тимчасова втрата працездатності, збільшення видатків у родині, пов'язаних з народженням дитини чи похованням члена родини);
- фінансування соціальної допомоги за рахунок Державного бюджету (зазвичай таке фінансування здійснюється у вигляді перерахування субвенцій до місцевих бюджетів) тощо.

12.3. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям

Одним з головних видів державних соціальних допомог в Україні є державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям (включаючи сім'ї з дітьми), порядок та механізми надання якої регулюються профільним Законом України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” від 01. 06. 2000 р., іншими нормативно-правовими актами.

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям — щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі у розмірі, що враховує величину середньомісячного сукупного доходу сім'ї. Середньомісячний сукупний дохід сім'ї — обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень упродовж шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги, крім допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. Право на державну соціальну

допомогу мають малозабезпечені сім'ї, які постійно проживають на території України.

Заява про надання державної соціальної допомоги подається уповноваженим представником сім'ї до місцевої державної адміністрації або до виконавчого комітету сільської, селищної ради. До заяви про надання державної соціальної допомоги додаються: документ, що посвідчує особу; довідка про склад сім'ї; декларація про доходи та майно осіб, які входять до складу; довідка про наявність та розмір земельної частки (паю).

Державна соціальна допомога призначається з місяця звернення, якщо упродовж місяця подано всі необхідні документи. Рішення про призначення державної соціальної допомоги чи про відмову в її наданні приймається місцевою державною адміністрацією упродовж 10-ти календарних днів і наступного після його прийняття дня надсилається уповноваженому представнику малозабезпеченої сім'ї. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, організовує роботу щодо призначення та виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, який обчислюється за методикою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, але цей розмір не може бути більшим ніж 75 відсотків прожиткового мінімуму для сім'ї.

Для кожної дитини (крім дитини-інваліда), яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 10 %, а для кожної дитини-інваліда, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, для кожної дитини, яка утримується матір'ю (батьком, усиновителем), що не перебуває у шлюбі, і запис про батька (матір) цієї дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться в установленому порядку за вказівкою матері (батька), для кожної

дитини, в якій один або обоє батьків є інвалідами I або II групи, — на 20 %.

Для громадян, які одержали статус особи, що проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 20 %.

Розмір державної соціальної допомоги збільшується на кожну дитину віком до 13 років на 250 грн, на кожну дитину віком від 13 до 18 років — на 500 грн. Максимальний розмір державної соціальної допомоги з урахуванням збільшення її розміру на кожну дитину, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, не може перевищувати прожитковий мінімум для сім'ї. На 2015 р. рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги у відсотковому співвідношенні до прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення становить: для працездатних осіб — 21 %, для дітей — 85 %, для осіб, які втратили працездатність, та інвалідів — 100 % відповідного прожиткового мінімуму (див. Закон України “Про державний бюджет України” на 2016 р.

12.4. Державні допомоги дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства

Згідно із Законом України “Про державну соціальну допомогу дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства” від 16. 11. 2000 р. право на державну соціальну допомогу мають інваліди з дитинства та діти-інваліди віком до 18 років. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, з питань сім'ї та дітей, організовує роботу щодо призначення та виплати державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам.

Причина, група інвалідності, термін, на який встановлюється інвалідність, визначаються органом медико-соціальної

експертизи згідно із законодавством України з одночасним роз'ясненням інвалідам з дитинства їх права на державну соціальну допомогу. Перелік медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 18 років, визначається у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Державна соціальна допомога призначається у таких розмірах:

- інвалідам з дитинства I групи — 100 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- інвалідам з дитинства II групи — 80 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- інвалідам з дитинства III групи — 60 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- на дітей-інвалідів віком до 18 років — 70 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Прожитковий мінімум визначається відповідно до Закону України “Про прожитковий мінімум” та щорічно затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу споживчих цін разом з уточненням показників Державного бюджету України. Розміри державної соціальної допомоги підвищуються у зв'язку із збільшенням прожиткового мінімуму. Державна соціальна допомога встановлюється в новому розмірі з дня набрання чинності законом про збільшення розміру прожиткового мінімуму.

Інвалідам з дитинства I групи встановлюється надбавка на догляд за ними в розмірі: інвалідам з дитинства, віднесеним до підгрупи А I групи, — 75 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; інвалідам з дитинства, віднесеним до підгрупи Б I групи, — 50 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Одиноким інвалідам з дитинства II і III груп, які за висновком лікарсько-консультативної комісії лікувально-профілактичного закладу потребують постійного стороннього догляду, встановлюється надбавка на догляд

за ними в розмірі 15 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом підгрупи А встановлюється в розмірі: на дитину-інваліда підгрупи А віком до 6 років — прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років; на дитину-інваліда підгрупи А віком від 6 до 18 років — прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років.

Надбавка на догляд за іншою дитиною-інвалідом встановлюється в розмірі: на дитину-інваліда віком до 6 років — 50 % прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років; на дитину-інваліда віком від 6 до 18 років — 50 % прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років.

12.5. Поняття та особливості призначення житлових субсидій

Субсидія — вид адресної безготівкової державної допомоги, який надається громадянам для відшкодування витрат на оплату користування житлом або його утримання та комунальних послуг (водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергія, вивезення побутового сміття та рідких нечистот), а також на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, коли різниця між розміром платні за житлово-комунальні послуги, скраплений газ, тверде та рідке пічне побутове паливо в межах встановлених норм споживання і доходами сім'ї перевищує 20 % сукупного доходу, а для пенсіонерів та інших непрацездатних громадян 15 % їх сукупного доходу.

Правові ознаки субсидій є: безготівковий характер; безповоротність отримання; адресний характер. Норма володіння чи користування загальною площею житла та нормативи користування комунальними послугами встановлюються, виходячи з 21 кв. м на наймача і кожного зареєстрованого у житловому приміщенні та додатково 10,5 кв. м на всіх заре-

естрованих. Сім'ї, яким призначена субсидія, сплачують за житлово-комунальні послуги в межах норми володіння чи користування загальною площею житла та нормативів користування комунальними послугами 20 % середньомісячного сукупного доходу. Сім'ї пенсіонерів та інших непрацездатних громадян сплачують за послуги 15 % середньомісячного сукупного доходу. Сім'ї, до складу яких, крім працездатних осіб, входять діти, інваліди I та II групи, сплачують за послуги 15 % сукупного доходу, якщо середньомісячний сукупний дохід на одного зареєстрованого у приміщенні не перевищує 50 % прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць.

У разі підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги перерахунок призначених субсидій у межах встановленого терміну здійснюється без звернень громадян. Обов'язкова плата отримувачів субсидій залишається незмінною, підвищення розміру платежів компенсується за рахунок збільшення розміру субсидії.

Житлова субсидія є безповоротною адресною допомогою, яка надається сім'ї незалежно від форм власності житла. Субсидія призначається уповноваженому власнику (співвласнику) житла, наймачу державного та громадського житлового фонду, членові житлово-будівельного кооперативу, на якого відкрито особовий рахунок за місцем реєстрації. В окремих випадках на підставі рішень місцевих адміністрацій та рад субсидія може призначатися іншій особі, зареєстрованій у житловому приміщенні (будинку), а також індивідуальним забудовникам, будинки яких не прийняті в експлуатацію, але вони сплачують вартість житлово-комунальних послуг.

Для призначення субсидії громадянин, особа якого посвідчується паспортом або іншим документом, подає до органу праці та соціального захисту населення за місцем проживання: заяву; довідки про доходи кожної особи, зареєстрованої у житловому приміщенні, за формами, затвердженими Мі-

ністерством соціальної політики України; відомості про забезпеченість житловою площею та комунальними послугами за формами, затвердженими місцевими державними адміністраціями; декларацію про доходи і майновий стан осіб, зареєстрованих у житловому приміщенні. У разі коли відомості, викладені в заяві, не підтверджено належно оформленими документами, субсидія призначається починаючи з місяця надходження заяви за умови, що відомості будуть підтверджені в установленому порядку упродовж місяця з дня подання заяви. Рішення про призначення (непризначення) субсидії приймається упродовж десяти днів після подання заяви та всіх необхідних документів.

12.6. Медична допомога громадянам в Україні

Згідно з Конституцією України (стаття 49) держава гарантує громадянам надання безоплатної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я, а існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена.

Порядок надання медичної допомоги громадянам в Україні регулюється “Програмою подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги”, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. Цією Програмою, розробленою на підставі базових показників формування витрат на охорону здоров'я в бюджетах усіх рівнів, визначається перелік видів медичної допомоги, яка подається населенню безоплатно, обсяги безоплатної медичної допомоги, нормативи фінансування охорони здоров'я на 1 жителя, які забезпечують подання гарантованих обсягів медичної допомоги.

Медична допомога визначається як вид діяльності, який включає комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення та лікування пацієнтів у стані, що на момент її надання загрожує життю, здоров'ю і працездатності та здійснюється про-

фесійно підготовленими працівниками, які мають на це право відповідно до законодавства. Державними та комунальними закладами охорони здоров'я надається така безоплатна медична допомога: швидка та невідкладна — на догоспітальному етапі станціями (відділеннями) швидкої медичної допомоги, пунктами невідкладної медичної допомоги у стані, що загрожує життю людини; амбулаторно-поліклінічна; стаціонарна — у разі гострого захворювання та у невідкладних випадках, коли потрібне інтенсивне лікування, цілодобовий медичний нагляд та госпіталізація; невідкладна стоматологічна допомога (у повному обсязі — дітям, інвалідам, пенсіонерам, студентам, вагітним, жінкам, які мають дітей до 3 років); долікарська медична допомога сільським жителям; санаторно-курортна допомога інвалідам і хворим у спеціалізованих та дитячих санаторіях; утримання дітей у будинках дитини; медико-соціальна експертиза втрати працездатності.

Безоплатна медична допомога перелічених видів надається дозволеними до застосування в Україні методами діагностики та лікування (відповідні протоколи, стандарти), включаючи лікарські засоби, кров та її компоненти і препарати, апаратуру, лабораторні та інші дослідження з використанням наявної матеріально-технічної бази. Держава гарантує надання медичної допомоги, передбаченої державними цільовими програмами.

Обсяг медичної допомоги, що надається населенню безкоштовно, розраховується на підставі нормативів подання амбулаторно-поліклінічної, стаціонарної і швидкої медичної допомоги, з розрахунку на 1 тис. чоловік, упродовж року одним закладом охорони здоров'я.

Нормативи фінансування охорони здоров'я на одного жителя формуються органами виконавчої влади на підставі визначених ними показників вартості подання медичної допомоги за її видами згідно з методичними рекомендаціями. Розрахунки показників вартості медичної допомоги здійснюються згідно з методичними рекомендаціями.

12.7. Державні допомоги особам, що постраждали від Чорнобильської катастрофи та інших техногенних катастроф

Стаття 16 Конституції України визначила Чорнобильську катастрофу як катастрофу планетарного масштабу, а збереження генофонду українського народу — як обов'язок держави. Питання захисту прав потерпілих від аварії на ЧАЕС та її наслідків регулюється безпосередньо Законом України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” від 21. 02. 1991 р., іншими нормативними актами.

Згідно зі ст. 9 Закону України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”, особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, є:

- 1) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС — громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації аварії та її наслідків;
- 2) потерпілі від Чорнобильської катастрофи — громадяни, в тому числі діти, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Закон України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” перелічує такі компенсаційні виплати:

- 1) компенсація за пільгове забезпечення продуктами харчування громадянам, постраждалим внаслідок Чорнобильської катастрофи виплачується за нормами, встановленими Міністерством охорони здоров'я України, у розмірі 50 % вартості продуктів харчування, а особам, які віднесені до 2 категорії, компенсується 25 % вартості продуктів харчування;
- 2) відшкодування громадянам один раз на рік вартості проїзду міжміським транспортом до будь-якого населеного пункту України та у зворотному напрямі (без врахування пересадок):

- 1 категорії — 100 % на підставі проїзних квитків;
 - 2 категорія — 50 % на підставі проїзних квитків;
- 3) одноразова компенсація — учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, та сім'ям, що втратили годувальника із числа осіб, які належать до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою, і батькам померлого громадянина, відповідно до частини першої статті 48 зазначеного Закону та інших нормативно-правових актів;
- 4) щорічна допомога на оздоровлення.

Згідно з “Кодексом цивільного захисту України” (2012 р.) та інших нормативно-правових актів, що регулюють захист населення від техногенних катастроф, громадяни України у зазначеній сфері мають право на:

- отримання інформації про надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру, що виникли або можуть виникнути, та про заходи необхідної безпеки;
- забезпечення та використання засобів колективного та індивідуального захисту, які призначені для захисту населення від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру у разі їх виникнення;
- звернення до місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- відшкодування згідно із законом шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- компенсацію за роботу у зонах надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- соціально-психологічну підтримку та медичну допомогу в разі отримання важких фізичних та психологічних травм тощо.

Потерпілими від надзвичайної екологічної ситуації відповідно до законодавства визнаються юридичні та фізичні особи, яким заподіяно шкоду внаслідок виникнення цієї ситуації або проведення робіт з ліквідації її наслідків. Особам, які постраждали від надзвичайної екологічної ситуації, відшкодовується заподіяна матеріальна шкода та надається інша необхідна допомога на умовах і в порядку, встановлених законом.

12.8. Державні допомоги ветеранам війни, ветеранам праці

Ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, інваліди війни, учасники війни. Гарантії соціального захисту ветеранів війни поширюються також на сім'ї військовослужбовців – ветеранів війни, які загинули або померли внаслідок поранення чи контузії, одержаних під час виконання обов'язків. До членів сімей військовослужбовців належать: утриманці загиблого; батьки; один із подружжя, який не одружився вдруге; діти, які не мають своїх сімей; діти, які мають свої сім'ї, але стали інвалідами до досягнення повноліття (Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” від 22.10.1993 р.).

Пенсійне забезпечення ветеранів війни має ряд особливостей. Так військовослужбовці, які брали участь у бойових діях та стали інвалідами внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті чи виконанням інтернаціонального обов'язку, а також батьки і дружини (якщо вони не взяли повторний шлюб) військовослужбовців, які померли під час виконання обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, отриманого під час перебування на фронті, ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, виконання інтернаціонального обов'язку, мають право на пенсію за віком: чоловіки — після

досягнення 55 років і при стажі не менше 25 років; жінки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років. Для призначення пенсії за віком на пільгових умовах для названої категорії громадян необхідною є наявність спеціальної юридичної підстави — участі у бойових діях, а для інвалідів війни — поранення, контузії чи каліцтва. Участь у бойових діях чи наявність інвалідності, пов'язаної з військовою службою, мають бути підтверджені відповідними документами.

Мінімальний розмір пенсії особам, які є інвалідами війни, встановлюється в таких розмірах: інвалідам I та II групи — у розмірі трьох мінімальних пенсій за віком; інвалідам III групи — у розмірі 1,5 мінімальної пенсії за віком.

Пільги ветеранам війни надаються з метою створення належних умов для підтримання здоров'я та активного довголіття ветеранів. Рівень пільг залежить від того, до якої групи належать ветерани. Такими пільгами є: безкоштовне одержання ліків за рецептами лікарів; першочергове безоплатне зубопротезування (крім протезування із дорогоцінних металів); знижка плати за користування житлом, комунальні послуги, паливо. Розмір знижки становить: для учасників бойових дій — 75 %, інвалідів війни — 100 %, учасників війни — 50 %; безкоштовний проїзд всіма видами міського та міжміського пасажирського транспорту (для учасників бойових дій, інвалідів війни, членів сімей загиблих учасників бойових дій, інвалідів війни); переважне право на залишення на роботі при скороченні штатів тощо.

Статус ветеранів праці регламентується Законом України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні”. Ветерани праці — це громадяни, які сумлінно працювали в народному господарстві, державних установах, організаціях та об'єднаннях громадян та мають трудовий стаж: жінки — 35 років, чоловіки — 40 років. Також ветеранами праці визнаються громадяни, яким призначені пенсії на пільгових умовах за наявності загального трудового стажу — 30 років у жінок і 35 років у чоловіків; пен-

сіонери, нагороджені медаллю “Ветеран праці” за законодавством Союзу РСР; інваліди I та II групи, які одержують пенсії з інвалідності, якщо вони мають загальний трудовий стаж не менше 15 років.

Законом України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні” їм надано ряд пільг в галузі соціального захисту (безоплатний проїзд в міському транспорті, першочергове безоплатне зубопротезування, звільнення від плати за землю, переважне право на встановлення домашніх телефонів тощо). Пільги ветеранам праці є невеликими та не відіграють істотної ролі у формуванні рівня їх життя. Дещо більший обсяг пільг передбачений для осіб, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною. До них належать Герої Соціалістичної Праці та повні кавалери ордена Трудової слави. Ці особи мають право на надбавку до пенсії, звільняються від сплати більшості податків, зборів та мита; мають пільги щодо сплати комунальних послуг.

Питання для самоконтролю

1. Які ви знаєте основні види державних соціальних допомог?
2. Розкрийте сутність поняття “субсидії”.
3. Кому призначені субсидії на оплату житлово-комунальних послуг?
4. Які особи мають право на пенсію?
5. Чи надається державна соціальна допомога особам, які одержують соціальні пенсії або надбавки до пенсій?
6. У яких розмірах призначається державна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам?
7. Який розмір становить соціальна допомога одиноким матерям на дітей?

Теми рефератів

1. Соціальні допомоги особам, які мають право на пенсію.
2. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям.
3. Державні допомоги сім'ям з дітьми.

4. Державна соціальна допомога для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.
5. Субсидії на оплату житлово-комунальних послуг.

Література [6; 8; 22; 24; 28; 30; 32–47]

Тема 13. СОЦІАЛЬНІ ПІЛЬГИ ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- 13.1. Поняття та ознаки соціальних пільг як виду соціального забезпечення.*
- 13.2. Класифікація соціальних пільг.*
- 13.3. Житлово-комунальні пільги.*
- 13.4. Медико-реабілітаційні пільги.*
- 13.5. Соціально-трудова та соціально-побутова пільги.
Пільги у сфері транспортного обслуговування населення.*
- 13.6. Проблема впорядкування і фінансування пільг та надання пільг за принципом адресності.*

13.1. Поняття та ознаки соціальних пільг як виду соціального забезпечення

Соціальні пільги — це законодавче звільнення (повне або часткове) особи від виконання нею свого обов'язку або надання їй додаткових прав при настанні соціального ризику чи за наявності у такої особи значних заслуг перед державою, пов'язаних з певними публічними подіями. Соціальними пільгами є пільги, що надаються для життєзабезпечення громадян у зв'язку із зниженням рівня їх доходів нижче прожиткового мінімуму або втратою (зниженням) працездатності. Ці пільги належать до видів соціального забезпечення. Правовою основою надання громадянам соціальних пільг є:

- 1) настання соціального ризику за обставин, передбачених у законодавстві;

- 2) наявність у особи особливих заслуг перед державою, пов'язаних з такими публічними подіями державного чи міжнародного значення, як воєнні дії, техногенні катастрофи, стихійні лиха тощо.

Соціальні пільги є додатковим видом соціального забезпечення; вони надаються незалежно від того, чи одержує особа пенсію, допомоги чи заробітну платню; їх роль полягає у забезпеченні додаткової підтримки особам, у яких пенсія та заробітна платня є меншими від прожиткового мінімуму. Соціальні пільги спрямовані на реалізацію конституційного права кожного громадянина на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Збереження соціальних пільг є обов'язком держави.

Для характеристики соціальних пільг важливо виділити їх основні **ознаки**.

1. Соціальні пільги спрямовуються на більш повне задоволення інтересів суб'єктів, полегшення умов їх життєдіяльності. Метою встановлення пільг є соціальний захист, поліпшення становища окремих категорій громадян.

2. Соціальні пільги є своєрідним відхиленням від єдиних положень нормативного характеру та виступають способом юридичної диференціації прав громадян, елементом їх спеціального правового статусу. Приміром, для певних категорій громадян встановлені правила, які полегшують вступ до навчальних закладів, гарантують безоплатний проїзд у громадському транспорті, зменшують розмір оплати житлово-комунальних послуг тощо.

3. Соціальні пільги виступають правомірними винятками виконання особою обов'язків, передбачених законодавством.

4. Соціальні пільги закріплюються переважно у законах, якими визначаються особливості спеціального правового статусу певних категорій громадян.

Незважаючи на єдині для всіх соціальних пільг ознаки, система їх є доволі неоднорідною. Зазвичай пільги виокремлю-

ють за їх галузевою належністю, а провідну роль за таким поділом відіграють пільги у сфері соціального захисту населення. Одні з них надаються громадянам, які з огляду на життєві обставини потребують особливої уваги до себе, тому за своєю природою ці пільги є частиною державної системи соціального забезпечення. Інший вид пільг пов'язаний із службовим статусом особи чи видом її трудової діяльності. Тому в науковій літературі часто виділяють соціальні та професійні пільги.

13.2. Класифікація соціальних пільг

На сьогодні система соціальних пільг в Україні є доволі розвиненою, проте рівень соціальної захищеності населення все ще залишається недостатнім. До головних недоліків сучасної державної системи соціальних пільг можна віднести:

- 1) відсутність системного нормативно-правового акта, яким би комплексно визначалися підстави, суб'єкти, види та механізм надання соціальних пільг;
- 2) недосконалість механізму надання пільг, оскільки реально ними можуть скористатися не всі, хто має на них право (наприклад, правом безоплатного проїзду міським транспортом користуються лише пенсіонери, які проживають у місті; натомість сільські жителі таку пільгу практично використовувати не можуть);
- 3) відсутність спеціальної системи моніторингу доходів сімей, а тому важко визначити тих осіб, яким забезпечення є найбільш необхідним;
- 4) підприємства та організації, на які покладається обов'язок надання пільг, не мають єдиної методики обчислення фактичної вартості окремих видів пільг та методики обліку наданих пільг.

Усі соціальні пільги, передбачені чинним законодавством, поділяють на окремі види, при цьому критерії поділу є найрізноманітнішими.

Приміром, диференціація соціальних пільг у законодавстві здійснюється **за суб'єктами**, яким вони надаються. Передбачено надання пільг: ветеранам війни; ветеранам праці; особам, які мають особливі заслуги перед державою; багатодітним сім'ям; особам, які постраждали від Чорнобильської катастрофи; дітям-сиротам; реабілітованим особам, пенсіонерам, інвалідам, дітям-інвалідам та ін.

За **терміном надання** соціальні пільги можна класифікувати на: постійні, що надаються упродовж тривалого часу; тимчасові, що надають на певний обумовлений період. Окремо виділяють так звані надзвичайні пільги. Вони надаються у зв'язку з певними обставинами.

За **ступенем персоніфікації** соціальні пільги поділяють на **одноособові** (наприклад, пільга щодо оплати медикamentів, забезпечення санаторно-курортним лікуванням) та **сімейні** (пільга на оплату житлово-комунальних послуг). З огляду на періодичність виплати виокремлюють **одноразові** (забезпечення спецавтотранспортом) та **щомісячні** (оплата житла) пільги.

За **змістом** усі соціальні пільги можна поділити на:

- 1) **житлово-комунальні** (звільнення або зменшення плати за житло, комунальні послуги; першочергове або позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов; надання бюджетних кредитів та позик на індивідуальне житлове будівництво; безкоштовний ремонт житлових будинків (квартир), що перебувають у їх власності, або компенсація витрат на його проведення тощо);
- 2) **медико-реабілітаційні** (безоплатне або пільгове придбання ліків; безоплатне або пільгове санаторно-курортне лікування та виплата компенсації за невикористане право на пільгове санаторно-курортне лікування);
- 3) **транспортні** (право безкоштовного проїзду всіма видами пасажирського міського (комунального) та приміського транспорту);

- 4) **соціально-побутові** (право на безоплатне або пільгове встановлення телефонів; безоплатне або пільгове користування телефоном);
- 5) **пенсійні** (надбавки до трудової чи соціальної пенсії; зменшена вимога щодо необхідного трудового чи страхового стажу особи);
- 6) **соціально-трудові** (право на позаконкурсне зарахування до вищих навчальних закладів при одержанні позитивних оцінок; право позачергового працевлаштування за спеціальністю; переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності або штату та на працевлаштування у випадку ліквідації підприємства; підвищений розмір допомоги в разі тимчасової непрацездатності; використання щорічної відпустки у зручний час).

13.3. Житлово-комунальні пільги

Згідно з Законом України “Про житлово-комунальні послуги” (2004 р.) **житлово-комунальними послугами** є результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та перебування осіб у житлових та нежитлових приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил.

Найбільш поширеною пільгою у сфері житлово-комунальних послуг є **звільнення або зменшення плати за житло та (або) комунальні послуги**, однак при цьому слід мати на увазі, що при наданні пільг щодо оплати за житло враховується не вся площа будинку (квартири), а лише в межах норми, яка є однаковою для всіх громадян.

Пільги щодо плати за користування електроенергією в гаражах, дачних будинках і на садових ділянках не надаються, за винятком тих випадків, коли споруди розташовані на присадибних ділянках за місцем проживання.

Правом на зниження плати за користування житлом чи комунальними послугами користуються: інваліди війни; учасники бойових дій та особи, які прирівняні до них; учасники війни та особи, на яких поширюється чинність Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”.

Оплата за житло та комунальні послуги знижується на 50 % також: реабілітованим громадянам; громадянам, які належать до I та II категорій постраждалих від Чорнобильської катастрофи; дружині (чоловікові) померлих громадян (які належать до категорії постраждалих від катастрофи); дружині (чоловікові) померлих громадян з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які належать до III категорії, смерть яких пов’язана з Чорнобильською катастрофою тощо.

Ще однією пільгою, яка надається у сфері житлово-комунальних послуг, є **першочергове або позачергове забезпечення житлом** осіб, які потребують поліпшення житлових умов. Таким самим правом користуються громадяни, які належать до I та II категорії постраждалих від Чорнобильської катастрофи. Крім загальних підстав, для цієї категорії громадян правовою підставою потреби поліпшення житлових умов є забезпечення їх житлом нижче рівня середнього забезпечення громадян у відповідному населеному пункті або проживання у комунальних квартирах.

Першочергово забезпечуються житлом учасники бойових дій та особи, прирівняні до них; учасники війни; ветерани військової служби; інваліди з дитинства I та II груп, які мають захворювання, наведені у переліку захворювань, затвердженому Міністерством охорони здоров’я України.

Наступним видом житлово-комунальних пільг є **надання бюджетних кредитів та позик на індивідуальне житлове будівництво**. За чинним законодавством правом для одержання позики на індивідуальне житлове будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і підвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благо-

устрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років, починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва, мають інваліди війни, учасники війни, учасники бойових дій та особи, що прирівнюються до них.

Правом на безоплатну приватизацію житла незалежно від розміру його загальної площі користуються:

- 1) громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, належать до I або II категорії постраждалих від Чорнобильської катастрофи; дружина (чоловік) померлих із числа учасників ліквідації наслідків аварії, віднесених до III категорії; громадяни, які відпрацювали на території зони посиленого радіоекологічного контролю не менш як 5 років;
- 2) громадяни, удостоєні звання Героя Радянського Союзу, Героя Соціалістичної Праці, ветерани Великої Вітчизняної війни, інваліди I і II груп, інваліди з дитинства, ветерани праці, ветерани військової служби та репресовані особи, що були реабілітовані;
- 3) сім'ї осіб, що загинули при виконанні державних і громадських обов'язків та на виробництві;
- 4) сім'ї, що мають трьох і більше дітей.

13.4. Медико-реабілітаційні пільги

Серед медико-реабілітаційних пільг найбільш поширеною пільгою є **право на безоплатне або пільгове придбання ліків**, яким наділені: особи, яким передбачено безоплатне відпускання лікарських засобів згідно із Законом України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” (інваліди війни, учасники бойових дій, учасники війни, особи, які мають особливі заслуги перед державою, а також інші особи, на яких поширюється чинність цього Закону; особи, які мають особливі трудові заслуги перед державою; особи, яким передбачено безоплатне відпускання лікарських засобів згідно із Законом

України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”; пенсіонери з числа колгоспників, робітників, службовців, які одержують пенсію за віком, у зв’язку з інвалідністю та в разі втрати годувальника у мінімальних розмірах (за винятком осіб, які одержують пенсію на дітей у разі втрати годувальника); діти віком до трьох років; діти-інваліди до 18 років; діти віком до 18 років, які перенесли у 1988 р. хімічну інтоксикаційну алопецію у м. Чернівцях; дівчата-підлітки і жінки з протипоказаннями вагітності, а також жінки, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи та ін.

Також визначено перелік захворювань, у разі амбулаторного лікування яких лікарські засоби відпускаються безоплатно: онкологічні захворювання, гематологічні захворювання, діабет (цукровий і нецукровий), ревматизм, пухирчатка, туберкульоз, дизентерія, дитячий церебральний параліч, бронхіальна астма та деякі інші види захворювань. Лікарські засоби за наявності в особи вказаних захворювань відпускаються безоплатно лише в разі амбулаторного лікування основного захворювання, за яким надано пільги.

Законодавством передбачено також пільговий (з оплатою 50 % їх вартості) продаж лікарських засобів при амбулаторному лікуванні за рецептами лікарів: інвалідам I та II груп унаслідок трудового каліцтва, професійного або загального захворювання; інвалідам з дитинства I та II групи; дітям віком від 3-х до 6-ти років тощо.

Важливою пільгою, яка також належить до медико-реабілітаційних пільг, є **безоплатне або пільгове санаторно-курортне лікування та виплата компенсації за невикористане право на пільгове санаторно-курортне лікування.**

Так, інваліди війни забезпечуються путівками на санаторно-курортне лікування безоплатно позачергово щороку з компенсацією вартості проїзду до санаторно-курортного закладу і назад. Учасники бойових дій мають першочергове право на їх одержання. Учасники війни забезпечуються путівками один

раз на два роки в міру їх надходження та мають переважне право на їх одержання.

Грошова компенсація за санаторно-курортні путівки для інвалідів війни та компенсація вартості самостійного санаторно-курортного лікування для учасників бойових дій, учасників війни, осіб за їх бажанням виплачується за умови перебування таких осіб на обліку для одержання путівки в органах праці та соціального захисту.

Надання санаторно-курортних путівок особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, або одержання компенсації замість них здійснюється згідно із Законом України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”. Зокрема, ті з них, які належать до I категорії, мають право на позачергове щорічне безоплатне надання санаторно-курортних путівок або одержання грошових компенсацій у розмірі середньої вартості путівки. Особам II категорії путівки надаються на тих самих умовах, але першочергово. А потерпілі III та IV категорій мають право на першочергове щорічне забезпечення пільговою санаторно-куротною путівкою чи одержання за їх бажанням часткової компенсації.

13.5. Соціально-трудові та соціально-побутові пільги.

Пільги у сфері транспортного обслуговування населення

Серед соціально-трудових пільг, які визначає вітчизняне законодавство, найбільш поширеною пільгою є **позаконкурсне зарахування до вищих навчальних закладів** при одержанні позитивних оцінок, яким користуються: особи, яким Законом України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” надане таке право; діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків; інваліди I та II груп та діти-інваліди віком до 18 років, яким не протипоказане навчання за обраною

спеціальністю; особи, яким Законом України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”, надане таке право; діти, чії батьки загинули або стали інвалідами на вугледобувних підприємствах, при вступі на навчання за гірничими спеціальностями; діти військовослужбовців Збройних сил України, інших військових формувань, працівників правоохоронних органів, які загинули під час виконання службових обов’язків.

До соціально-трудових пільг також належать: право позачергового працевлаштування за спеціальністю; переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності або штату та на працевлаштування в разі ліквідації підприємства; підвищений розмір виплати допомоги в разі тимчасової непрацездатності; використання щорічної відпустки у зручний для працівника час.

Систему **соціально-побутових пільг** складають: безкоштовне або пільгове встановлення телефонів; безкоштовне або пільгове користування телефоном.

Першочергове (позачергове) і безкоштовне встановлення телефонів передбачено для осіб, які мають особливі заслуги перед державою, а також інвалідів війни. Але у зв’язку з масовим поширенням дешевого мобільного зв’язку за останні десять років цим правом користується незначна кількість пільговиків.

До **соціально-побутових пільг** також належать: безоплатне або пільгове забезпечення автомобілем; позачергове влаштування до закладів соціального захисту, а також на обслуговування службами соціального захисту вдома; надання безпроцентної позики для організації підприємницької діяльності, селянського господарства тощо.

Однією з найбільш поширених пільг у сфері **транспортного обслуговування населення** є **право безкоштовного проїзду громадян** усіма видами пасажирського міського (комунального) та приміського транспорту.

Так, відповідно до Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” правом на безкоштов-

ний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування у сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів у межах області за місцем проживання користуються ветерани війни та особи, на яких поширюється чинність цього Закону. Правом безкоштовного користування міським пасажирським транспортом та поїздами приміського сполучення, а у сільській місцевості — автобусами внутрішньообласних ліній користуються особи, які мають особливі заслуги перед державою, а також репресовані громадяни.

Безкоштовно користуються всіма видами міського та приміського транспорту: учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС I та II категорії; діти, інвалідність яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою; пенсіонери за віком та інваліди, незалежно від причин інвалідності (крім метрополітену); діти-сироти, що виховуються або навчаються у навчально-виховних та навчальних закладах.

Правом безкоштовного проїзду всіма видами міського, приміського та міжміського транспорту користуються учасники Великої Вітчизняної війни та особи, що прирівняні до них.

Пільгою безкоштовного проїзду один раз на рік до будь-якого пункту України (туди і назад) з правом першочергового придбання квитків користуються громадяни, що належать до I категорії, та з 50 %-ною знижкою вартості проїзду — особи, які належать до II категорії.

Інвалідам війни I та II групи надається право безплатного проїзду один раз на рік (туди і назад) всіма видами транспорту, а особам, які супроводжують інвалідів I групи (не більше одного супроводжуючого) — 50 %-на знижка вартості проїзду один раз на рік (туди і назад). Інвалідам III групи надається право проїзду один раз на два роки (туди і назад) з 50 % знижкою вартості проїзду.

Правом безплатного проїзду один раз на рік (туди і назад) у двомісному купе спальних вагонів швидких і пасажирських по-

їздів, водним транспортом у каютах першого класу експресних і пасажирських ліній, повітряним або міжміським транспортом користуються особи, які мають особливі заслуги перед державою.

Правом на 50 %-ну знижку вартості проїзду в осінньо-зимовий період залізничним транспортом користуються інваліди, інваліди з дитинства I та II групи. Аналогічна знижка надається також не більше як одному супроводжуючому інваліда I групи.

13.6. Проблема впорядкування і фінансування пільг та надання пільг за принципом адресності

Головними проблемами сучасної системи соціальних пільг в Україні є проблеми невідповідності державних зобов'язань з надання пільг і фінансових ресурсів на їх забезпечення; зростання кількості осіб, які мають право на пільги за відсутності реальної оцінки потреб груп населення, які користуються пільгами; необґрунтованість норм споживання; труднощі обліку пільгових послуг; складність законодавства про надання пільг; поповнення “системи” пільг новими пільгами без передбачення належного фінансування. Як наслідок, виникає несправедливість у наданні пільг; держава фактично не може гарантувати їх надання, а також назріває соціальна напруга та конфлікти між пільговиками та надавачами послуг, місцевими органами влади та громадськими організаціями, кожен з яких відстоює свої інтереси.

Крім цього, вартість задекларованих пільг в Україні за наявної кількості пільговиків уже в кілька разів перевищує обсяг, який закладений у держбюджеті. Однією з проблем є також виплати “допомоги” сім'я з дітьми до досягнення дитиною трьох років, існують чисельні позови та рішення, за якими держава має заплатити за обмеження виплат.

Одним із напрямів реформування системи соціальних пільг може стати адресність надання цих пільг, що має передувати заміні пільг на грошову допомогу. Також це стосується пільг за

професійною ознакою, кількість яких є також чималою, як і фінансування, яке не витрачається на них. Коли б враховувався такий критерій, питання про пільги народних депутатів та багатьох категорій навіть не ставилося. Багато пільг взагалі не стосуються сфер, де вони надаються, наприклад, пільговий вступ до вищих навчальних закладів, адже тут критерієм має бути виключно рівень знань, а не соціальне походження чи інші ознаки.

Щодо заміни пільг на адресну грошову допомогу, то найбільш назріла потреба переведення у таку форму саме транспортних пільг, щодо яких поки що не розроблено найбільш вдалої формули обрахунку споживання. До того ж часто процес надання пільг та процедура їх отримання є образливими для громадян України. Наприклад, якщо б інваліди отримували достатні для життя соціальні виплати чи пенсійне забезпечення, вони не хотіли б пониження у транспорті чи під час отримання інших пільг, а краще б самостійно все оплачували. Також більшість інвалідів не можуть реалізувати свої пільги, передбачені законодавством, оскільки не створено середовища та умов, за яких інваліди могли б безперешкодно користуватися громадським транспортом.

Крім цього, заміна пільг на адресну грошову допомогу має бути такою, яка б забезпечила можливість пільгових категорій для життя та лікування, при цьому потрібно враховувати реальні потреби та їх вартісну оцінку відповідно до ринкових умов, а не вигадувати так звані норми, які не відповідають реальному споживанню.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття “соціальні пільги”.
2. Хто має право на соціальні пільги?
3. Які основні види соціальних пільг Ви знаєте?
4. Висвітліть механізми надання соціальних пільг.
5. У яких випадках малозабезпечені верстви населення звільняються від сплати за комунальні послуги?
6. Визначте головні ознаки соціальних пільг.

7. Які соціальні пільги надаються багатодітним сім'ям та саодиноким матерям?
8. Назвіть основні види соціальних пільг за змістом.

Теми рефератів

1. Право на безоплатне або пільгове придбання ліків.
2. Соціальні пільги як вид соціального забезпечення.
3. Класифікація соціальних пільг згідно з українським законодавством.
4. Соціальні пільги в Україні та за кордоном: порівняльна характеристика.
5. Відмінність соціальних пільг від інших, які є близькими за змістом та способом надання.
6. Види соціальних пільг в Україні.

Література [9; 28; 30; 34–47]

Тема 14. СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ

- 14.1. *Поняття та форми соціального обслуговування.*
- 14.2. *Соціальне обслуговування громадян похилого віку.*
- 14.3. *Соціальне обслуговування неповнолітніх.*
- 14.4. *Соціальне обслуговування інвалідів.*
- 14.5. *Платне і безоплатне соціальне обслуговування. Джерела фінансування соціального обслуговування.*
- 14.6. *Страхове соціальне обслуговування. Соціальні послуги безробітним.*
- 14.7. *Санаторно-курортне обслуговування. Система не- страхового соціального обслуговування.*

14.1. Поняття та форми соціального обслуговування

Соціальне обслуговування — система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають

соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їхнього соціального статусу та повноцінної життєдіяльності.

Соціальне обслуговування є самостійним правовим інститутом, що має самостійний комплекс юридичних норм, які регулюють суспільні відносини щодо надання соціальних послуг різним категоріям громадян, які перебувають у складній життєвій ситуації і потребують надання таких послуг. Соціальне обслуговування характеризується наданням соціальних послуг в натуральній (негрошовій) формі. Приміром, громадянин похилого віку, який повністю або частково втратив здатність до самообслуговування, потребує надання послуг із забезпечення його життєдіяльності (харчування, догляд, прибирання житлового приміщення, прання білизни тощо), які він сам не зможе організувати без сторонньої допомоги.

Соціальне обслуговування здійснюється підприємствами, установами та організаціями, що надають населенню соціальні послуги, незалежно від форм власності. Соціальне обслуговування передбачає надання службами із соціального захисту населення різним категоріям населення соціальних послуг, основними **видами (формами)** яких, згідно із Законом України “Про соціальні послуги” (2003 р.) є: **соціально-побутові послуги** — забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, соціально-побутової адаптації, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо; **психологічні послуги** — надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад; **соціально-педагогічні послуги** — виявлення та сприяння розвитку різнобічних ін-

тересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, зацікавлених осіб; **соціально-медичні послуги** — консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія; **соціально-економічні послуги** — задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій; **юридичні послуги** — надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, які вдаються до протиправних дій; **послуги з працевлаштування** — пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи; **інформаційні послуги** — надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги).

Соціальне обслуговування населення в Україні **здійснюється**: за місцем проживання особи (вдома); у стаціонарних інтернатних установах та закладах; у реабілітаційних установах та закладах; в установах та закладах денного перебування; в установах та закладах тимчасового або постійного перебування; у територіальних центрах надання соціальних послуг; в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

Найпоширенішими **формами соціального обслуговування** є: соціальне обслуговування громадян похилого віку (стаціонарне або вдома); соціальне обслуговування дітей (стаціонарне, за місцем навчання або проживання); соціальна реабілітація інвалідів; санаторно-курортне лікування; забезпечення протезно-ортопедичними виробами; забезпечення засобами пересування тощо.

14.2. Соціальне обслуговування громадян похилого віку

Одним із видів соціального обслуговування населення є соціальне обслуговування громадян похилого віку, яке здійснюється вдома або у спеціалізованих установах (напівстаціонарне або стаціонарне соціальне обслуговування). Як правило, воно надається безкоштовно, але в деяких випадках, визначених законодавством, здійснюється за платню.

Удома соціальні послуги пенсіонерам та самотніми непрацездатним громадянам надаються структурними підрозділами територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян, які створюються за рішенням відповідних органів місцевої виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за погодженням з головним управлінням соціального захисту населення обласної державної адміністрації.

Структурні підрозділи територіальних центрів, що обслуговують самотніх непрацездатних громадян, надають послуги безкоштовно. Однак тим непрацездатним громадянам, які мають працездатних родичів і спроможні самотійно або з їхньою допомогою задовольняти свої соціально-побутові потреби, надаються платні соціальні послуги (доставка продуктів харчування, обідів, палива, виконання різного роду ремонтних робіт, оранка і обробіток городів, транспортні послуги).

Про припинення обслуговування громадянина робиться відмітка в журналі обліку із зазначенням дати і підпису керівника.

У територіальних центрах також утворюються відділення, які надають соціальні послуги. Так, до відділення організації надання грошової та натуральної адресної допомоги беруться на облік і обслуговуються малозабезпечені непрацездатні громадяни, які відповідно до акта обстеження матеріально-побутових умов проживання потребують грошової та різних видів натуральної допомоги.

Стаціонарне соціальне обслуговування громадян похилого віку здійснюють: будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів; геріатричні пансіонати; пансіонати для ветеранів війни і праці; психоневрологічні інтернати; спеціальні будинки-інтернати для престарілих та інвалідів.

Будинки-інтернати для громадян похилого віку, геріатричні пансіонати і пансіонати для ветеранів війни і праці є стаціонарними соціально-медичними закладами загального типу для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, інвалідів, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування. Психоневрологічний інтернат є соціально-медичним закладом, призначеним для постійного проживання громадян похилого віку з психічними захворюваннями.

Будинки-інтернати для громадян похилого віку, геріатричні пансіонати, пансіонати для ветеранів війни і праці і психоневрологічні інтернати надають такі послуги: забезпечення житлом, одягом, взуттям, постільною білизною, м'яким і твердим інвентарем та столовим посудом; забезпечення раціональним чотириразовим харчуванням з урахуванням віку і стану здоров'я осіб, що проживають в інтернаті, в межах натуральних норм харчування; забезпечення цілодобовим медичним обслуговуванням, консультативною допомогою, стаціонарним лікуванням на базі закріплених за інтернатом лікувально-профілактичних закладів охорони здоров'я; забезпечення слуховими апаратами, окулярами, протезно-ортопедичними виробами, зубним протезуванням, спеціальними засобами пересування, медикаментами та життєво необхідними ліками відповідно до медичного

висновку; забезпечення комунально-побутовим обслуговуванням; організацію культурно-масової та оздоровчо-спортивної роботи з урахуванням стану здоров'я і віку мешканців будинку-інтернату; створення умов, що сприяють адаптації осіб, які перебувають в інтернаті, в новому середовищі.

В Україні також розвивається система **напівстаціонарного соціального обслуговування**, насамперед осіб похилого віку. Йдеться про надання послуг із харчування та облаштування на нічліг особам, які не мають житла. Спеціально відведені місця для надання харчування та облаштування на нічліг особам, які не мають житла, створюються з метою надання їм послуг щодо нічного перебування, забезпечення одноразовим харчуванням відповідно до встановлених норм витрат продуктів харчування у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та інвалідів загального типу.

До спеціально відведених місць приймаються особи, які не мають житла (в першу чергу непрацездатні громадяни похилого віку), за особистим зверненням, у разі відсутності у них протипоказань. Протипоказаннями для приймання до спеціально відведених місць осіб, які не мають житла, є: клінічні ознаки інфекційного захворювання; психічні захворювання, які супроводжуються розладом поведінки і є небезпечними для хворого та оточення; гостре алкогольне сп'яніння та ознаки наркотичного сп'яніння.

Нарешті, організація допомоги літнім і старим людям з точки зору збереження і зміцнення їхнього здоров'я не може обмежуватися лише медичними заходами, а бути соціально-медичного характеру.

14.3. Соціальне обслуговування неповнолітніх

Соціальне обслуговування неповнолітніх здійснюється в Україні, головним чином, спеціалізованими соціальними закладами (стаціонарне соціальне обслуговування). Останнім

часом все більшого розвитку набувають різні види соціального обслуговування неповнолітніх за місцем проживання (вдома).

Загалом можна вирізнити три основних види соціального обслуговування дітей:

- соціальне обслуговування дітей дошкільного віку в дошкільних дитячих закладах;
- соціальне обслуговування дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьків;
- соціальне обслуговування дітей з вадами фізичного або розумового розвитку.

Соціальне обслуговування **дітей дошкільного віку** в дошкільних дитячих закладах відповідно до законодавства здійснюється в дошкільних навчальних закладах, якими є ясла, ясла-садки, дитячі садки, ясла-садки компенсуючого типу, дитячі будинки, дитячі будинки інтернатного типу, ясла-садки сімейного типу, ясла-садки комбінованого типу, центри розвитку дитини, дитячі будинки сімейного типу. Основним видом закладів, що надає соціальні послуги неповнолітнім дошкільного віку, є дошкільний навчальний заклад. Цей заклад задовольняє потреби громадян відповідної території у здобутті дошкільної освіти, забезпечує відповідність рівня дошкільної освіти вимогам Базового компонента дошкільної освіти, створює безпечні та нешкідливі умови розвитку, виховання та навчання дітей, режим роботи, умови для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я відповідно до санітарно-гігієнічних вимог і забезпечує їх дотримання тощо.

Для забезпечення реалізації прав дитини на родинні зв'язки при загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, можуть створюватися дошкільні відділення. Найбільш поширеним дошкільним дитячим закладом є дитячий садок із денним перебуванням і обслуговуванням у ньому дитини в робочі дні тижня. Соціальне обслуговування дітей у державних і комунальних дошкільних та інтернатних навчальних закладах надається за плату, розмір якої встановлюється органами місцевого самоврядування.

Від платні за утримання дітей в інтернатних навчальних закладах звільняються батьки або особи, які їх замінюють, із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям”. Підставою для звільнення є довідка про призначення такої допомоги, видана органами праці та соціального захисту.

Соціальне забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється також спеціалізованими дитячими закладами: школами-інтернатами; дитячими будинками сімейного типу.

Метою створення дитячого будинку сімейного типу є подальше посилення державної допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, забезпечення якнайповнішого поєднання громадських, колективних і родинних форм виховання.

Дитячий будинок сімейного типу — це окрема сім’я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, що не перебуває у шлюбі (батьки-вихователі), які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу, враховуючи рідних та прийомних, не повинна перевищувати 10 осіб. В окремих випадках за наявності сприятливих житлово-побутових умов та за бажанням батьків-вихователів у дитячому будинку сімейного типу може виховуватися більш як 10 дітей. Діти сироти та діти із малозабезпечених сімей у шкільних навчальних закладах мають забезпечуватися безкоштовними гарячими обідами, що є такою одним із видів соціального забезпечення дітей.

Соціальне обслуговування дітей з вадами фізичного або розумового розвитку здійснюється дитячими будинками-інтернатами. Вони є соціально-медичними закладами для постійного проживання дітей віком від 4 до 18 років із вадами фізичного або розумового розвитку, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування. До дитячого будинку-інтернату приймаються на державне утримання діти

віком від 4 до 18 років із вадами фізичного або розумового розвитку, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, медичної допомоги та ін.

14.4. Соціальне обслуговування інвалідів

Соціальне обслуговування інвалідів в Україні, незалежно від віку, як і соціальне обслуговування осіб похилого віку, здійснюється на дому, а також у стаціонарних і напівстаціонарних закладах. При цьому інваліди як і громадяни похилого віку мають право на:

- поважне і гуманне ставлення з боку працівників установ соціального обслуговування;
- вибір установи і форми соціального обслуговування в порядку, встановленому органами соціального захисту населення;
- інформацію про свої права, обов'язки, умови надання соціальних послуг, про види і форми соціального обслуговування, на отримання соціальних послуг, про умови їх оплати;
- добровільну згоду на соціальне обслуговування;
- відмову від соціального обслуговування;
- конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відомою працівнику установи соціального обслуговування;
- захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку.

Соціальне обслуговування вдома є однією з основних форм соціального обслуговування, спрямованою на максимально можливе продовження перебування інвалідів у звичному соціальному середовищі з метою підтримки їхнього соціального статусу, а також на захист їх прав і законних інтересів.

Протипоказанням до прийняття на обслуговування є: психічні захворювання у стадії загострення, хронічний алко-

голізм, венеричні, карантинні інфекційні захворювання, активні форми туберкульозу, а також інші важкі захворювання, що вимагають лікування у спеціалізованих закладах охорони здоров'я.

Інвалідам надаються такі види послуг:

- послуги з організації харчування, побуту і дозвілля (купівля та доставка додому продуктів, гарячих обідів), допомога у приготуванні їжі; купівля і доставка додому промислових товарів першої необхідності, доставка води; здавання речей у прання та хімчистку; сприяння в організації ремонту та прибирання житлових приміщень; сприяння в оплаті житла і комунальних послуг тощо;
- соціально-медичні та санітарно-гігієнічні послуги (сприяння у наданні медичної допомоги, проведення медико-соціальної експертизи, реабілітаційних заходів, сприяння у забезпеченні ліками); сприяння в отриманні протезної допомоги;
- сприяння в отриманні освіти інвалідам;
- сприяння у працевлаштуванні;
- правові послуги;
- допомога в організації ритуальних послуг.

Напівстаціонарне соціальне обслуговування інвалідів включає: соціально-побутове, медичне та культурне обслуговування інвалідів, організацію їх харчування, відпочинку, забезпечення їх участі в посильній трудовій діяльності та підтримку активного способу життя.

Одержувачами державної послуги можуть бути особи, які зберегли здатність до самообслуговування і активного перебування. Напівстаціонарне соціальне обслуговування здійснюється відділеннями денного (нічного) перебування, що створюються в центрах соціального обслуговування або при органах соціального захисту населення.

Стаціонарне соціальне обслуговування інвалідів, які перебувають на обліку в установах соціального захисту населення, здійснюється в будинках-інтернатах для престарілих та інва-

лідів, будинках-інтернатах для інвалідів, психоневрологічних інтернатах.

Також інвалідам може надаватися і **соціально-консультативна допомога**, яка спрямована на їх адаптацію в суспільстві, послаблення соціальної напруги, створення сприятливих стосунків у сім'ї, а також на забезпечення взаємодії особистості, сім'ї, суспільства і держави.

Ще одним видом соціального обслуговування інвалідів є їх **забезпечення протезно-ортопедичними виробами**, виготовлення яких в Україні здійснюють державні протезно-ортопедичні підприємства, а також підприємства, майстерні інших форм власності.

Інваліди, пенсіонери й інші громадяни України, які мають право на безоплатне забезпечення протезно-ортопедичними виробами відповідно до чинного законодавства, забезпечуються ними за рахунок коштів Державного бюджету та Фонду соціального захисту інвалідів через Промислове об'єднання "Укрпротез". Державні протезно-ортопедичні підприємства забезпечують громадян такими видами протезно-ортопедичних виробів: протези верхніх і нижніх кінцівок та пристосування до них, шкіряні рукавички на протези верхніх кінцівок, ортопедичні апарати, корсети, татори, бандажні вироби, обтюратори, деклінатори, протези молочних залоз із ліфом для них, відвідні пристосування при вроджених вивихах стегна, ортопедичні штани, ортопедичне взуття, взуття на протези, коляски для пересування, палиці, милиці й інші індивідуальні пристрої для компенсації втрачених функцій опорно-рухового апарату або користування з лікувально-профілактичною метою. Протезами очей, зубів, щелеп, слуховими і голосоутворювальними апаратами, ендопротезами, сечо- та калоприймачами й іншими засобами медичної реабілітації громадян забезпечують спеціалізовані заклади Міністерства охорони здоров'я України.

Серед видів соціального обслуговування є також **забезпечення інвалідів засобами пересування**. В Україні воно здійснюється у вигляді забезпечення інвалідів візками та авто-

мобілями. До того ж отримати автомобіль інвалід може або позачергово безкоштовно, або шляхом продажу його на пільгових умовах із частковим відшкодуванням вартості.

Ще одним видом соціального обслуговування інвалідів є **соціальна реабілітація та адаптація**. Соціальна реабілітація полягає у створенні умов для відновлення працездатності особи, яка за різних причин не може працювати. Вона здійснюється за рахунок коштів фондів загальнообов'язкового соціального страхування, а також за рахунок коштів Державного і місцевих бюджетів та фонду соціального захисту інвалідів. Основними видами соціальної реабілітації є професійна підготовка, надання освітніх послуг, медична реабілітація, а також соціально-побутова реабілітація.

14.5. Платне і безоплатне соціальне обслуговування.

Джерела фінансування соціального обслуговування

Як відомо, соціальне обслуговування різних категорій населення, що опинилися в складних життєвих обставинах, відбувається, головним чином, шляхом надання різноманітних послуг, а в окремих випадках — грошової чи матеріальної допомоги. При цьому соціальне обслуговування населення відбувається як на безоплатній, так і на платній основі шляхом часткового чи повного відшкодування вартості наданих послуг.

Територіальні центри соціального обслуговування забезпечують безоплатне соціальне обслуговування (надання соціальних послуг) в обсягах, визначених державними стандартами: громадян похилого віку, інвалідів (які досягли 18-річного віку), хворих (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як 4 місяці), які не здатні до самообслуговування і не мають рідних, які мають забезпечити їм догляд і допомогу; громадян, які перебувають у складній життєвій ситуації у зв'язку з безробіттям і заре-

естровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, зі стихійним лихом, катастрофою (і мають на своєму утриманні неповнолітніх дітей, дітей-інвалідів, осіб похилого віку, інвалідів), якщо середньомісячний сукупний дохід їх сімей за останні 6 календарних місяців, що передують місяцю звернення, нижчий ніж встановлений законом прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність.

Територіальні центри можуть надавати платні соціальні послуги (в межах наявних можливостей) громадянам, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, інвалідністю, хворобою і мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу, та іншим категоріям осіб.

Для соціального обслуговування (надання соціальних послуг) громадяни похилого віку, інваліди, хворі подають письмову заяву до управління соціального захисту населення за місцем проживання, яке в триденний строк після її надходження надсилає запит до закладу охорони здоров'я за місцем проживання громадянина для одержання медичного висновку про його нездатність до самообслуговування та потребу в постійній сторонній допомозі.

У десятиденний строк після надходження запиту заклад охорони здоров'я надає медичний висновок управлінню праці та соціального захисту населення, яке у 3-денний строк приймає рішення про необхідність або відмову в соціальному обслуговуванні. У разі отримання висновку про те, що громадянин не здатний до самообслуговування та потребує постійної сторонньої допомоги, управління праці та соціального захисту населення надсилає територіальному центру заяву громадянина разом з медичним висновком.

У разі потреби та за згодою громадян з метою визначення додаткової потреби у натуральній чи грошовій допомозі проводиться обстеження їх матеріально-побутових умов.

У разі коли громадянин, який потребує соціального обслуговування (надання соціальних послуг), за віком або за станом здоров'я неспроможний самостійно прийняти рішення про

необхідність його здійснення (їх надання), таке рішення може прийняти опікун чи піклувальник.

Головними джерелами фінансування соціального обслуговування населення є кошти державного, а особливо місцевих бюджетів, які останні отримують з державного бюджету у вигляді міжбюджетних трансфертів (дотацій, субсидій, субвенцій). Крім цього, до джерел фінансування соціального обслуговування тієї чи іншої категорії населення належать кошти відповідних позабюджетних фондів, а також матеріальні та фінансові ресурси благодійних та громадських організацій, спонсорів, міжнародних організацій (зокрема Червоного Хреста).

14.6. Страхове соціальне обслуговування. Соціальні послуги безробітним

У процесі формування державної соціальної політики відбувається становлення системи страхового соціального страхування як найбільш ефективного механізму фінансового забезпечення нових соціальних цілей розвитку суспільства, в тому числі й у сфері соціального обслуговування, є обов'язковою системою відносин щодо перерозподілу національного доходу, які полягають у формуванні зі страхових внесків працівників і роботодавців спеціальних страхових фондів та використання коштів цих фондів для компенсації втрати трудового доходу застрахованих осіб внаслідок дії певних універсальних соціальних ризиків.

Соціальне страхування є обов'язковим, фактично запроваджується державою у примусовому порядку. Умови і гарантії соціального страхування закріплюються державними законодавчими або нормативними актами.

Предметом соціального страхування є лише ті соціальні ризики, які можуть призвести до повної або часткової втрати трудового доходу. Соціальне страхування поширюється переважно на працююче населення і членів їх сімей. Щоб стати

учасником схеми соціального страхування, необхідно займатися трудовою діяльністю (від найманої праці до індивідуального підприємництва).

Фінансовою основою соціального страхування є формування за рахунок внесків працівників і роботодавців спеціальних фондів, кошти яких розподіляються між учасниками, які одержали збиток від дії соціальних ризиків. Право громадян на виплати по соціальному страхуванню визначається обов'язком сплачувати страхові внески відповідно до встановлених державою умов і фактом настання соціального ризику без додаткової перевірки потреби в доході.

Одним з головних видів страхового соціального обслуговування є **надання послуг безробітним**. Відповідно до Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” безробітним надаються такі види соціальних послуг, які сприяють їх адаптації в суспільстві:

- професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації та профорієнтація;
- пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні;
- інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

Професійна підготовка, перепідготовка або підвищення кваліфікації зорієнтовані на забезпечення ефективної політики зайнятості населення, підвищення конкурентоспроможності особистості на ринку праці. Професійне навчання організовується державною службою зайнятості за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності чи відомчого підпорядкування за наявності в них ліцензій на надання освітніх послуг.

Державна служба зайнятості здійснює професійне навчання застрахованих осіб, а також незастрахованих осіб — військовослужбовців Збройних сил України, Прикордонних

військ України, Національної гвардії України, військ цивільної оборони, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Служби безпеки України, органів внутрішніх справ України, звільнених з військової служби у зв'язку із скороченням чисельності або штату без права на пенсію, та осіб, які вперше шукають роботу, інших незастрахованих осіб у разі їх реєстрації в установленому порядку як безробітних, за їх згодою, у випадках, передбачених чинним законодавством.

Професійне навчання безробітних проводиться з урахуванням вимог ринку праці, перспектив розвитку регіону, в тому числі для того, щоб займатися підприємницькою діяльністю, що обумовлюється відповідним договором між особою та регіональним центром зайнятості.

Безробітним, які потребують професійного навчання, з метою визначення професійних інтересів, відповідності професійним вимогам і професійній придатності надаються послуги з профорієнтації. Професійне навчання безробітних здійснюється за денною формою навчання. Термін професійного навчання безробітних визначається навчальними планами. Виконавча дирекція Фонду не направляє на навчання безробітних за рахунок коштів Фонду за професіями чи спеціальностями, термін навчання за якими становить понад 12 місяців.

Зареєстровані безробітні мають право на: одержання від державної служби зайнятості інформації про свої права та обов'язки у статусі безробітного, обов'язки державних органів щодо зайнятості та соціального захисту від безробіття; одержання від державної служби зайнятості консультаційних, інформаційних та профорієнтаційних послуг з метою вибору професії та працевлаштування; одержання від державної служби зайнятості інформації щодо відомостей про себе, які містяться в банку даних державної служби зайнятості, забезпечення їх конфіденційності, якщо особа вважає їх такими; одержання від державної служби зайнятості консультаційної допомоги щодо самостійного пошуку роботи; одержання від

державної служби зайнятості послуг з пошуку підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні; участь в оплачуваних громадських роботах тощо.

14.7. Санаторно-курортне лікування.

Система нестрахового соціального обслуговування

Санаторно-курортне лікування також належить до видів соціального обслуговування. Його сутність полягає у тому, що органи соціального захисту населення за рахунок коштів Державного бюджету забезпечують путівками до санаторно-курортних закладів, пансіонатів та будинків відпочинку громадян, які не працюють та отримують пенсію в органах праці та соціального захисту населення.

Працюючі інваліди та пенсіонери забезпечуються путівками за місцем роботи або за місцем обліку щодо санаторно-курортного лікування. Особи, які застраховані в системі страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, забезпечуються путівками за рахунок коштів відповідного фонду.

За рішенням комісії з соціального страхування путівка видається застрахованій особі з частковою оплатою в розмірі 10 %, 30 %; 50 % її вартості або безкоштовно з урахуванням матеріального становища застрахованого.

Путівки за рахунок коштів Фонду страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності у спеціалізовані санаторії для лікування дитини, в дитячі та підліткові санаторії, а також в дитячі оздоровчі заклади видаються безкоштовно або за 10 % їх вартості з врахуванням матеріального становища батьків.

Для членів сім'ї застрахованої особи, які працюють на інших підприємствах, путівка за рішенням комісії може видаватися з частковою оплатою за 30 % або 50 % її вартості. Путівка видається за 20 днів до початку терміну заїзду в оздоровчий або лікувальний заклад.

Інваліди та пенсіонери, які проживають в інтернатних закладах системи соціального захисту населення, інваліди, які навчаються на денних відділеннях в освітніх закладах Міністерства соціальної політики України, вищих навчальних закладах інших Міністерств, санаторно-курортними путівками і путівками до пансіонатів та будинків відпочинку забезпечуються органами праці та соціального захисту населення.

Особи, які перебувають на пенсійному обліку в інших органах, путівки на санаторно-курортне лікування одержують за місцем їх обліку в порядку, встановленому цими органами. Особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, а також члени їх сімей одержують санаторно-курортні путівки в поліклініці або за місцем останньої роботи.

Ветеранів війни, які перебували на лікуванні в госпіталах, а також інвалідів та пенсіонерів, які мають захворювання на туберкульоз, та дітей-інвалідів віком до 16 років санаторно-курортними путівками забезпечують органи охорони здоров'я. Путівки на лікування видаються інвалідам, пенсіонерам не пізніше ніж за 10 днів до початку лікування. Інваліди війни забезпечуються путівками на санаторно-курортне лікування позачергово щорічно, але не частіше ніж один раз на календарний рік (із січня по грудень) за мірою надходження путівок. Учасники бойових дій забезпечуються путівками на санаторно-курортне лікування щороку за мірою надходження путівок і мають першочергове право на їх одержання.

Значну роль у системі соціального захисту відіграють соціальні фонди, які поділяють на страхові і нестрахові соціальні фонди.

До страхових соціальних фондів належать: Фонд соціального страхування України та Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

До державних нестрахових фондів передусім належить Пенсійний фонд України, бюджет якого затверджує Кабінет Міністрів України. Упродовж наступних років Пенсійний фонд України має бути перетворений на Пенсійний фонд, який набуде

статусу неприбуткової самоврядної організації. Нестраховими державними фондами є також Фонди, які надають соціальну допомогу інвалідам, чорнобильцям, іншим категоріям населення.

Питання для самоконтролю

1. Що таке соціальне обслуговування населення?
2. Які існують форми соціального обслуговування населення?
3. Назвіть основні організації та установи, що займаються соціальним обслуговуванням населення.
4. У яких випадках соціальне обслуговування населення здійснюється вдома?
5. Назвіть основні види соціального обслуговування неповнолітніх.
6. Розкрийте особливості розробки індивідуальних програм реабілітації та адаптації інвалідів.
7. Як здійснюється соціальне обслуговування вдома?
8. Що таке санаторно-курортне обслуговування?

Теми рефератів

1. Сутність соціального обслуговування населення.
2. Становлення та розвиток соціального обслуговування населення в Україні.
3. Форми соціального обслуговування населення в Україні.
4. Механізми соціального обслуговування населення в Україні.
5. Механізми соціального обслуговування населення в Україні та за кордоном: порівняльна характеристика.

Література [6; 12; 27; 34–47]

Тема 15. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ ГРОМАДЯН

- 15.1. *Правовий статус та соціальний захист ветеранів війни.*
- 15.2. *Правовий статус та соціальний захист ветеранів праці.*

- 15.3. *Правовий статус та соціальний захист ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ.*
- 15.4. *Соціальна захищеність інвалідів в Україні.*
- 15.5. *Соціальний захист дітей-сиріт та дітей-інвалідів.*
- 15.6. *Соціальний захист дітей війни.*

15.1. Правовий статус та соціальний захист ветеранів війни

Правовий статус ветеранів війни було закріплено в Законі України “Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту” від 22.10.1993 р. та інших нормативно-правових актах. Згідно з цим законом до ветеранів війни належать: учасники бойових дій, інваліди війни та учасники війни. **Учасники бойових дій** — це особи, які брали безпосередньо участь у виконанні бойових завдань як у воєнний, так і у мирний час. До них належать: військовослужбовці, які проходили службу в діючій армії, партизани та підпільники Великої Вітчизняної війни; учасники бойових дій на території інших країн; колишні бійці винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу, які брали участь у бойових операціях з ліквідації диверсійно-терористичних груп; працівники, які були переведені у період Великої Вітчизняної війни на становище військовослужбовців; працівники сфери культурного обслуговування фронтів, які в період Великої Вітчизняної війни або в період ведення бойових дій виступали перед воїнами; військовозобов’язані, які призивалися на навчальні збори і направлялися до Афганістану в період ведення там бойових дій; військовослужбовці автомобільних батальйонів, які доставляли вантажі до Афганістану, військовослужбовці льотного складу, які здійснювали бойові вильоти до Афганістану з території СРСР; вояки УПА, які не вчинили злочинів проти людства і миру та були реабілітовані.

До **інвалідів війни** належать особи з числа військовослужбовців діючої армії та флоту, партизанів, підпільників, працівників, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, в районі воєнних дій, на прифронтових дільницях залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Великої Вітчизняної воєн або з участю в бойових діях у мирний час.

Учасники війни — це військовослужбовці, працівники тилу та інші особи, які не брали безпосередньої участі у бойових діях. До них належать: військовослужбовці, які проходили службу в армії (але не в діючих частинах) або навчалися в цей період у військових училищах, школах і на курсах; особи, які в період Великої Вітчизняної війни працювали в тилу або навчалися у ремісничих, залізничних училищах та інших спеціальних навчальних закладах, працювали на відбудові об'єктів; члени груп самозахисту, народного ополчення, що діяли в період Великої Вітчизняної війни; сини полків, юнги, які перебували в армії (але не в діючій частині); колишні в'язні концтаборів та інших місць примусового тримання, особи, які були вивезені для примусових робіт тощо.

Ветеранам війни відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення” здійснюється пільгове обчислення стажу (наприклад, час перебування у концтаборах зараховується у потрібному розмірі). Військовослужбовці, які брали участь у бойових діях і стали інвалідами внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, мають право на пенсію за віком: чоловіки — після досягнення 55 років і при стажі не менше 25 років; жінки — після досягнення

50 років і при стажі роботи не менше 20 років (ст. 16 Закону України “Про пенсійне забезпечення”).

З метою створення належних умов для підтримання здоров’я та активного довголіття ветеранів війни їм надаються пільги. Рівень пільг залежить від того, до якої категорії належать ветерани: безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів; першочергове безоплатне зубопротезування; знижка плати за користування житлом, комунальні послуги, на паливо: для учасників бойових дій — 75 %, інвалідів війни — 100 %, учасників війни — 50 %; безоплатний проїзд усіма видами міського і міжміського пасажирського транспорту; переважне право на залишення на роботі при скороченні штатів; учасникам бойових дій, учасникам війни — безоплатний проїзд один раз на два роки (туди і назад) залізничним, повітряним, міжміським автомобільним транспортом (або раз на рік, але з 50 %-ною знижкою); інвалідам війни I та II груп — один раз на рік безоплатний проїзд в обидва кінці, для III групи та супроводжувачого інваліда I групи — раз на рік з 50 %-ною знижкою; щорічні соціальні виплати.

15.2. Правовий статус та соціальний захист ветеранів праці

Правові засади соціального захисту ветеранів праці визначаються Законом України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні” від 16.12.1993 р. Цей Закон встановлює основні засади державної політики щодо ветеранів праці, інших громадян похилого віку і спрямований на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них і забезпечення їх активного довголіття. Закон гарантує ветеранам праці та громадянам похилого віку рівні з іншими громадянами можливості в економічній, соціальній, політичній сферах, сприятливі умови для повноцінного способу життя.

Ветеранами праці визнаються громадяни, які працювали на підприємствах, в установах, організаціях, об'єднаннях громадян, фізичних осіб, мають стаж роботи 40 років — для чоловіків і 35 років — для жінок і вийшли на пенсію.

Також до цієї категорії осіб належать:

1) громадяни, яким призначені пенсії на пільгових умовах, а саме:

- за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах — за наявності стажу роботи у жінок — 25 років і у чоловіків — 30 років;
- за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників зі шкідливими та важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах — за наявності стажу роботи у жінок — 30 років і у чоловіків — 35 років;
- трактористи-машиністи, безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, жінки, які працюють трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів, жінки, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, жінки, зайняті упродовж повного сезону на вирощуванні, збиранні та післязбиральній обробці тютюну, робітниці текстильного виробництва, зайняті на верстатах і машинах, жінки, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і більше дітей, водії міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і великовагових автомобілів, зайнятих у технологічному процесі важких і шкідливих

виробництв — за наявності стажу роботи у жінок — 30 років і у чоловіків — 35 років;

- особи, хворі на гіпофізарний нанізм (ліліпути), і диспропорційні карлики, які мають право на пенсію за віком, інваліди по зору I групи — сліпі та інваліди з дитинства I групи, які мають право на пенсію за віком — за наявності стажу роботи у жінок — 25 років і у чоловіків — 30 років.

2) пенсіонери, нагороджені медаллю “Ветеран праці” за законодавством колишнього Союзу РСР;

3) інваліди I і II групи, які одержують пенсії по інвалідності, якщо вони мають стаж роботи не менше 15 років.

Держава гарантує кожному ветерану праці та громадянину похилого віку належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, надання різних видів допомоги шляхом: реалізації права на працю відповідно до професійної підготовки, трудових навичок і з урахуванням стану здоров’я; забезпечення пенсіями і допомогою; надання житла; створення умов для підтримання здоров’я і активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки; організації соціально-побутового обслуговування, розвитку мережі матеріально-технічної бази для стаціонарних закладів і надомних форм обслуговування громадян похилого віку, а також підготовки відповідних спеціалістів.

Ветеранам праці надаються такі **пільги**:

- користування при виході на пенсію чи зміні місця роботи поліклініками, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;
- першочергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів), за умови якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім’ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- переважне право на забезпечення санаторно-курортним лікуванням, а також на компенсацію вартості самостійно-

го санаторно-курортного лікування в порядку і розмірах, що визначаються Кабінетом Міністрів України;

- щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів;
- першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;
- використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки без збереження заробітної платні строком до двох тижнів на рік;
- переважне право на забезпечення житловою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерговий ремонт житлових будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом;
- звільнення від плати за землю тощо.

15.3. Правовий статус та соціальний захист ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ

Основні положення правового статусу ветеранів військової служби і органів внутрішніх справ та порядок їхнього соціального захисту визначаються Законом України “Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист” від 24.03.1998 р. Ветеранами військової служби та органів внутрішніх справ вважаються громадяни України: які бездоганно прослужили на військовій службі, в органах внутрішніх справ, Національній поліції, податковій міліції, державній пожежній охороні, Державній кримінально-виконавчій службі України, органах і підрозділах цивільного захисту, Державній службі спеціального зв’язку та захисту інформації України 25 і більше років у календарному або 30 та

більше років у пільговому обчисленні (з яких не менше 20 років становить вислуга у календарному обчисленні) і звільнені в запас або у відставку відповідно до законодавства України або колишнього Союзу РСР чи держав СНД; інваліди I та II групи, інвалідність яких настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, пов'язаних з виконанням обов'язків військової служби чи при виконанні службових обов'язків по охороні громадського порядку, боротьбі із злочинністю та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; інваліди I та II групи, інвалідність яких настала внаслідок захворювання, одержаного в період проходження військової служби і служби в органах внутрішніх справ, і які мають вислугу військової служби і служби в органах внутрішніх справ, Національній поліції, 20 років і більше; військові пенсіонери, нагороджені медаллю “Ветеран Збройних Сил СРСР” за законодавством колишнього Союзу РСР; які бездоганно прослужили на військовій службі 20 і більше років у календарному або 25 та більше років у пільговому обчисленні і звільнені з військової служби у зв'язку з реформуванням Збройних сил України.

Ветеранам військової служби та органів внутрішніх справ надаються такі пільги:

- безоплатне користування закладами охорони здоров'я Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України тощо;
- першочергове безоплатне придбання ліків за рецептами лікарів;
- першочергове медичне обстеження, диспансеризація та госпіталізація;
- першочергове безоплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів), безоплатне забезпечення протезами та протезно-ортопедичними виробами;
- переважне право на забезпечення санаторно-курортним лікуванням у санаторіях Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної служби спеціаль-

ного зв'язку та захисту інформації України, Міністерства внутрішніх справ України тощо;

- 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирної плати) та плати за комунальні послуги, або 50-відсоткова знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;
- першочергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов.

15.4. Соціальна захищеність інвалідів в Україні

Законодавство України (зокрема Закон України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” від 21.03.1991 р.) визначає основи соціальної захищеності інвалідів в Україні та гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість інвалідам ефективно реалізувати права та свободи людини і громадянина та вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними можливостями, здібностями і інтересами.

Інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист. Дискримінація за ознакою інвалідності забороняється.

Інвалідність як міра втрати здоров'я визначається шляхом експертного обстеження в органах медико-соціальної експертизи центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я. Діяльність держави щодо інвалідів виявляється у створенні

правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає: у виявленні, усуненні перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі стосовно доступу до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу, транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів — до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту; в охороні здоров'я; соціальному захисті; у забезпеченні виконання індивідуальної програми реабілітації інвалідів; у наданні пристосованого житла; у сприянні громадській діяльності.

Соціальний захист інвалідів є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей інвалідів нарівні з іншими громадянами та полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг у здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду.

З метою реалізації творчих і виробничих здібностей інвалідів та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом. Інвалід, який не досяг пенсійного віку, не працює, але бажав працювати, має право бути зареєстрованим у державній службі зайнятості як безробітний.

Для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій громадських організацій інвалідів, фізичних осіб, які використовують найману працю, установлюється норматив робочих місць для працевлаштування інвалідів у розмірі чотирьох відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, — у кількості одного робочого місця.

Також держава гарантує інвалідам дошкільне виховання, здобуття освіти на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям. Навчальні заклади надають освітні послуги інвалідам нарівні з іншими громадянами, у тому числі шляхом створення належного кадрового, матеріально-технічного забезпечення та забезпечення розумного пристосування, що враховує індивідуальні потреби інваліда. Мова жестами — мова осіб з вадами слуху, яка є засобом спілкування та навчання і захищається державою.

Після закінчення навчального закладу інвалідам надається право вибору місця роботи з наявних варіантів або надається за їх бажанням право вільного працевлаштування. У разі працевлаштування інвалідам забезпечують розумне пристосування робочих місць.

Інваліди забезпечуються житлом у порядку і на умовах, передбачених чинним законодавством і з урахуванням положень цього Закону. Матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення інвалідів здійснюється у вигляді грошових виплат (пенсій, допомог, одноразових виплат), забезпечення медикаментами, технічними й іншими засобами, включаючи друковані видання зі спеціальним шрифтом, звукопідсилюючу апаратуру та аналізатори, а також шляхом надання послуг по медичній, соціальній, трудовій і професійній реабілітації, побутовому та торговельному обслуговуванню.

Транспортне обслуговування інвалідів здійснюється на пільгових умовах. Інваліди I та II групи, діти-інваліди та особи, які супроводжують інвалідів I групи або дітей-інвалідів (не більше однієї особи, яка супроводжує інваліда I групи або дитину-інваліда), мають право на безплатний проїзд у пасажирському міському транспорті (крім таксі). Інваліди, діти-інваліди та особи, які супроводжують інвалідів I групи або дітей-інвалідів (не більше однієї особи, яка супроводжує інваліда або дитину-інваліда), мають право на 50-відсоткову знижку вартості проїзду на внутрішніх лініях (маршрутах) повітряного, залізничного, річкового та автомобільного транспорту в період з 1 жовтня по 15 травня.

15.5. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей-інвалідів

У системі соціального захисту населення значна увага також приділяється соціальному захисту дітей-сиріт, а також дітей, позбавлених батьківського піклування. Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” від 13.01.2005 р. дає визначення поняття дитини-сироти як дитини, в якій померли чи загинули батьки; тоді як дитина, позбавлена батьківського піклування, — визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплексом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування. Головними завданнями державної політики щодо соціального захисту цих категорій дітей є створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім’ї; виховання та утримання дітей за принципом родинності; сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів; забезпечення пріоритету форм влаштування; захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей; створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життєзабезпечення права на здоровий розвиток; забезпечення соціально-правових гарантій; створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги; формування системи соціальної адаптації; забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності; належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування; вжиття вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги; мінімального матеріального забезпечення, витрат на харчування, одяг та взуття; житлового забезпечення на рівні, не нижчому за встановлені нормативи;

мінімального стандарту щодо забезпечення гарантованого першого робочого місця тощо.

Держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа. Допомога та утримання таких дітей не можуть бути нижчими за встановлені мінімальні стандарти, що забезпечують кожній дитині рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку на рівні, не нижчому за встановлений прожитковий мінімум для таких осіб.

Законодавство України також створює основи соціальної політики у сфері соціального захисту дітей-інвалідів та їхніх батьків. Так, у Законі України “Про охорону дитинства” дається визначення поняття “дитина-інвалід”. **Дитина-інвалід** — це дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту. У законі зазначається, що проведення державної політики спрямовано на реалізацію цільових програм з охорони дитинства і передбачає надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства.

У Законі України “Про державну соціальну допомогу дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства” встановлюються права і гарантії дітей і батьків на отримання пенсій і соціальних допомог. Залежно від характеру захворювання визначаються соціально-медичні класифікації дітей-інвалідів. Соціальний аспект класифікації дітей-інвалідів знаходиться у правовій парадигмі, має юридичне підґрунтя і розглядається з погляду визначення категорій дітей із функціональними змінами і патологічними станами, які дають право на встановлення інвалідності на різні терміни (на 2 роки, на 5 років, до 16-річного віку) залежно від діагнозу. До переліку медичних показань, які

дають право на отримання соціальної пенсії на термін до досягнення 16-річного віку, входять такі патологічні стани, як: стійко виражені паралічі або глибокі парези однієї і більше кінцівок, стійкі генералізовані гіперкінези, виражені порушення координації; олігофренія або недоумство різного генезу, що відповідає ступеню ідіотії або імбіцильності; відсутність або сліпоту одного ока; патологічні стани, які виникають при відсутності або вираженій недорозвиненості життєво важливих органів, що призводить до стійкого порушення функцій; виражені стійкі необоротні порушення опорно-рухового апарату; недостатність функцій залоз внутрішньої секреції; глухота тощо. Питання про встановлення інвалідності розглядається після проведення діагностичних, лікувальних та реабілітаційних заходів.

Сім'ям дітей-інвалідів забезпечується право на грошову допомогу на догляд за дитиною-інвалідом до досягнення нею 16-річного віку обсягом у 100 % мінімальної заробітної платні, яке визначається в Законі України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми”, соціальну пенсію дітям-інвалідам віком до 16 років, дітям-інвалідам — уразівтратигодувальникадо 18 років — у Законі України “Про пенсійне забезпечення”.

Певні гарантії жінкам, які мають дитину-інваліда, закріплені у Кодексі законів про працю. Матерям таких дітей забороняється відмовляти при прийнятті на роботу, знижувати заробітну платню і звільняти з роботи. Обов'язковим є працевлаштування цих жінок у випадках їх звільнення після закінчення строкового трудового договору.

15.6. Соціальний захист дітей війни

Закон України “Про соціальний захист дітей війни” від 18.11.2004 р. визначає дитину війни як особу, яка є громадянином України та якій на час закінчення (2 вересня 1945 року) Другої світової війни було менше 18 років.

Державні соціальні гарантії дітям війни встановлюються з метою: визнання на державному рівні важкого життєвого шляху громадян України, чиє дитинство збіглося з роками Другої світової війни; надання дітям війни соціальної підтримки.

Державні соціальні гарантії дітям війни, встановлені цим Законом, не можуть бути обмежені або скасовані іншими нормативно-правовими актами. Органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи мають право за рахунок власних коштів і благодійних надходжень установлювати додаткові гарантії соціального захисту дітей війни.

Дітям війни надаються такі **пільги**:

- право на переважне залишення на роботі при скороченні чисельності або штату працівників;
- використання чергової відпустки у зручний для них час; одержання додаткової відпустки без збереження заробітної платні строком до двох тижнів на рік;
- виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 % середньої заробітної платні незалежно від стажу роботи;
- першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва та городництва;
- право на 25 %-ну знижку при платі за користування комунальними послугами (газом, електроенергією тощо) у межах середніх норм споживання за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- діти війни, які є інвалідами, мають право на стаціонарну медичну допомогу в госпіталях ветеранів війни та у військово-медичних закладах охорони здоров'я (госпіталях). Шпиталізація проводиться при відповідних показаннях та наявності вільних місць.

Також дітям війни до пенсії або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, що виплачується замість пенсії, виплачується підвищення у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Фінансове забезпечення державних соціальних гарантій, передбачених цим Законом, здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України.

Діти війни можуть створювати громадські організації, які утворюються та діють відповідно до законодавства України, про об'єднання громадян. Реєстрація та легалізація інвалідських організацій, громадських організацій дітей війни, а також місцевих осередків таких організацій відбувається безкоштовно.

Питання для самоконтролю

1. Які категорії громадян вважаються учасниками бойових дій?
2. Визначте правовий статус учасників бойових дій.
3. Кого можна прирівняти до учасників бойових дій?
4. Який правовий статус мають ветерани військової служби?
5. Проаналізуйте особливості соціального захисту ветеранів органів внутрішніх справ.
6. Які особи мають особливі заслуги перед Батьківщиною?
7. Які законодавчі акти визначають правовий статус та соціальний захист інвалідів в Україні?
8. Які установи та організації займаються соціальним захистом дітей війни?

Теми рефератів

1. Правовий статус окремих категорій непрацездатних громадян в Україні.
2. Соціальний захист окремих категорій непрацездатних громадян в Україні.

3. Соціальний захист непрацездатних громадян в Україні та в країнах ЄС: порівняльна характеристика.
4. Соціальний захист непрацездатних громадян в Україні та в Російській Федерації: порівняльна характеристика.
5. Соціальний захист дітей-сиріт.
6. Соціальний захист дітей-інвалідів.

Література [4; 8; 10; 18; 20; 24–26; 28; 29; 34–47]

ВИСНОВКИ

На сьогодні соціальний захист населення є одним з найголовніших напрямів державної соціальної політики та соціальної політики органів місцевого самоврядування. Система соціального забезпечення та соціальної підтримки в Україні включає всі аспекти життя суспільства, в тому числі надання матеріальної допомоги найбільш незахищеним верствам населення, пенсійне забезпечення, надання різноманітних соціальних пільг, здійснення соціального обслуговування, соціальну підтримку осіб похилого віку, інвалідів, дітей-сиріт, ветеранів війни та праці тощо.

Соціальний захист населення України з боку держави та органів місцевого самоврядування є особливо актуальним в останні роки, коли країна перебуває в економічній кризі, а населення Сходу України потерпає від наслідків бойових дій. Саме на соціальну сферу в 2016 р. було передбачено значну частину видатків з державного та місцевих бюджетів, у тому числі у вигляді субсидій населенню на сплату житлово-комунальних послуг, вартість яких зросла в рази.

Водночас потрібні кардинальні реформи в системі соціального забезпечення та соціальної підтримки. Наразі актуальним є проведення пенсійної реформи. Потребує вдосконалення і законодавство у сфері соціального захисту населення, реформування управління системою соціального забезпечення та соціальної підтримки в контексті політики децентралізації України. Адже органи місцевого самоврядування, особливо на районному та обласному рівнях, ще не мають достатніх повноважень щодо здійснення соціального забезпечення та соціальної підтримки населення.

Нарешті, потребує перегляду і система надання соціальних пільг, яких існує дуже багато, а коштів у бюджетах усіх рівнів катастрофічно не вистачає; до того ж багато пільг збереглося ще з радянських часів, а значна частина населення отримує пільги незаконно.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Безперервний трудовий стаж — це тривалість останньої неперервної діяльності працівника на тому самому підприємстві, в установі, організації, в який може зараховуватися час попередньої роботи у визначеному порядку.

Безробіття — соціально-економічне явище, що характеризується відсутністю повної зайнятості у певної частини сукупної робочої сили, яка здатна та бажає працювати.

Бідність — це соціальне положення, що характеризується відсутністю необхідних матеріальних засобів для того, щоб провадити “нормальне” (відповідно до норм, прийнятих суспільством) життя, наприклад, неможливість прогодувати свою родину, дати освіту дітям чи забезпечити сім'ю якісним медичним обслуговуванням; це неможливість для людини жити за мінімальними національними стандартами споживання.

Бюджет — план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування упродовж бюджетного періоду.

Бюджетна система України — сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, що побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Ветерани праці — громадяни, які працювали на підприємствах, в установах, організаціях, об'єднаннях громадян, фізичних осіб, мають стаж роботи 40 років — для чоловіків і 35 років — для жінок і вийшли на пенсію.

Видатки бюджету — кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом.

Видатки муніципальних (місцевих) бюджетів — кошти, які спрямовуються відповідними місцевими органами влади на фінансування заходів з метою забезпечення покладених на ці органи функцій.

Вислуга років — це особливий вид спеціального стажу окремих категорій працівників, який передбачає пільгове пенсійне забезпечення у зв'язку з утратою професійної працездатності й виходом на пенсію до настання віку, який дає право на пенсію за віком.

Державна служба — професійна діяльність щодо практичного виконання завдань і функцій держави особами, які мають посади в державних органах та одержують заробітну платню за рахунок державних коштів.

Державна соціальна допомога — це щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї.

Державний мінімальний соціальний стандарт — встановлені органами державної влади на визначений період часу єдині соціальні нормативи і норми, що відбивають найважливіші потреби людини в матеріальних благах, загальнодоступних і безкоштовних послугах, які гарантують відповідний рівень життя.

Державне регулювання соціальних процесів — вплив органів державної влади за допомогою різноманітних засобів (форм, методів та інструментів) на розвиток соціальних відносин, умови життя та праці населення країни.

Державний стандарт соціальної послуги — визначені нормативно-правовим актом центрального органу виконавчої влади у сфері соціальної політики зміст та обсяг, норми і нормативи, умови та порядок надання соціальної послуги, показники її якості.

Державні соціальні гарантії — встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Державні соціальні стандарти — встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нор-

мативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Дитина війни — особа, яка є громадянином України та якій на час закінчення (2 вересня 1945 року) Другої світової війни було менше 18 років.

Дитина-інвалід — це дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту.

Дитина, позбавлена батьківського піклування, — визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплексом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування.

Дитина-сирота — це дитина, в якій померли чи загинули батьки.

Довічна пенсія (ануїтет) — пенсійна виплата за рахунок коштів, що обліковуються на накопичувальному пенсійному рахунку застрахованої особи, а у випадках, передбачених законом, — на індивідуальному пенсійному рахунку учасника недержавного пенсійного фонду, сума та порядок виплати якої визначаються в договорі страхування довічної пенсії, укладеному зі страховою організацією, що сплачується особі після досягнення нею пенсійного віку.

Домогосподарство — сукупність осіб, які проживають в одному будинку (приміщенні) та ведуть спільне господарство (мають спільні витрати з утримання житла, харчування та ін.).

Дотації — це кошти, що передаються з державного бюджету місцевим бюджетам або з місцевих бюджетів вищого рівня місцевим бюджетам нижчого рівня безповоротно для збалансування їхніх доходів і видатків.

Загальний трудовий стаж — це загальна тривалість як трудової, так і іншої суспільно корисної діяльності особи, з якою

законодавство України пов'язує певні правові наслідки в пенсійному забезпеченні.

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування — це гарантована державою система заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок хвороби, втрати працездатності.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування — це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі — роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття — система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Зайнятість — не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної платні) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно.

Заробітна плата — це винагорода, обчислена у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Інвалід — особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава

зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист.

Інвалідність — це стійкий розлад функцій організму, зумовлений захворюванням, наслідком травм або вродженим дефектом, який призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі та захисті.

Комунальна (муніципальна власність) — це власність територіальних громад міст, а також сіл України, яка включає нерухоме майно, доходи муніципальних бюджетів, інші кошти, землю, природні ресурси, підприємства, установи та організації, розташовані на території населених пунктів, в тому числі банки, страхові товариства та пенсійні фонди.

Малозабезпеченість — це неспроможність особи чи сім'ї з огляду на об'єктивні чинники забезпечити середньомісячний сукупний дохід на рівні прожиткового мінімуму. У вітчизняному законодавстві зустрічається термін “малозабезпечена сім'я”, якою називають сім'ю, що з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Медична допомога є видом діяльності, який включає комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення та лікування пацієнтів у стані, що на момент її надання загрожує життю, здоров'ю і працездатності та здійснюється професійно підготовленими працівниками, які мають на це право відповідно до законодавства.

Мінімальна заробітна плата — це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці (обсяг робіт). До мінімальної заробітної плати не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати.

Мінімальний споживчий бюджет — це набір продовольчих і непродовольчих товарів та послуг у натуральному і вартісному вираженні, що забезпечує задоволення основних фізіологічних потреб і соціально-культурних потреб людини.

Мінімальний страховий внесок — сума коштів, що визначається розрахунково як добуток розміру мінімальної заробітної плати і розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, встановлених законом, на місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід).

Недержавне пенсійне забезпечення — це складова системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного страхування пенсійних виплат.

Недержавний пенсійний фонд — це фінансова установа, діяльність якої ґрунтується на принципах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень. Фонд залучає пенсійні внески фізичних і юридичних осіб, інвестує кошти з метою їх захисту від інфляції та примноження, а пізніше здійснює пенсійні виплати за рахунок накопичених пенсійних активів.

Неповна зайнятість — зайнятість працівника на умовах робочого часу, що менший від норми часу, передбаченої законодавством, і може встановлюватися за договором між працівником і роботодавцем з оплатою праці пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку.

Непрацездатні громадяни — особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку або визнані інвалідами, у тому числі діти-інваліди, а також особи, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Непрацездатність — це стан здоров'я (функцій організму) людини, обумовлений захворюванням, травмою тощо, який унеможливорює виконання роботи визначеного обсягу, професії без шкоди для здоров'я. Повна втрата працездатності визначається як настання пенсійного віку (старість).

Нещасний випадок на виробництві — це обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконан-

ня ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть. Це також несподівана та незапланована подія, включаючи дії умисного, насильницького характеру, яка виникає внаслідок трудової або пов'язаної з нею діяльності, що призводить до травмування, хвороби або смерті.

Нормативи витрат (фінансування) — показники поточних і капітальних витрат з бюджетів усіх рівнів на забезпечення задоволення потреб на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів і нормативів.

Одноразова виплата — пенсійна виплата, що здійснюється в разі досягнення застрахованою особою пенсійного віку та в інших випадках на умовах та в порядку, визначених законом за рахунок коштів Накопичувального фонду.

Пенсійне забезпечення — це державне мінімальне забезпечення трудовими (за віком, у зв'язку з інвалідністю, в разі втрати годувальника, за вислугу років) та соціальними пенсіями усіх непрацездатних громадян (за виключенням короткотермінової втрати працездатності у випадку хвороби чи тимчасової непрацездатності, пов'язаної з безробіттям) за рахунок коштів соціальних фондів та державних асигнувань.

Пенсійні виплати — грошові виплати в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що здійснюються у вигляді пенсії, довічної пенсії або одноразової виплати.

Пенсія — одноразова або регулярна грошова виплата (у розрахунку на місяць), яка призначається у встановленому державою порядку як захід матеріального забезпечення певних категорій осіб за принципами пенсійного страхування, загальнолюдської солідарності та субсидування. В Україні розрізняють такі види пенсійних виплат: пенсія за віком, пенсія за інвалідністю (у тому числі каліцтва), пенсія у зв'язку з втраченою годувальника, довічна пенсія, довічна обумовлена пенсія, довічна пенсія подружжя, одноразова пенсійна виплата, додаткові пенсії, пенсії за вислугу років.

Пенсія за вислугу років — це щомісячні виплати з Пенсійного фонду та інших джерел фінансування, що призначаються

довічно в розмірі, співвіднесеному з минулим заробітком (винагородою) особам, які мають установлений законом спеціальний стаж (вислугу років).

Персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування — це організація і ведення обліку відомостей про застраховану особу, що використовуються в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Повна зайнятість — зайнятість працівника за нормою робочого часу, передбаченою згідно із законодавством, колективним або трудовим договором.

Показники якості соціальних послуг — сукупність показників, які використовуються для оцінювання діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, які ґрунтуються на позитивній результативності соціальних послуг відносно її одержувачів і ступеня задоволення їх потреби в цих послугах.

Правовідносини з соціального забезпечення — це врегульовані нормами права фактичні відносини щодо надання грошових виплат, послуг, пільг, які виникають між відповідними органами і фізичними особами, що мають на них право, при настанні ситуації соціального ризику.

Пріоритети соціальної політики — найважливіші, найбільш значущі соціальні проблеми, усвідомлені як першочергові завдання соціальної політики.

Прожитковий мінімум — вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Професійне захворювання — це захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою.

Рівень бідності — питома вага сімей (домогосподарств), рівень споживання (доходів) у яких на одну особу є нижчим від вираженої межі бідності.

Роботодавець — власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання; фізична особа, яка використовує працю найманих працівників (у тому числі іноземців, які на законних підставах працюють за наймом в Україні); власник розташованого в Україні іноземного підприємства, установи, організації (у тому числі міжнародної), філії та представництва, який використовує працю найманих працівників, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Середньомісячний сукупний дохід сім'ї визначається як обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги.

Система державних мінімальних соціальних стандартів — сукупність взаємопов'язаних державних, регіональних і місцевих стандартів.

Складні життєві обставини — обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті.

Соціальна група — група осіб, об'єднаних за спільною соціальною, демографічною або іншою ознакою, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують надання їм одностипних соціальних послуг.

Соціальна допомога (підтримка) молоді — вид соціальної діяльності спеціально уповноважених органів держави та соціальних інституцій щодо забезпечення потрібного особистості

рівня освіти, культури, умов організації дозвілля та відпочинку, забезпечення працевлаштування, а також надання системи гарантованого державою рівня матеріальної підтримки молоді та сімей з дітьми з урахуванням їх матеріального та фізичного стану, складу сім'ї, віку, здоров'я, участі в суспільному та іншому виробництві. Це допомога окремим людям, соціальним групам з метою задоволення потреб, необхідних для нормальної життєдіяльності в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації, а також створення умов для самореалізації.

Соціальна підтримка (підкування) — це система заходів з матеріального забезпечення за рахунок державного та місцевого бюджетів та інших джерел фінансування громадян, які не набули з різних причин юридичного права на пенсії та інші види допомог, але потребують соціальної допомоги і не можуть самостійно вийти зі скрутного становища.

Соціальна політика — комплекс заходів державного та недержавного характеру, спрямованих на виявлення, задоволення і узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад. Це також діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту членів суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності у країні; система правових, організаційних, регулятивно-контрольних заходів держави з метою узгодження цілей соціального характеру із цілями економічного зростання.

Соціальна реабілітація — робота, спрямована на відновлення морального, психічного та фізичного стану дітей і молоді, їх соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність до загальновизнаних суспільних правил і норм.

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю — діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, а також фахівців із соціальної роботи та волонтерів,

яка спрямована на соціальну підтримку сімей, дітей та молоді, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів і потреб.

Соціальна справедливість — соціально-психологічне сприйняття принципів і форм організації суспільства, що відповідає інтересам людей і соціальних груп, тобто узагальнена моральна оцінка суспільних відносин.

Соціальна сфера — підсистема національної економіки, тобто явища, процеси, види діяльності та об'єкти, які пов'язані із забезпеченням життєдіяльності суспільства, людини, задоволенням їхніх потреб, інтересів.

Соціальне забезпечення (соціальний захист) — система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві та ін.). Соціальне забезпечення — це також система управління соціальними ризиками з метою компенсації шкоди, зниження або запобігання їх дії на процес розширеного відтворення населення. Як соціально-економічна категорія соціальне забезпечення є відносинами щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків.

Соціальне замовлення — засіб регулювання діяльності у сфері надання соціальних послуг шляхом залучення на договірній основі суб'єктів господарювання для задоволення потреб у соціальних послугах, визначених місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Соціальне обслуговування — система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності.

Соціальне партнерство — це такий тип і система відносин між роботодавцями і найманими працівниками, при яких у

межах соціального миру відбувається узгодження їх найважливіших соціально-трудових інтересів.

Соціальне страхування — фундаментальна основа державної системи соціального захисту населення, що уможливорює матеріальне забезпечення і підтримку непрацездатних громадян за рахунок фондів, сформованих працездатними членами суспільства.

Соціальний працівник (робітник) — професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги.

Соціальний ризик — це визначена законодавчо ймовірність настання матеріальної незабезпеченості в результаті втрати заробітку або трудового доходу з об'єктивних, соціально значущих причин, а також необхідності додаткових витрат. Це також ймовірні події, які породжуються об'єктивними соціально-значущими причинами і призводять до втрати заробітку особи, зниження доходів нижче прожиткового мінімуму, необхідності в медичній допомозі та інших соціальних послугах.

Соціальний стандарт — норми, правила, характеристики, розроблені на основі згоди з істотних питань соціальної політики між більшістю зацікавлених сторін, прийняті та затверджені відповідним органом. Соціальні стандарти відбивають рівень задоволення сукупності соціальних потреб населення, тому за рівнем можуть диференціюватися на мінімальний, середній, раціональний.

Соціальний супровід — вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їхнього соціального статусу.

Соціальні відносини — вид універсальних суспільних відносин, що розвиваються на основі взаємодії особистісних, міжособистісних і групових відносин з урахуванням соціального статусу кожної людини, ступеня спільності й відмінності

громадян за родом занять, політичними симпатіями, етнічною належністю, майновим статусом та іншими сутнісними факторами.

Соціальні норми і нормативи — показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Соціальні послуги — комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем.

Соціальні служби — підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і господарювання, а також громадяни, що надають соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

Спеціальний трудовий стаж є підсумковим обліком виконання лише певної роботи у відповідних умовах праці. Із врахуванням спеціального трудового стажу призначаються пенсії по старості на пільгових умовах, а також пенсії за вислугу років.

Сталий розвиток — процес розбудови держави на основі узгодження і гармонізації соціальних, економічних та екологічних її складових з метою задоволення сучасних і майбутніх поколінь.

Стратегія соціальної політики — докорінне рішення системи соціальних проблем на конкретному історичному етапі розвитку суспільства.

Страхова організація — страховик, який має ліцензію на здійснення страхування життя, а також ліцензію на здійснення страхування довічних пенсій та здійснює страхування і виплату довічних пенсій за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування.

Страховий стаж — період (строк), протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за

яку сплачувався збір на обов'язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, що діяло раніше, та/або підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із законом і за який сплачено страхові внески.

Страхові внески — кошти відрахувань на соціальне страхування, збір на обов'язкове державне пенсійне страхування та страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, сплачені (які підлягають сплаті) згідно із законодавством, що діяло раніше; надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Страхувальники — роботодавці та інші особи, які відповідно до закону сплачують єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та/або є платниками відповідно до закону.

Субвенціями є кошти, що надаються місцевим (муніципальним) бюджетам з державного бюджету або з місцевих бюджетів вищого рівня на фінансування цільових видатків і підлягають поверненню в разі нецільового або неповного їх використання.

Суб'єкти, що надають соціальні послуги — підприємства, установи, організації та заклади незалежно від форми власності та господарювання, фізичні особи — підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги.

Субсидії — це кошти, які надаються з державного бюджету місцевим бюджетам або з місцевих бюджетів вищого рівня до місцевих бюджетів нижчого рівня на фінансування цільових видатків. Субсидії — це також вид адресної безготівкової державної допомоги, яка надається громадянам для відшкодування витрат на оплату користування житлом або його утримання та комунальних послуг (водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергія, вивезення побутового сміття та рідких нечистот), а також на придбання скрапленого газу,

твердого та рідкого пічного побутового палива, коли різниця між розміром плати за житлово-комунальні послуги, скраплений газ, тверде та рідке пічне побутове паливо в межах встановлених норм споживання і доходами сім'ї перевищує 20 % сукупного доходу, а для пенсіонерів та інших непрацездатних громадян 15 % їх сукупного доходу.

Тимчасовою втратою працездатності є неспроможність особи виконувати свої трудові обов'язки внаслідок короткотривалих обставин об'єктивного характеру.

Трудовий стаж — тривалість роботи та інших видів діяльності, з якими пов'язується право людини, головним чином, у сфері пенсійного забезпечення, проте слід зауважити, що саме трудовий стаж впливає на нарахування пенсії. Трудовий стаж — це також загальна тривалість як трудової, так і іншої громадської діяльності, з якою законодавство України пов'язує певні правові наслідки та виникнення юридичних фактів.

Учасники бойових дій — це особи, які брали безпосередню участь у виконанні бойових завдань як у воєнний, так і у мирний час.

Учасники війни — це військовослужбовці, працівники тилу та інші особи, які не брали безпосередньої участі у бойових діях.

Часткове безробіття — вимушене тимчасове скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції з причин економічного, технологічного і структурного характеру без припинення трудових відносин.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Закон* України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов’язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці” від 28.12. 2014 р. № 77-VIII // ВВР України. — 2015. — № 11. — Ст. 75.
2. *Закон* України “Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв’язку з реформуванням Збройних Сил України, та деяких інших осіб” від 15.06. 2004 р. № 1763-IV // ВВР України. — 2004. — № 36. — Ст. 444.
3. *Закон* України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” від 05.10. 2000 р. № 2017-III // ВВР. — 2000. — № 48. — Ст. 409, із змін., внесеними згідно з Законом № 107-VI (107-17) від 28.12.2007 р. // ВВР України. — № 5-6, 7-8. — Ст. 78. від 05.10.2000 р. № 2017-III // ВВР України. — 2000. — № 48. — Ст. 409.
4. *Закон* України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми” від 21.11. 1992 р. № 2811-XII // ВВР України. — 1993. — № 5. — Ст. 21.
5. *Закон* України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” від 23.09.1997 р. № 540/97-ВР // ВВР України. — 1997. — № 50. — Ст. 302.
6. *Закон* України “Про державну соціальну допомогу мало-забезпеченим сім’ям” від 01.06. 2000 р. № 1768-III // ВВР України. — 2000. — № 35. — Ст. 290.
7. *Закон* України “Про державну службу” від 10.12.2015 № 889-VIII (Набрав чинності 01.05.2016 р.).
8. *Закон* України “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам” від 16.11.2000 р. № 2109-III // ВВР України. — 2001. — № 1. — Ст. 2.

9. *Закон України “Про житлово-комунальні послуги”* від 24.06. 2004 р. № 1875-IV // ВВР України. — 2004. — № 47. — Ст. 514.
10. *Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”* від 13.01.2005 р. № 2342-IV // ВВР України. — 2005. — № 6. — Ст. 147.
11. *Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”* від 09.07.2003 р. № 1058-IV // ВВР України. — 2003. — № 49–51. — Ст. 376.
12. *Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”* від 02.03.2000 р. № 1533-III // ВВР України. — 2000. — № 22. — Ст. 171.
13. *Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування”* від 23.09.1999 р. № 1105-XIV // ВВР України. — 1999. — № 46–47. — Ст. 403 (до 01.01. 2001 р. цей закон мав назву Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” від 23.09.1999 р.).
14. *Закон України “Про зайнятість населення”* від 05.07.2012 р. № 5067-VI // ВВР України. — 2013. — № 24. — Ст. 243.
15. *Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні”* від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // ВВР України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
16. *Закон України “Про наукову та науково-технічну діяльність”* від 26.11. 2015 № 848-VIII // ВВР України. — 2016. — № 3. — Ст. 25.
17. *Закон України “Про основи законодавства про загальнообов’язкове державне соціальне страхування”* від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР // ВВР України. — 1998. — № 23. — Ст. 121.
18. *Закон України “Про охорону дитинства”* від 26.04.2001 р. № 2402-III // ВВР України. — 2001 — № 30. — Ст. 142.

19. *Закон України “Про недержавне пенсійне забезпечення”* від 09.07.2003 р. № 1057-IV // ВВР України. — 2003. — № 47–48. — Ст. 372.
20. *Закон України “Про пенсійне забезпечення”* від 05.11.1991 р. № 1788-XII // ВВР України. — 1992. — № 3. — Ст. 10.
21. *Закон України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”* від 09.04.1992 р. № 2262-XII // ВВР України. — 1992. — № 29. — Ст. 399.
22. *Закон України “Про прожитковий мінімум”* від 15.07.1999 р. № 966-XIV // ВВР України. — 1999. — № 38. — Ст. 348.
23. *Закон України “Про прокуратуру”* від 14.10.2014 р. № 1697-VII // ВВР України. — 2015. — № 2–3. — Ст. 12.
24. *Закон України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні”* від 16.12.1993 р. № 3721-XII // ВВР України. — 1994. — № 4. — Ст. 18.
25. *Закон України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”* від 21.03.1991 р. № 875-XII // ВВР УРСР. — 1991. — № 21. — Ст. 252.
26. *Закон України “Про соціальний захист дітей війни”* від 18.11.2004 р. № 2195-IV // ВВР України. — 2005. — № 4. — Ст. 94.
27. *Закон України “Про соціальні послуги”* від 19.06.2003 р. № 966-IV // ВВР України. — 2003. — № 45. — Ст. 358.
28. *Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”* від 22.10.1993 р. № 3551-XII // ВВР України. — 1993. — № 45. — Ст. 425.
29. *Закон України “Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист”* від 24.03.1998 р. № 203/98-ВР // ВВР України. — 1998. — № 40–41. — Ст. 249.

30. Закон України “Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” від 21.02.1991 р. № 796-XII // ВВР УРСР. — 1991. — № 16. — Ст. 200.
31. Закон України “Про судоустрій та статус суддів” від 07.07.2010 р. № 2453-VI // ВВР України. — 2010. — № 41–42, № 43, № 44–45. — Ст. 529.
32. Кодекс цивільного захисту України. Закон від 02.10.2012 р. № 5403-VI // ВВР України. — 2013. — № 34–35. — Ст. 458.
33. Програма подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги, затверджена Постановою КМУ від 11.07.2002. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/955-2002-p>
34. Бойко М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні: курс лекцій / М. Д. Бойко. — К.: Олан, 2005. — 368 с.
35. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України: навч. посібник / М. Д. Бойко. — К.: Атіка, 2006. — 380 с.
36. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. / Н. Б. Болотіна. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: Знання, 2008. — 663 с.
37. Іванова І. Б. Соціальна робота з людьми з особливими потребами: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Б. Іванова. — К.: Задруга, 2011. — 412, [4] с.
38. Лата Н. Ф. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. / Н. Ф. Лата, О. С. Андреева; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. — 147 с.
39. Онікієнко В. В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення: наук.-аналіт. моногр. / В. В. Онікієнко; Нац. акад. наук України, Ін-т демографії та соціал. дослідж. ім. М. В. Птухи. — К.: Ін-т демографії та соціал. дослідж., 2013. — 454 с.
40. Пенсійна система України: навч. посіб. для студентів ВНЗ / В. І. Грушко (ред.), Н. В. Грушко, О. В. Бевзенко та ін. — К.: Кондор, 2006. — 334 с.

41. *Право соціального забезпечення України: підручник* / [Пилипенко П. Д. та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, проф. П. Д. Пилипенка; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. — 4-те вид., переробл. і допов. — К.: Ін Юре, 2014. — 476 с.
42. *Руженський М. М.* Соціальний захист населення в умовах формування ринкової моделі економіки України: монографія / М. М. Руженський; Ін-т підготов. кадрів держ. служби зайнятості України. — К.: ІПК ДСЗУ, 2013. — 317 с.
43. *Синчук С. М.* Право соціального забезпечення України: навч. посіб. / С. М. Синчук, В. Я. Бурак. — К.: Знання, 2006. — 318 с.
44. *Синчук С. М.* Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія / С. М. Синчук; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. — Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. — 421 с.
45. *Соціальний захист населення України: навч. посіб.* / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України; авт.-упоряд.: І. Ф. Гнибіденко; за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. — К.: Вид-во НАДУ, 2010. — 212 с.
46. *Сташків Б. І.* Теорія права соціального забезпечення. навч. посібник / Б. І. Сташків.— К.: Знання, 2005. — 405 с.
47. *Халецька А. А.* Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління: монографія / А. А. Халецька; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — Донецьк: Юго-Восток, 2010. — 430 с.

Додаткова

48. *Акти європейського права із соціальних питань* / Ред. Литвин В. М. — К.: Парламентське вид-во, 2005. — 543 с.
49. *Андріїв В.* До питання про трудовий стаж у пенсійному забезпеченні / В. Андріїв // *Право України*. — 1996. — № 8. — С. 57–60.

50. *Андріїв В. Т.* Особливості підтвердження стажу за показаннями свідків / В. Т. Андріїв // Соц. захист. — 1997. — № 1. — С. 59.
51. *Андріїв В.* Чи захистить система соціального страхування людину? / В. Андріїв // Право України. — 2001. — № 7. — С. 32–33.
52. *Антропов В. В.* Система социального обеспечения во Франции: опыт и перспективы / В. В. Антропов // Труд за рубежом. — 2005. — № 2.
53. *Богданов С.* Соціальний захист інвалідів: український та польський досвід / С. Богданов / Ред. О. Палій — К.: Основи, 2002. — 93 с.
54. *Боднарук М.* До питання поняття соціального страхування / М. Боднарук // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 7. — С. 76–77.
55. *Болотіна Н. Б.* Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблеми термінів і понять // Право України. — 2000. — № 4. — С. 37–39.
56. *Болотіна Н. Б.* Соціально-забезпечувальні правовідносини / Н. Б. Болотіна // Актуальні проблеми формування правової держави // Вісн. Львів. держ. ун-ту ім. Івана Франка. — Сер. юрид. — Вип.32. — Л., 1995. — С. 51–53.
57. *Виноградов А. З.* Правовые проблемы социального обслуживания населения / А. З. Виноградов // Психология зрелости и старения. — 2003. — № 1. — С. 89–92.
58. *Волевач П. С.* Ринкова трансформація економіки України і проблеми формування механізму соціального захисту населення (теоретичний аспект) / П. С. Волевач, В. М. Курбак // Проблеми соціального захисту в Україні: Матеріали наук.-практ. конференції (20–21 червня 1996 р.). — Чернігів, 1996.
59. *Гаряча О. В.* Окремі питання пенсійного забезпечення / О. В. Гаряча // Соц. захист. — 1998. — № 8. — С. 27–40.
60. *Гнибіденко І.* Прожитковий мінімум — що це? / І. Гнибіденко // Соц. захист. — 1998. — № 8. — С. 37–39.

61. Гонтмахер Е. Эволюция системы социальной поддержки населения / Е. Гонтмахер, В. Трубин // Общество и экономика. — 2000. — № 9–10. — С 30–70.
62. Гриненко А. Соціальний захист і боротьба з бідністю за умов переходу до ринку / А. Гриненко, Т. Кожан // Україна: аспекти праці. — 1997. — № 5. — С. 35–38.
63. Дядькова Н. Стан, проблеми і перспективи розвитку соціального страхування та соціального забезпечення в Україні / Н. Дядькова // Праця і зарплата. — 2005. — № 20. — С. 3.
64. Кошелева Г. Пільги в країнах ЄС і система соціального забезпечення у США / Г. Кошелева, В. Крютченко // Соціальний захист. — 2005. — № 5. — С. 41–44.
65. Кравець Е. Социальная защита военнослужащих и членов их семей / Е. Кравець // Юрид. практика. — 1999. — № 13. — С. 12.
66. Кулачок Л. В. Державна допомога сім'ям з дітьми як форма соціально-правового захисту / Л. В. Кулачок. — Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2003. — 19 с.
67. Лайкман К. Модели социальной политики / К. Лайкман // Общество и экономика. — 2000. — № 8. — С. 19–26.
68. Лібанова Е. Досвід соціальної політики в країнах розвинутої ринкової та перехідної економіки і можливості його використання в Україні / Е. Лібанова, В. Іванкевич, В. Бевз // Україна: аспекти праці. — 1997. — № 1. — С. 36–41.
69. Лібанова Е. М. Ринок праці та соціальний захист: навч. посіб. із соціальної політики / Е. М. Лібанова, О. Палій. — К.: Основи, 2004. — 491 с.
70. Лупина О. М. Правове регулювання соціального забезпечення у зв'язку із хворобою: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Лупина Олександр Миколайович; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — Київ, 2014. — 16 с.
71. Макарова О. В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки: монографія / О. В. Макарова. — К.: Ліра-К, 2004. — 328 с.

72. *Мачульская Е. Е.* Социальный риск как объективная основа социального обеспечения / Е. Е. Мачульская // Вестн. Моск. ун-та. — Сер. 11. Право. — М., 1999. — № 1. — С. 23–30.
73. *Мигович І.* Історичні корені й традиції благодійництва / І. Мигович // Соц. захист. — 1996. — № 4. — С. 77.
74. *Новікова О.* Концепція соціальної політики України: проблеми і шляхи вирішення / О. Новікова // Соц. праця і соціальна робота. — 1998. — № 1–2. — С. 5–6.
75. *Особливості соціальної молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі:* Наук. зб. / Ред. кол.: А. І. Кудряченко (відп. ред.) та ін. — К.: МАУП, 2004. — 336 с.
76. *Пенсионное обеспечение граждан Украины.* — К.: Бест и Ко. — Вып. 27. — 2002. — 100 с.
77. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матеріали VI Між-нар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених, м. Одеса, 4 квіт. 2015 р.: у 2 т. / [уклад.: В. Р. Кравчук, М. П. Пра-чук, О. П. Олександрук; за заг. ред. Г. І. Чанишевої]; Нац. ун-т “Одес. юрид. акад.”, Соц.-прав. ф-т, Каф. труд. права та права соц. забезп., Студент. наук. т-во соц.-прав. ф-ту. — О.: Юрид. л-ра, 2015. — Т. 1. — 371 с.; Т. 2. — 286 с.
78. *Прилипко С.* Солідарні засади у соціальному забезпеченні / С. Прилипко // Право України. — 2003. — № 1. — С. 83–85.
79. *Приходько С.* Держава і соціальний захист громадян / С. Приходько // Право України. — 1999. — № 10. — С. 22–26.
80. *Рабінович П.* Соціальне право: деякі питання загальної теорії / П. Рабінович, О. Панкевич // Право України. — 2003. — № 1. — С. 104–107.
81. *Романюк О.* Система соціального захисту / О. Романюк, Н. Кравченко // Україна: аспекти праці. — 2000. — № 6. — С. 23–34.
82. *Сивак С. М.* До питання про соціальний ризик / С. М. Си-вак // Вісн. Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка. — Сер. юрид. — Вип. 37. — Л., 2002. — С. 367–372.
83. *Синчук С. М.* Теорія правовідносин соціального забезпе-чення: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05 / Синчук

- Світлана Миколаївна; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2015. — 35 с.
84. *Социальное* обеспечение граждан Украины. — К.: Бест и Ко. — Право и практика. — Т. 28, 2002. — 108 с.
 85. *Сташків Б.* Процедурні правовідносини у сфері соціального забезпечення: поняття, структура, види / Б. Сташків // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 12. — С. 95–98.
 86. *Сташків Б.* Соціальне обслуговування у системі соціального забезпечення: правові питання / Б. Сташків // Право України. — 2005. — № 1. — С. 76–79.
 87. *Сташків Б.* Суб'єкти правовідносин у сфері соціального забезпечення / Б. Сташків // Право України. — 2003. — № 2. — С. 39–44.
 88. *Сташків Б.* Загальна характеристика юридичних фактів у пенсійному забезпеченні / Б. Сташків // Право України. — 1998. — № 1. — С. 115–119.
 89. *Сташків Б.* Факти, що мають значення для забезпечення пенсіями / Б. Сташків // Соціальний захист. — 1997. — № 2. — С. 68–76.
 90. *Чутчева О.* Громадяни як суб'єкти соціально забезпечувальних правовідносин: теорія і практика / О. Чутчева // Право України. — 2003. — № 7. — С. 65–69.
 91. *Чутчева О. Г.* Правове регулювання соціального захисту громадян України / О. Г. Чутчева. — Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2003. — 19 с.
 92. *Холостова Е. И.* Социальная работа с пожилыми людьми: Учеб. пособие / Е. И. Холостова. — М.: Дашков и К, 2005. — 296 с.
 93. *Шумпа Л. П.* Правові основи реабілітації інвалідів в Україні / Л. П. Шумпа. — Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2003. — 19 с.
 94. *Що необхідно знати про державну соціальну допомогу?* — К.: Ін-т сільського розвитку, 2005. — 48 с.

Навчальний посібник містить вступ, тематичний план, зміст дисципліни “Система соціального забезпечення та соціальної підтримки”, основний текст, питання для самоконтролю, теми рефератів, висновки, термінологічний словник, а також список літератури.

Для студентів вищих навчальних закладів.

Навчальне видання

УТВЕНКО Володимир Валерійович

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ

Навчальний посібник

Редактор *В. Д. Бондар*

Коректор *А. А. Тютюнник*

Комп'ютерне верстання *А. П. Нечипорук*

Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 27.09.16. Формат 60×84/16.

Ум. друк. арк. 14,88. Обл.-вид. арк. 10,80. Наклад 1000 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Видавець і виготовлювач

ДП “Видавничий дім “Персонал”

03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.*